

WSTĘP DO STUDIÓW BEZPIECZEŃSTWA

PODRĘCZNIK DLA STUDENTÓW KRAKOWSKIEJ AKADEMII
IM. ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO

LADISLAV HOFREITER

KRAKOWSKA AKADEMIA
IM ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO
WYDZIAŁ NAUK O BEZPIECZEŃSTWIE

2012 BEZPIECZEŃSTWO I OBRONNOŚĆ

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Rada naukowa serii wydawniczej Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Mieczysław Bieniek (Polska), Henryk Cwiąg (Polska), Edward Gruszka (Polska),
Vladimír Janeček (Słowacja), Janusz Kręcikij (Polska),
Sławomir M. Mazur – przewodniczący (Polska), François Fd Miche (Szwajcaria),
Cindy Miller (USA), Monika Ostrowska (Polska), Eric Pouliquen (Francja),
Michal Pružinský (Słowacja), Jan Widacki (Polska), Karl-Heinz Viereck (Niemcy)

Redakcja naukowa: gen. dr Mieczysław Bieniek, prof. dr hab. Sławomir M. Mazur

Recenzenci: prof. dr hab. Andrzej Misiuk, dr hab. Jacek Dworzecki

Projekt okładki: Oleg Aleksejczuk

Na okładce rewers medalu „Za zasługi dla Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej
Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego” projektu i wykonania: prof. Czesława Dźwigaja

ISBN 978-83-7571-206-3

Copyright© by Ladislav Hofreiter & Krakowska Akademia
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2012

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

www.ka.edu.pl

Wydawca:
Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM,
Kraków 2012

Sprzedaż prowadzi:
Księgarnia U Frycza
Kampus Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków
tel./faks: (12) 252 45 93; e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład: Oleg Aleksejczuk

Druk i oprawa: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	9
1. Problemy bezpieczeństwa w myśli filozoficzno-społecznej	11
1.1. Wstęp	11
1.2. Starożytność	12
1.3. Średniowiecze	15
1.4. Czasy nowożytne	17
1.4.1. Pacyfizm	24
1.4.2. Darwinizm społeczny	25
Podsumowanie	27
Literatura uzupełniająca	28
Pytania	29
2. Nowoczesne nauki o bezpieczeństwie	31
2.1. Podstawy współczesnych nauk o bezpieczeństwie	31
2.1.1. Studia strategiczne	33
2.1.2. Studia nad bezpieczeństwem	34
2.1.3. Krytyczne studia nad bezpieczeństwem	35
2.2. Sekuritologia – kompleksowa nauka o bezpieczeństwie	36
2.2.1. Założenia badawcze	39
2.2.2. Cele i metodologia	41
2.3. Inne teorie	42
2.3.1. Teoria zderzenia cywilizacji	42
2.3.2. Teoria fal cywilizacyjnych	43
2.3.3. Koniec historii według Francisa Fukuyamy	44
Podsumowanie	46
Literatura uzupełniająca	47
Pytania	47
3. Bezpieczeństwo	49
3.1. Zakres znaczeniowy terminu	50
3.2. Bezpieczeństwo jako stan	52
3.4. Bezpieczeństwo jako potrzeba	54
3.5. Odczuwanie bezpieczeństwa	56
3.6. Bezpieczeństwo jako wartość	57

3.7. Bezpieczeństwo jako funkcja społeczna	58
3.8. Bezpieczeństwo jako wspólnota społeczna	60
3.9. Bezpieczeństwo jako forma i rezultat konfliktu	60
3.10. Ocena poziomu bezpieczeństwa	62
3.10.1. Identyfikacja zagrożeń	63
3.10.2. Identyfikacja podatności	64
3.10.3. Określanie poziomu bezpieczeństwa	64
Podsumowanie	65
Literatura uzupełniająca	66
Pytania	66
4. Obszary analizy w naukach o bezpieczeństwie	67
4.1. Zakres badawczy	68
4.1.1. Międzynarodowa płaszczyna bezpieczeństwa	68
4.1.1.1. Globalne problemy bezpieczeństwa	68
4.1.1.2. Współczesne globalne problemy bezpieczeństwa	70
4.1.2. Narodowa płaszczyna bezpieczeństwa	77
4.1.2.1. Czynniki warunkujące bezpieczeństwo zewnętrzne	77
4.1.2.2. Bezpieczeństwo wewnętrzne	80
4.1.3. Płaszczyna bezpieczeństwa zbiorowego	80
4.1.4. Płaszczyna bezpieczeństwa indywidualnego	84
4.2. Sektory analizy bezpieczeństwa	86
4.2.1. Sektor militarny	87
4.2.2. Sektor polityczny	89
4.2.3. Sektor ekonomiczny	91
4.2.4. Sektor społeczny	92
4.2.5. Sektor publiczny	94
4.2.6. Sektor środowiskowy	95
4.2.7. Sektor informacyjny	96
Podsumowanie	98
Literatura uzupełniająca	99
Pytania	100
5. Środowisko w naukach o bezpieczeństwie	101
5.1. Pojęcie środowiska bezpieczeństwa państwa	101
5.1.1. Środowisko bezpieczeństwa	103
5.1.2. Czynniki środowiskowe	104
5.2. Zewnętrzne środowisko bezpieczeństwa państwa	105
5.2.1. Zakres bezpieczeństwa	107
5.2.2. Zespół konfliktów	110
5.3. Wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa państwa	112
5.3.1. Czynniki geograficzny	112
5.3.2. Czynniki społeczne	114
5.3.2.1. Struktura demograficzna	115

5.3.2.2. Zróżnicowanie społeczne ludności	118
5.3.2.3. Zróżnicowanie regionalne	120
5.3.3. Patologie społeczne	121
5.4. Równowaga systemu politycznego	124
Podsumowanie	125
Literatura uzupełniająca	126
Pytania	127
Zakończenie	129
Bibliografia	131

WPROWADZENIE

Pomimo ogromnego rozwoju cywilizacyjnego, ludzie na całym świecie wciąż nie znaleźli sposobu kompleksowego utrzymania bezpieczeństwa, zapewnienia wszystkim – biednym i bogatym, dobrym i złym – bezpiecznego i szczęśliwego życia. Nie istnieje skuteczna metoda pozbycia się nienawiści, zazdrości i innych negatywnych cech, które od tysiącleci są przyczyną konfliktów między podmiotami społecznymi i politycznymi.

Pomimo tego, że podniósł się poziom wykształcenia, nauki i kultury, warunki materialnej egzystencji i technologii, w rozwiązywaniu sporów często siła zwycięża rozum. Polepszenie sytuacji materialnej w krajach cywilizowanych nie przyniosło rozkwitu ducha pokoju i moralności, wręcz przeciwnie – dla wielu ludzi życie stało się mniej bezpieczne. W świecie współczesnym bezpieczeństwo wielu może zależeć od jednego terrorysty, mordercy czy bandyty. Groźba może zaistnieć gdziekolwiek – w domu, na ulicy, w metrze, samolocie czy pociągu.

Zadaniem ludzkości, jeżeli chce przeżyć, jest więc znalezienie właściwej strategii rozwiązywania sporów, stworzenie bezpiecznych i odpowiednich warunków, by zachować cywilizację, środowisko naturalne, stabilność systemu społecznego. Większą uwagę niż dotychczas musi skupić na własnym bezpieczeństwie.

Wydarzenia ostatnich dziesięcioleci pokazały, że rozwój cywilizacji według agresywnego paradygmatu społeczeństwa konsumpcyjnego, wprowadzie zwiększa dobrobyt i jakość życia, ale niesie też ze sobą wiele niebezpieczeństw. Katastrofy technologiczne i awarie, klęski żywiołowe, kryzys ekonomiczny i krach na giełdach finansowych oraz zagrożenia natury społecznej stały się nieodłącznym towarzyszem nowoczesnego społeczeństwa.

Człowiek od zawsze egzystował w środowisku, w którym czyhały na niego rozmaite zagrożenia. Na początku cywilizacji miały one przeważnie charakter przyrodniczy: na życie ludzi wpływały głównie warunki klimatyczne, drapieżniki, plemienne walki o terytorium i łowiska. W procesie rozwoju człowiek zmieniał jednak swoje środowisko i wytworzył nowe – technosferę.

Paradoksem modernizacji technosfery jest jej ryzykowna symetria. Innymi słowy, każdy wynalazek techniczny, każda innowacja, może stać się źródłem zagrożenia zarówno dla jej twórcy, jak i dla całej ludzkości.

W tym kontekście pierwszeństwo zyskuje problem bezpiecznej egzystencji i rozwoju cywilizacji na podstawie nowego paradygmatu XXI wieku – społeczeństwa wiedzy, społeczeństwa ekologicznie i ekonomicznie stałego, wyważonego i bezpiecznego rozwoju.

Poznanie wielu aspektów problemu ochrony życia i bezpieczeństwa społeczeństw, jednoznacznie prowadzi do pojmowania bezpieczeństwa jako zjawiska zintegrowanego, skupiającego różne czynniki oraz potrzeby stworzenia naukowego, teoretycznego i praktycznego podejścia do tego zagadnienia.

W świecie współczesnym być bezpiecznym nie oznacza żyć w środowisku bez ryzyka i zagrożenia. Oznacza natomiast zdolność do realnego analizowania środowiska bezpieczeństwa, zidentyfikowania rodzajów ryzyka bezpieczeństwa i właściwego zareagowania w celu ochrony przed nimi.

Celem tego podręcznika jest przedstawienie studentom różnych teorii na temat bezpieczeństwa i udowodnienie, że istnieje konieczność kompleksowego i systemowego podejścia do tego zagadnienia. Zamierzeniem jest również, by studenci zdali sobie sprawę z obecności wielu czynników, nawzajem się warunkujących, które mają wpływ na sytuację bezpieczeństwa podmiotu. Struktura podręcznika dostosowana została do takiego właśnie celu.

W rozdziale pierwszym opisano rozwój myśli filozoficzno-społecznej i podejść badawczych w dziedzinie bezpieczeństwa od starożytności po czasy współczesne.

W rozdziale drugim scharakteryzowano współczesne nauki o bezpieczeństwie. Zawarto tam również definicję podmiotu i przedmiotu badań oraz podstawowe informacje o nowej, kompleksowej nauce o bezpieczeństwie – sekuritoologii.

Rozdział trzeci jest obszernym szkicem na temat pojęcia bezpieczeństwa, wymieniono różne podejścia, definicje i postrzeganie bezpieczeństwa, przedstawiono także model oceny bezpieczeństwa.

W rozdziale czwartym opisano podejście i definicję obszarów i sektorów bezpieczeństwa. W odróżnieniu od przedstawicieli tzw. szkoły kopenhaskiej, przegląd sektorów bezpieczeństwa dopełniono niezwykle istotnym pojęciem bezpieczeństwa informacyjnego, wspomniano także o sektorze bezpieczeństwa publicznego.

Rozdział piąty poświęcono analizie środowiska bezpieczeństwa – wewnętrznego i zewnętrznego oraz sytuacji bezpieczeństwa. Analizując wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa, nacisk położono na charakterystykę czynników geograficznych i socjalnych. Zaprezentowano również czynniki determinujące zmianę sytuacji bezpieczeństwa w środowisku.

Założeniem tego podręcznika jest przekazanie studentom skondensowanych informacji, niezbędnych do studiów z zakresu bezpieczeństwa narodowego i wewnętrznego.

1. PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA W MYŚLI FILOZOFICZNO-SPOŁECZNEJ

1.1. WSTĘP

Walka o przeżycie, czyli przetrwanie gatunku, towarzyszyła ludzkości od wieków. Odpowiedź jednak na pytanie, dlaczego istnieją zjawiska i działania, które zagrażają istnieniu, ludzie uzyskiwali jednak powoli, w miarę rozwoju ich poznania, doświadczeń i postępów nauki. Żywioty naturalne, zagrożenia płynące ze świata zwierząt, choroby i epidemie, początkowo tłumaczone były karą za grzechy czy nieposłuszeństwo wobec bogów, nie dociekano, czy istnieją inne, „nieboskie” przyczyny. Źródłem wyjaśnienia przyczyn tych zagrożeń była mitologia i religie.

Rozmyślenia nad kwestią bezpieczeństwa w przeszłości skupiały się głównie na interpretacji bezpośrednich przyczyn wojny i pokoju, ewentualnie nad problemem przemocy. Filozofowie, historycy i politycy od starożytności, przez wieki średnie aż po czasy nowożytne, interesowali się przede wszystkim więc walkami między rodami i plemionami, wojnami władców i imperiów czy narodów. Rozważania te zorientowane były na aspekty:

- ontologiczne (geneza, istota i znaczenie wojny i pokoju),
- aksjologiczne (charakter wojny i pokoju, ocena ich znaczeniu w życiu jednostek i społeczeństw),
- prakseologiczne (poszukiwanie sposobów zapobiegania wojnom niesprawiedliwym i budowania pokoju).

Zainteresowanie filozofów i myślicieli społecznych problemami wojny i pokoju wynikało z trzech powodów¹:

- 1) ofiary i zniszczenia spowodowane przez walki i konflikty zbrojne wyrządzały krzywdę żyjącym i przyszłym pokoleniom,
- 2) wojny utrwały postawy ksenofobiczne i uprzedzenia wobec obcych,
- 3) wojny przerywały lub uniemożliwiały pokojowe i twórcze współżycie społeczeństw.

Przedstawione w tym rozdziale koncepcje wojny, pokoju i bezpieczeństwa nie wyczerpują bogactwa myśli filozoficznej i społecznej. Badania dowodzą, że tworzone w różnym czasie koncepcje polemologiczne i irenologiczne (z gr. *polemos*

---

¹ J. Kukulka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003, s. 69.

– wojna, bój, walka; *eirene* – pokój, spokój), ściśle związane były z konkretnymi warunkami historycznymi. Odwołanie się jednak do dorobku przeszłości jest konieczne, ponieważ podkreślane w tych koncepcjach znaczenie wartości uniwersalnych, ogólnoludzkich, może przyczynić się do rozwiązania problemów współczesności².

1.2. STAROŻYTNOŚĆ

Wojna i pokój – nad ich przyczynami myśliciele zastanawiali się od początku istnienia świata. Ślady takich rozważań zachowały się w starożytnych Indiach i Chinach.

W Indiach po raz dokonano teoretycznego uogólnienia problemu bezpieczeństwa państwa. Panujący ma obowiązek zawsze działać w najlepszym interesie ludu, troszczyć się o dobro powszechne i chronić go. W dziele *Manusmryti* (*Manavadharmaśastra*)³ przedstawiony jest też związek wojny i polityki, scharakteryzowane są siły zbrojne oraz ich funkcje wewnętrzne i zewnętrzne.

Buddyzm i dżinizm kładły z kolei nacisk na nieagresywny sposób rozwiązywania problemów i absolutnie zakazywały jakiegokolwiek formy przemocy w stosunku do istot żyjących.

Čanakja (*Kautilja*) był autorem *Arthashastry*⁴ – traktatu, w którym charakteryzował sześć metod stosowanych w polityce: pokój, wojnę, stan zawieszenia, atak, poszukiwanie skutecznej obrony i podwójną politykę. Autor sformułował tezę, że wojna powinna służyć wyższym interesom politycznym.

Jak widać, dziedzictwo starożytnej hinduskiej filozofii jest pełne sprzeczności: koncepcja absolutnej nieagresji przeczy tezie o uzasadnieniu agresji jako środka, za pomocą którego osiągnąć są wyższe cele polityczne.

W starożytnych Chinach filozofia była ściśle związana z życiem społeczeństwa, bezpośrednio wpływała na politykę, moralność elit panujących i społeczeństwa oraz tworzyła podstawę wiedzy, która była niezbędnym warunkiem współuczestnictwa w kierowaniu państwem.

Jedną z najstarszych idei starożytnych Chin był taoizm (*tao* – nauka o drodze, sposobie). Przedstawiciele taoizmu ostro sprzeciwiali się wojnom i przemocy wobec ludu. Przedstawiciel i założyciel taoizmu – Laozi (Stary Mistrz) radził nie zaczynać wojen, nie zdobywać nowych ziem, ponieważ takie postępowanie zawsze wywołuje odwet. Taoiści odrzucali siłę, opresję i wszystko to, co wymykało się z naturalnego rytmu świata.

Konfucjusz (551–479 p.n.e.) wierzył, że możliwe jest życie w pokoju, poddani powinni zachować posłuszeństwo, zaś panujący być sprawiedliwi i opiekuńczy.

² C.T. Szyjko, *Wybrane problemy bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego w rosyjskiej myśli filozoficzno-społecznej*, www.stosunki-miedzynarodowe.pl.

³ Starożytny hinduski traktat, omawiający wszystkie aspekty życia jednostki i społeczeństwa. Tradycja autorstwo przypisuje mitycznemu praojcu ludzkości – *Manu*. M. Třiska, *O wojne a mieri v dejinách filozofie*, Bratislava 1987, s. 27.

⁴ *ibidem*, s. 29–30.

Utrzymywanie tych zasad było, według Konfucjusza, podstawą ładu i pokoju. Nie protestował jednak przeciw prowadzeniu wojen. Decydującą była wola cesarza, który był przekazicielem „woli niebios”. Krytykiem Konfucjusza był Mencjusz (Mengzi, ok. IV w. p.n.e.), według którego podstawa ludzkiego szczęścia i pokoju nie była zależna od woli niebios. Mencjusz uznawał prawo ludu do powstania przeciwko złemu władcy. Jako warunek pokoju uznał zjednoczenie świata na zasadzie nieagresji.

Inny chiński filozof i myśliciel społeczny Mo Di albo Mozi, dosł. Mistrz Mo (472–391 p.n.e.), autor dzieła *Przeciw wojnie agresywnej*, potępiał wojny ofensywne i przekonywał władców, aby nie przygotowywali takich operacji. Mozi twierdził też, że właściwą zasadą postępowania jest kierowanie się wszechogarniającą miłością i rozróżnienia dobra od zła. Zadaniem człowieka humanitarnego jest działanie dla dobra świata, a idealny świat można stworzyć jedynie przestrzegając zasady wszechogarniającej miłości. Nauczał, że Bóg kocha ludzi i chce, aby ludzie kochali się nawzajem. Twierdził, że aby władca dobrze rządził, musi mieć władzę absolutną. W państwie musi obowiązywać jedno kryterium odróżniania dobra i zła. Uważał, że stosowanie określonych sankcji politycznych (państwo totalitarne) i religijnych (strach przed duchami i Bogiem), skłonią ludzi do przestrzegania zasad wszechogarniającej miłości⁵.

Kluczowe znaczenie wojny i pokoju dla państwa podkreślał chiński myśliciel i przywódca Sun Zi (*Sun-Tzu*; 544–496 p.n.e.). Według niego, wojna jest korzeniem życia i śmierci, drogą istnienia lub skaży państwa, dlatego opracował reguły prowadzenia wojny, kładąc nacisk przede wszystkim na jej aspekty strategiczne.

Podobnie do uczonych ze starożytnych Chin i Indii, również myśliciele i filozofowie greccy zgłębiali problem bezpieczeństwa ludu, głównie w kontekście wojny i pokoju. Filozofia grecka usiłowała zrozumieć i wyjaśnić te złożone zjawiska poszukując dróg do zapewnienia bezpieczeństwa.

Homer przyczyny agresji i wojen upatrywał w woli bogów, kładł nacisk na bezradność ludzi wobec gniewu bogów, a wojnę widział jako nierozłączną część ustroju społecznego. W jego dziełach: *Iliadzie* (i częściowo w *Odysei*) można znaleźć apologię indywidualnego etosu walki. Nie znajdzie się w nich natomiast wyraźnej obrony wojny jako sposobu rozstrzygnięcia sporów między ludźmi.

Wojna jako istotny społeczno-historyczny fakt, zagrażający bezpieczeństwu ludu i państwa, stała się także obiektem zainteresowania historyków. Już pierwsi znani greccy badacze historii wojen (Herodot, Tukidydes), analizując wojnę, próbowali znaleźć jej przyczyny.

Herodot (ok. 484–430 p.n.e.), „ojciec historii”, opisał wojny perskie (490–478 p.n.e.) w pięciu księgach *Histories apodexis* (Dzieje). Walki te rozumiał jako odwieczną walkę Greków z barbarzyńcami ze wschodu, jako bitwę o równowagę. Uważał, że zasadniczo są one codziennym, normalnym stanem współżycia ludzi, odrzucał jedynie ujemne skutki wojen⁶.

⁵ www.pl.wikipedia.org/wiki/Mo_Di.

⁶ M. Třiska, *op. cit.*, s. 53.

Drugim ważnym historykiem był Tukidydes (460–400 p.n.e.), który historię opisał naukowo, próbując wyznaczyć realne, a nie mitologiczne, przyczyny wojen. Kiedy opisywał wojnę peloponeską, doszukiwał się motywacji i mechanizmów wojen plemiennych. Podkreślał znaczenie ścierania się dążeń hegemonistycznych i wolnościowych oraz rolę przymierzy i antagonizmów w stosunkach między państwami. Twierdził też, że trwałość pokoju zależy od sprawiedliwego postępowania w ramach obrony swoich interesów, a rozsądne postawione warunki pokoju i szlachetność mogą przewyciężyć antagonizmy.

W greckim społeczeństwie epoki klasycznej kwestie wojny i pokoju wiązały się z obecnym wówczas problemem wojen domowych, które Platon uznał za niedozwolone. Z biegiem czasu wojna i agresja przestały być traktowane jako kara boża, a jej przyczyny zaczęły być wywodzone z rządów bezprawia.

Platon (427–347 p.n.e.), uczeń Sokratesa i nauczyciel Arystotelesa, głosił potrzebę uczestniczenia w wojnie, jeśli wymaga tego obrona państwa i bezpieczeństwa. Wzbogacił antyczne pojęcie wojny zdefiniowaniem terminu „przemoc”, który rozumiał jako siłę stosowaną za pomocą narzędzi materialnych. W dziele *Prawa* kładł Platon nacisk na więź między charakterem państwa a przemocą, która może być stosowana w różnych celach. Przemoc stosowaną w wojnach z „barbarzyńcami” uznawał za naturalną, sprawiedliwą, ale użyta w wojnach domowych była niedozwolona, ponieważ ich przyczyną było dążenie do zysku, chęć wzbogacenia się kosztem sąsiada itp. Platon wspominał m.in. o potrzebie stratyfikacji społeczeństwa. Według niego, ludzie nie są sobie równi i w związku z tym każdy powinien zająć w społeczeństwie takie miejsce, które odpowiada jego umiejętnościom i kompetencjom. Głosił też ideę państwa socjalnego i jako pierwszy opisał walkę między klasami społecznymi.

Arystoteles (384–322 p.n.e.), uczeń Platona i wychowawca Aleksandra Wielkiego, sformułował definicje dwóch rodzajów przemocy: naturalnej i politycznej. Przemoc naturalna ma przyczynę majątkową, różnicę między panem a jego poddanym. Przemoc polityczna wypływa, według niego, z trzech rodzajów siły politycznej (ustawodawczej, wykonawczej i sądowej) oraz ich organów. Oceniając wojny, zastosował kryterium sprawiedliwości i niesprawiedliwości, decydujące o tym, czy wojna jest prowadzona w interesie państwa, zgodnie z jego prawem i konstytucją. Uważał za niezgodne z prawem narzucanie się sąsiadom oraz dążenie do ich ujarzmienia i panowania nad nimi. Jego zdaniem, siły zbrojne są potrzebne państwu na czas wojny, a także w celu budzenia respektu u sąsiadów.

Specyficzne podejście oceny przyczyn wojen i przemocy jest zawarte w dziełach rzymskich stoików: Luciusa Seneki (4 p.n.e.–65 n.e.) i Epikteta z Hierapolisu (50–138 n.e.), którzy przyczyny przemocy poszukiwali w istnieniu przeznaczenia i przypadku oraz w charakterze tyranów lub tzw. dusz zniewolonych. Przyczynę przemocy widzieli także w naturze ludzi, którzy zbyt dążyli do zaspokajania swoich potrzeb materialnych⁷. Ogólnie można jednak twierdzić, że przedstawiciele stoicyzmu potępiali przemoc, a idea Seneki o równości i braterstwie wszystkich ludzi, stała się później inspiracją dla przedstawicieli francuskiego oświecenia.

⁷ *Ibidem*, s. 71.

W późniejszym okresie rzymskim, kwestie przemocy, wojny i pokoju były analizowane wyłącznie z punktu widzenia interesów elity panującej. Wojna z sąsiadującymi plemionami czy narodami uważana była za stan naturalny. Szczególne znaczenie przykładano do tego, by stan wojny był odpowiednio ogłoszony i poparty argumentacją religijną. W ten sposób ogłoszona wojna była sprawiedliwa i zgodna z wolą bożą (*iustum piunqve bellum*). Z rzymskiego stosunku do wojen wyływał także fakt, że pojęcie *Pax Romana* (rzymski pokój) dotyczyło obszarów i krajów siłą podporządkowanych Rzymowi⁸.

1.3. ŚREDNIOWIECZE

W średniowieczu, charakteryzującym się selektywnym stosunkiem do antyku, filozofia była głównie nauką pomocniczą teologii. Aż do czasów renesansu teologia tłumaczyła wszystkie społeczne i przyrodnicze procesy.

Wczesne średniowiecze charakteryzuje się analizą przemocy, wojny i pokoju z perspektywy religijnej. Zainteresowanie religią chrześcijańską w Imperium Rzymskim i jej oficjalne uznanie przez cesarza Konstantyna I Wielkiego (272–337, od 306 r. cesarz rzymski) za religię panującą⁹ oznaczało, że chrześcijaństwo zaczęło wpływać na całą strukturę społeczną.

Pomimo faktu, że religia chrześcijańska, oparta na zasadach nieagresji, miłości bliźniego i równości wszystkich ludzi przed Bogiem, została powszechnie uznana, nie udało się osiągnąć całkowitego pokoju. Z przyjęciem chrześcijaństwa jako oficjalnej religii łączyło się prowadzenie wojen, ucisk innych narodów i wyznań – teraz przede wszystkim z przyczyn religijnych. Wojny i przemoc zaczęły służyć szerzeniu chrześcijaństwa. Nastal czas „sprawiedliwych wojen, prowadzonych w imię Kościoła” (wyprawy krzyżowe w obronie Ziemi Świętej). Rzymscy cesarze, jako chrześcijańscy władcy i panujący w chrześcijańskim świecie, kierując się hasłem *Non bellum tuum sed Dei*¹⁰ (nie prowadzisz wojny swojej, lecz Bożą), poszerzali swoje imperium.

Powstanie świata muzułmańskiego, *Dar-al Islam*, który zdefiniował resztę świata jako *Dar-al habr* (świat wojny), wywołało „świętą wojnę przeciwko niewierzącym” w islam. Od VII w. wojny i przemoc stały się narzędziem szerzenia wiary i tłumienia oporu zarówno przez chrześcijan, jak i przez muzułmanów. Doszło do trwających wiele stuleci wojen religijnych, prowadzonych również i między wyznawcami tego samego wyznania. Aby opanować ten chaos i ograniczyć walki zbrojne między feudałami, a także w celu obrony słabych i bezbronnych, Kościół katolicki wprowadził nakaz utrzymania tzw. *pax dei* (pokoju Bożego) i *treuga dei* (rozejmu Bożego). Jednocześnie zaczął też zmieniać swoje nastawienie wobec na-

⁸ *Ibidem*, s. 69–70.

⁹ Cesarz Konstantyn I Wielki połączył Kościół katolicki z władzą państwową, aby wzmocnić rozpadające się imperium. Zakończył też etap prześladowań chrześcijan, prowadzonych przez swojego poprzednika Dioklecjana, wydając w 313 r. edykt mediolański, który zezwalał na swobodne wyznawanie tej religii.

¹⁰ J. Králik, *Letakruhy diplomacie. Tri tisícročia rastu i krpatenia*, Bratislava 2003, s. 95.

uki wczesnego chrześcijaństwa, które rygorystycznie zakazywało wojen. Papież Aleksander II (1061–1073) ogłosił ideę „sprawiedliwej wojny w imię Kościoła” i „świętej wojny z niewierzącymi”. Kolejni papieże już regularnie wzywali wierzących do uczestnictwa w wyprawach krzyżowych, które miały wyzwolić Ziemię Świętą z rąk niewiernych.

Synod kościelny, zwołany w połowie listopada 1095 r. przez papieża Urbana II (1088–1099), zobowiązał zachodnie chrześcijaństwo do wyprawy i pomocy współwyznawcom ze Wschodu, uciskanym przez niewiernych. Wezwanie uznane zostało za wolę Bożą – *Deus le volt*. W ten sposób od wieku XI do XIII formowały się armie krzyżowców, maszerujące na Bliski Wschód¹¹.

W tym kontekście filozofowie i teologowie stanęli przed dylematem, jak wytłumaczyć fakt umieszczania znaku krzyża i podobizny Chrystusa na sztandarach walczących, często ze sobą, stron. Religijna filozofia stworzyła koncepcję „usprawiedliwienia Boga” – teodycei. Jej celem było wytłumaczenie, dlaczego Bóg – dobry i wszechmogący – pozwala na istnienie konfliktów, wojen, katastrof naturalnych i wszelkiej ludzkiej niedoli.

Chrześcijański filozof św. Tomasz z Akwinu (1225–1274), którego koncepcje zostały uznane za oficjalną filozofię Kościoła katolickiego, uzupełnił warunki wojny sprawiedliwej, wcześniej opracowane przez św. Augustyna¹²:

- legalna władza: wojna musi wynikać z rozkazu legalnej władzy, głowy państwa,
- słuszność sprawy: przeciwnik zasługuje na to, aby prowadzić przeciwko niemu wojnę,
- uczciwa intencja: celem wojny jest ustanowienie pokoju.

Pomimo tego, św. Tomasz wojnę i przemoc uznawał za grzech.

Z kolei francuski filozof i prawnik Pierre Dubois wzywał do uroczystego wyrzeczenia się wojny między państwami chrześcijańskimi i do ustanowienia pokoju w świecie chrześcijańskim. W dziele *O odzyskaniu Ziemi Świętej* (1306) stwierdził, że chrześcijanie nie powinni prowadzić wojen między sobą. Ich władcy powinni porozumieć się, aby utworzyć odpowiednio zorganizowaną federację państw chrześcijańskich w Europie¹³.

Problemy bezpieczeństwa, wojny i pokoju można znaleźć także w dorobku przedstawicieli polskiego renesansu. Na uwagę zasługuje działalność Marcina Boduły zwanego również Marcinem Polakiem (zm. w 1279 r.), który broniąc Polaków w sporze z Krzyżakami, wystąpił z tezą, że wojny nie mają charakteru boskiego, lecz są dziełem ludzi. Dlatego rozpoczynając wojnę nie można powoływać się na wolę opatrności jako usprawiedliwienie walki z niewiernymi. Wysunął również ideę wojny sprawiedliwej, jako obrony własnej ziemi, bogactw i powstrzymania krzywdzicieli.

¹¹ J. Bartoszewski, *Wyprawy krzyżowe. Między chlubą a potępieniem*, Lublin 2009.

¹² K. Drabik, *Zagadnienia ontologiczne wojny, bezpieczeństwa i pokoju w poglądach wybranych myślicieli*, Warszawa 2011, s. 184.

¹³ Ten pomysł rozwinął później (w r. 1662) Maksymilian Duc de Sully. J. Kukulka, *op. cit.*, s. 76.

W dociekaniach nad wojną i pokojem oraz bezpieczeństwem Polski znaczną rolę przypisać należy twórczości dwóch Polaków Stanisława ze Skarbimierza i Pawła Włodkowica, którzy stali się autorami bezprecedensowej doktryny prawa narodów, ogłoszonej na soborze w Konstancji (1414–1418). Obaj przedstawiciele uważani są za twórców polskiej szkoły prawa międzynarodowego.

Stanisław ze Skarbimierza do wyjaśnienia teorii wojny sprawiedliwej i niesprawiedliwej włączył prawo do posiadania własności. Jego zdaniem, wojna jest sprawiedliwa, jeżeli toczy się dla odzyskania własności lub w obronie ojczyzny.

Natomiast Paweł Włodkowic z Brudzewa, uczonec, prawnik i dyplomata na dworze króla Władysława Jagiełły, w traktacie *O władzy papieża i cesarza nad niewiernymi* (1415), silniej niż inni potępił nawracanie pogan i innowierców mieczem, kradzież i łupienie ich ziem. Przeciwwstawiał się też koncepcji wojen krzyżowych poza Europą oraz polityce wypędzania Żydów i Saracenów z państw chrześcijańskich. Był przeciwnikiem wszelkich wojen i głosił, że władcy i papież nie powinni prowadzić wojen przeciwko tym, którzy żyją w pokoju. Takie wojny niszczą pokój i są niesprawiedliwe¹⁴. Włodkowic głosił także, że narodom trzeba zapewnić prawa do: istnienia, wolności, niepodległości, własnej kultury i godziwego rozwoju. Według niego, trzeba szanować prawo naturalne, które głosi: „Czyń drugiemu to, czego sam pragniesz!”, ale też i prawo boskie, które potępia wszelką grabież i zbrodnie poprzez przykazania „nie kradnij” i „nie zabijaj”.

Król czeski, Jerzy z Podiebradu (panował 1457–1471), był zwolennikiem ustanowienia traktatu o pokoju ogólnoeuropejskim między państwami chrześcijańskiej Europy. Przewidywał on, że kraje należące do paktu nie będą wszczynać między sobą wojen, ani wspierać państw niezrzeszonych, które walczyłyby z innymi członkami. Miałyby obowiązek gotowości do mediacji między walczącymi, a nawet zbrojnej pomocy stronie napadniętej, również w przypadku, gdy wojna toczyła się między państwami trzecimi, tj. pozostającymi poza układem¹⁵. Jednak ta próba zawarcia ogólnoeuropejskiego paktu pokojowego, podjęta przez Jerzego z Podiebradu również nie znalazła szerokiego poparcia i nie wpłynęła na zaprzestanie konfliktów zbrojnych.

1.4. CZASY NOWOŻYTNE

Okres od XIV do XVI w. w Europie określany jest mianem odrodzenia – renesansu. Rozpoczął się we Włoszech od ponownego odkrycia osiągnięć sztuki i kultury starożytnej. Przemiany w świadomości, które dokonały się w Europie w tym czasie, wywarły istotny wpływ również na koncepcję bezpieczeństwa, wojny i pokoju. Postulowano odejście od tłumaczenia zjawisk fizycznych działaniem Boga na rzecz racjonalnej – przyrodniczej i społecznej – oceny świata przez człowieka.

¹⁴ Idem, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003, s. 75–76.

¹⁵ www.dziedzictwo.polska.pl/katalog/skarb,Traktat_o_pokoju_ogolnoeuropejskim_stworzony_z_inicjatywy_krola_czeskiego_Jerzego_z_Podiebradu_w_latach_1461-1464,gid,177314,cid,1922.htm?body=desc.

Znaczenie obrony i utrzymania bezpieczeństwa państwa, nawet przy pomocy wojen, podkreślił florencki filozof, pisarz i dyplomata Niccolò Machiavelli (1469–1527) w dziele *O sztuce wojennej*. Powiedział tam m.in.: „wszystko, co zorganizowane społeczeństwo robi dla dobra ludu, a co jest objęte w Bogu i prawie, byłoby marne i zbyteczne, gdyby nie było chronione przed napadem z zewnątrz”¹⁶. Interesował się również problematyką konfliktów wewnętrznych, które dla bezpieczeństwa państwa były tak samo niebezpieczne, jak agresja zewnętrzna. Koncepcje Machiavellego wyraźnie odbiegają od dominujących wówczas religijnych poglądów na rozwój społeczeństwa. Machiavelli uważał, że konflikt jest ponadczasowym, niekończącym się stanem społeczeństwa, który wypływa z niedoskonałości człowieka i nieustannej walki różnych grup społecznych o dobra materialne. Analizował nie tylko przyczyny konfliktów, ale również podkreślał ich pozytywną rolę w rozwoju społecznym. W dziele *Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Tytusa Liwiusza*, napisał: „Priorytety władców i priorytety ludu są zawsze przeciwne, ale z konfliktu tego rodzą się w życiu społeczeństwa ciągle nowe prawa i wyższy stopień wolności”. Podkreślał znaczenie tych konfliktów, które umożliwiają ludowi udział w zarządzaniu państwem oraz są gwarancją przyszłej wolności¹⁷. Aby jednak konflikt spełniał swoją twórczą funkcję, musi być kontrolowany, a rolę tę powinien sprawować rząd.

Istotny udział w rozważaniach nad bezpieczeństwem tamtej epoki miał angielski humanista Thomas More (Morus, 1478–1535), autor *Utopii* (1516). Według niego, skupienie władzy i dóbr materialnych w rękach możliwych nieuchronnie prowadzi do niesprawiedliwości społecznej, wałk wewnętrznych, ale także i wojen między narodami. Stworzył koncepcję państwa idealnego – *Utopii* – w którym własność prywatna jest pojęciem abstrakcyjnym, w społeczeństwie nie ma podziału na klasy, nie ma także „elementów nieprodukcyjnych”, do których Morus zaliczył między innymi żołnierzy, bankierów i służbę. Wytworzone dobra i usługi dzieli się według zasady „każdemu według potrzeb”. Wokół państwa idealnego istnieją jednak społeczeństwa zorganizowane na zasadzie własności prywatnej, które dążą do pomnożenia tej własności na drodze wojen. Dlatego mieszkańcy *Utopii* zmuszeni są do działań obronnych. Sami jednak dopuszczają wojnę tylko w dwóch przypadkach: napadu nieprzyjacielskiego oraz zaatakowania przyjaciół, którym zobowiązani są przyjść z pomocą.

Polski pisarz polityczny okresu renesansu, Andrzej Frycz Modrzewski (*Andreas Fricus Modreuius*; 1503–1572) sekretarz królewski, głosiciel irenizmu¹⁸, jest autorem znaczącego dzieła, *Commentariorum de Republica emendanda libri quinque*

¹⁶ N. Machiavelli, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 1986, s. 85.

¹⁷ *Ibidem*, s. 181.

¹⁸ Irenizm (z gr. *eirene* – „pokój”) – w teologii chrześcijańskiej kierunek dążący do zniwelowania różnic między chrześcijanami i przywrócenia jedności poprzez wzajemne ustępstwa doktrynalne. To także postawa otwartości i życzliwości w rozwiązywaniu spornych zagadnień, przeciwieństwo zacierzenia społecznego i wyznaniowego. Zapoczątkował go Erazm z Rotterdamu, w Polsce głosił go Andrzej Frycz Modrzewski i Jan Łaski.

(*Rozważania o poprawie Rzeczypospolitej ksiąg pięć*). *Rozważania...* ukazały się w Krakowie w 1551 r. i wbrew tytułowi zawierały tylko trzy księgi: *O obyczajach*, *O prawach* i *O wojnie*. W edycji, na skutek ingerencji cenzury, pominięto księgi *O Kościele* i *O szkole*.

*Rozważania*¹⁹ są zbiorem osobistych refleksji nad państwem i sposobami jego funkcjonowania. Zachęcają do przemyślenia fundamentalnych problemów moralno-społecznych, prawnych, religijnych i edukacyjnych. Frycz opowiadał się za państwem opartym na sprawiedliwych prawach i sądach, na silnej władzy królewskiej, ale działającej zgodnie z prawem. W swoich wywodach wykorzystywał doświadczenie zdobyte w kancelarii prymasowskiej i biskupiej oraz w ramach misji dyplomatycznych.

Powodzenie reform i wszelkich inicjatyw w zakresie „poprawy Rzeczypospolitej” łączył z potrzebą utrzymania moralności obywateli (*O obyczajach*). Był przekonany, że porządek prawny (*O prawach*), utrzymanie państwa w pokoju, ale i sposób prowadzenia wojny (*O wojnie*), są ściśle związane z moralnością społeczeństwa, z postawą jednostek – szczególnie króla, senatorów i posłów. W tym kontekście rozpatrywał także kwestie religijne i kościelne (*O Kościele*) oraz edukacyjne (*O szkole*). Tworząc wizerunek idealnego państwa, opartego „na uczciwości obyczajów, na surowości sądów i na sztuce wojennej”, krytycznie oceniał moralność swoich współczesnych, nierówności społeczne (podniósł problem niesprawiedliwej kary za mężobójstwo), stosunki międzynarodowe kształtowane w większości przypadków przy użyciu przemocy. Frycz rozróżniał wojnę sprawiedliwą, obronną i niesprawiedliwą, napastniczą. Ubolewał z powodu rozbitcia chrześcijaństwa, gdyż był przekonany o możliwości do osiągnięcia jedności – przez dysputy i wzajemne ustępstwa. Brał także pod uwagę utworzenie Kościoła narodowego – w przekonaniu, że w ten sposób zdoła się osiągnąć pokój wyznaniowy.

Z kolei Maximilien de Béthune de Sully (1560–1641), polityk i marszałek Francji, był przekonany, że wojny są rezultatem braku uregulowania stosunków między państwami. W swoich pamiętnikach przedstawił *Wielki plan organizacji pokoju w Europie* (1662). Według niego, pokój wymaga przekształcenia Europy w pokojową chrześcijańską republikę, podzieloną na 15 w miarę równych państw. Taki podział miałby zapewnić równe traktowanie wyznawców trzech odłamów chrześcijańskich (katolickiego, luterańskiego i kalwińskiego).

Holenderski prawnik, filozof i dyplomata, Hugo Grocjusz (1583–1645), przedstawiciel racjonalizmu w stosunkach międzynarodowych, w dziele *O prawie wojny i pokoju* (1625) wyłożył dynamiczną koncepcję pokoju. Wyszedł ze stwierdzenia, że stosunki międzynarodowe powinny być uregulowane prawem międzynarodowym oraz normami szanującymi wspólne wartości i interesy państw. Eliminowałoby to przyczyny międzynarodowych konfliktów. Do wojen sprawiedliwych zaliczał te, które bronią zasad społeczności międzynarodowej i mają na celu obronę, odzyskanie zagrabionych dóbr i wymierzenie kary. Państwo mogłoby prowadzić wojnę z innym, suwerennym państwem tylko wtedy, gdy byłoby w pełni przekonane o swojej racji. Teorie i zasady pokojowego współżycia państw, sfor-

¹⁹ www.univ.gda.pl/~literat/autors/frycz.htm.

mułowane przez Grocjusza znalazły uznanie i zostały formalnie przyjęte dopiero w pokoju westfalskim²⁰. Grocjusz był też pierwszym filozofem, który głosił prawo do interwencji humanitarnej.

Znaczenie rządu jako instancji rozstrzygającej spory głosił angielski filozof Thomas Hobbes (1588–1679). W dziele *Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego* (1651), negatywnie ocenił naturę człowieka. Według niego, człowiek jest w swej istocie egoistyczny, zawistny i leniwy. Główną przyczyną konfliktów między ludźmi tkwi w trzech podstawowych przywarach natury ludzkiej: rywalizacji, nieufności i żądzy sławy²¹. Uczyniły one nieprzyjaciółmi ludzi sobie bliskich, obudziły rywalizację, nieufność i pretensje, nastąpił okres wojny wszystkich przeciwko wszystkim (*bellum omnium contra omnes*). Gdy w końcu taka sytuacja stała się uciążliwa dla wszystkich, ludzie zdecydowali się na utworzenie rządu (porównywalnego z biblijnym potworem Lewiatanem), który dysponując ogromną siłą, może przerwać pasmo rywalizacji. Nie ma więc innej możliwości przełamania konfliktów i wrogości między ludźmi, jak zastosować przemoc – narzędzie, którym dysponuje rząd.

T. Hobbes rozbudował koncepcję wpływu konfliktów na różne państwa. Istniejąca anarchia, brak jednego autorytetu w stosunkach międzynarodowych, nie pozostawiają narodom innej możliwości zadbania o własne bezpieczeństwo, niż wzmocnienie swoich sił albo przystąpienie do koalicji innych państw. Miałoby to zrównoważyć siły innego (mocniejszego) państwa (grupy państw) i osiągnięta zostałaby pewna równowaga w danym obszarze. Hobbes wojnę pojmował więc jako narzędzie osiągnięcia równowagi i zapewnienia bezpieczeństwa poszczególnym państwom.

Interesujące koncepcje źródeł konfliktów głosił inny angielski filozof Francis Bacon (1571–1626). Jako pierwszy wykorzystał on analizę systemową w celu znalezienia prawdziwych przyczyn konfliktów społecznych w państwie.

Okres historii nowożytnej, oprócz rozwoju nauki, techniki, społecznego postępu, przyniósł również zaostrzenie konfliktów społecznych. Fakt ten zmusił naukowców do dokładniejszego zbadania sprzeczności i różnic istniejących w społeczeństwie, rywalizacji wśród ludzi, klas społecznych i narodów.

Wiele elementów starożytnych, średniowiecznych i renesansowych koncepcji filozoficznych dotyczących wojny, pokoju i bezpieczeństwa, przejęli i twórczo rozwinięli myśliciele XVIII wieku, zwanego wiekiem oświecenia.

Najśłynniejszy myśliciel tej epoki, Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), był przedstawicielem optymistycznego podejścia do konfliktów w społeczeństwie. W odróżnieniu od Hobbesa uważał, że człowiek jest z natury dobry, pokojowo nastawiony do świata i ludzi, zaprogramowany do tego, aby być szczęśliwym. W *Roz-*

²⁰ Wielostronny układ kończący wojnę trzydziestoletnią (1618–1648), podpisany w Münsterze między Rzeszą Niemiecką a Francją, oraz między Habsburgami a Szwecją w Osnabrück. Jeden z najbardziej istotnych traktatów międzynarodowych w historii nowożytnej Europy.

²¹ K. Drabik, *Zagadnienia ontologiczne wojny, bezpieczeństwa i pokoju w poglądach wybranych myślicieli*, Warszawa 2011, s. 17–21.

prawie o pochodzeniu i podstawach nierówności (1753) twierdził, że przyroda stworzyła człowieka dobrym, wolnym i dlatego szczęśliwym, ale społeczeństwo, którego cechą główną jest chęć posiadania (według niego – przyczyna wszelkiego zła), uczyniło człowieka złym, ubezwłasnowolnionym, niewolniczym i dlatego biednym. W czasie, który przyjął za stan naturalny, ludzie byli sobie równi, jednak rozwój społeczny pozbawił ich równości, wolności i szczęścia. W pracy *Umowa społeczna* (1762) i w innych swoich pracach krytykował także kolonializm, uznając go za zły produkt ludzkiej cywilizacji. Źródłem konfliktów upatrywał w nadmiernych potrzebach i wydatkach elit. Rousseau pisał: „Wojnę tworzą stosunki między rzeczami, nie stosunki między ludźmi... Wojna nie jest więc wcale stosunkiem człowieka do człowieka, lecz stosunkiem państwa do państwa [...] stosunkiem, w którym jednostki są nieprzyjaciółmi jedynie przypadkowo, nie jako ludzie ani jako obywatele, ale jako żołnierze [...]. Wrogiem państwa może być tylko inne państwo albo państwa [...]. Celem wojny jest zniszczyć państwo nieprzyjacielskie”²².

Ponadto zaprezentował ideę wolnego społeczeństwa, twierdząc, że dalszy rozwój doprowadzi do osiągnięcia uniwersalnej zgody, ludzie znów odnajdą naturalną harmonię i nastanie wieczny pokój. Jednakże osiągnięcie jedności i wprowadzenie stałego pokoju nie będzie możliwe bez pewnej formy przymusu.

Brytyjski filozof i ekonomista Adam Smith (1723–1790), w dziele *Bogactwo narodów* (1776) objaśniał konflikt jako zjawisko odbywające się na wielu płaszczyznach. Podstawą konfliktu jest, według niego, podział społeczeństwa na klasy (kapitałiści, właściciele ziemscy, bezrobotni, robotnicy) i ekonomiczna rywalizacja. Przeciwności panujące między klasami według Smitha, są jednak źródłem postępu i rozwoju społeczeństwa, a konflikt swego rodzaju wartością pozytywną.

Z kolei filozof niemiecki Immanuel Kant (1724–1804), uważał, że pokój między ludźmi jest zjawiskiem nienaturalnym. Twierdził, że przyroda ma dwa sposoby zróżnicowania narodów: różnice religijne i językowe, przy czym oba mogą wywoływać nienawiść i stawać się pretekstem do wojny. Zgadzał się z Hobbesem, że człowiek jest z natury negatywny, ale też przychylił się do optymizmu Rousseau, że możliwe jest osiągnięcie wiecznego pokoju. Ideę wiecznego pokoju rozwinął Kant w znanym dziele *Do wiecznego pokoju* (*Zum ewigen Frieden*, 1795). Mimo tego, że nie był pionierem w propagowaniu tej koncepcji, był pierwszym, który połączył kwestię pokoju z problemem rozwoju i wolności oraz przedstawił konkretny plan ustanowienia pokoju między narodami. W koncepcji wiecznego pokoju Kant próbował udowodnić obiektywne prawo do utrzymania pokoju między ludźmi, przy czym osiągnięcie tego stanu widział zarówno w przyrodzie, jak i w rozszerzaniu stosunków gospodarczych i współpracy między państwami. Aby osiągnąć idealną pokojową pozycję, Kant dawał pierwszeństwo imperatywom kategorycznym, którymi kieruje się każdy człowiek indywidualnie, przed uniwersalnymi, narzuconymi normami moralnymi i religijnymi. Ustanowienie wiecznego pokoju przewidywał w efekcie długiego procesu historycznego, który doprowadzi do utworzenia pokojowej federacji państw²³.

²² J.-J. Rousseau, *Społeczność zmluva*, [w:] M. Suchý, V. Jaksicová, *Malá antológia z diel filozofov*, t. 1, Bratislava 1991.

²³ J. Kukufka, *op. cit.*, s. 78.

Dzieło I. Kanta zainspirowało Johanna Gottfrieda Herdera (1744–1803), który polemizował z nim o warunkach stanu pokoju. Herder za konieczny warunek trwałości pokoju uważał moralną reedukację społeczeństw. Według niego, trwały pokój, albo przynajmniej stopniowe ograniczenie wojen, jest możliwe tylko przez rozpropagowanie myślenia humanistycznego.

Uczeń Kanta, Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) uzupełnił koncepcję nauczyciela o ideę zmiany istniejących stosunków posiadania wewnątrz państw. Według niego, państwo, które utrzymuje niesprawiedliwy ustrój wewnętrzny, jest także stałym zagrożeniem dla swoich sąsiadów zewnętrznych.

Wielkie znaczenie w rozwoju badań nad teorią konfliktów miał niemiecki filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) i jego koncepcja rozwoju dialektycznego, którego siłą sprawczą jest nieustająca walka przeciwności²⁴. Każda akcja wywołuje reakcję i z ich połączenia powstaje nowa równowaga, na wyższym poziomie. Cały przyrodniczy i społeczny rozwój w związku z tym przebiega po spirali, prowadzącej do perfekcji. Dzieje świata wskutek walki przeciwności, są więc dziejami ciągłego, nieustającego doskonalenia. W tym wypadku konflikt pełni pozytywną, twórczą rolę. Hegel w pracach wielokrotnie nawiązywał do Kantowskiej koncepcji „wiecznego pokoju”: od jego jednoznacznej krytyki w dziele *Zasady filozofii prawa*, aż po rozwój jego idei wiecznego pokoju w *Encyklopedii nauk filozoficznych*, pisanej od 1817 r. aż do śmierci.

Nauką i filozofią Hegla inspirował się jego uczeń, Karol Marks (1818–1883). Również i on przejął od Hegla teorię walki przeciwności, jednak zamiast „światowego ducha”, interpretował świat materialistyczny jako przyspieszający rozwój. Marks opracował szczegółową koncepcję konfliktu, który istnieje we wszystkich aspektach życia: polityce, ekonomii i kulturze. Według niego, dotychczasowa historia była zdominowana przez rozmaite formy własności, które tworzyły podstawę struktur społeczno-ekonomicznych. Własność prywatna jest więc nieustanną przyczyną konfliktów klasowych, wpływa na rozwój kultury i całego społeczeństwa. Konflikt zróżnicowanych grup społecznych (bogatych właścicieli i biednych robotników) nazwał, identyfikowanym później głównie z nim, pojęciem walki klas, której końcem miało być powstanie społeczeństwa bezklasowego, gdzie wszystko będzie wspólną własnością. Spowodowałoby to zakończenie konfliktów i rozpoczęcie nowej ery w historii ludzkości. Jednak osiągnięcie tego ideału nie będzie możliwe bez użycia przemocy, w formie masowej walki proletariatu z burżuazją, rewolucji socjalistycznej, wojny domowej i dyktatury proletariatu. Marks i jego późniejsi zwolennicy szczegółowo opracowali teorię i praktykę „przemocy rewolucyjnej”, której celem była likwidacja „wrogów klasowych” i tych, którzy mają inne poglądy. Przemoc rewolucyjna miała być główną metodą rozstrzygania konfliktów społecznych. Inne metody, takie jak reformy lub kompromisy, miały być tylko dodatkową formą walki. Trzeba nadmienić, że Marksistowska idea, teoria

²⁴ Teoria ta jest schematycznie ujęta jako teza–antyteza–synteza. Hegel zaproponował, by filozof każde twierdzenie (tezę), łączyć z antytezą, czyli pojęciem sprzecznym i powstałą sprzeczność rozwiązywać w syntezie, jednoczącej subtelnie tezę z antytezą.

i praktyka walki klasowej i przemocy rewolucyjnej, istotnie wpłynęły na historię świata na przestrzeni prawie całego XX wieku.

Wyraźny wpływ na konflikty wojenne miał również pruski teoretyk wojenny Carl Phillip Gottlieb von Clausewitz (1780–1831), który w pracy *O wojnie (Vom Kriege, 1832)*²⁵ opisał relacje między polityką a wojną. Jego opinia, że wojna jest tylko innym rodzajem kontynuowania polityki, należy do powszechnie znanych. W efekcie wojna przestała być rozumiana jako biologiczna niezbędność lub przejaw woli monarchy. Ukazał, że przyczyny międzynarodowych konfliktów wojennych leżą w wewnętrznym rozwoju państw, w eskalacji problemów politycznych, które prowadzą do działań międzypaństwowych.

Negatywną rolę w teoretycznym wyjaśnianiu przyczyn powstawania wojen odegrał angielski ekonomista i filozof społeczny Thomas Robert Malthus (1766–1834), który zasłynął teorią o przeludnieniu. Według niego, ludność zbyt szybko się rozmnaża. Niedostatek żywności, zbrojne konflikty i epidemie hamują nadmierny wzrost populacji i są korzystne dla zachowania ludzkiej rasy. Jego teoria stała się inspiracją dla wielu dyktatorskich reżimów (w tym narodowy socjalizm w Niemczech), wykorzystujących ją w celu tłumaczenia zagłady „podrzędnych” ras, które jakoby mnożyły się zbyt szybko i zagrażały istnieniu „czystej” rasy. Malthus swoim sposobem inspirował także Darwina, któremu dostarczył materiału do sformułowania jego teorii rozwoju gatunków.

Do opinii, które negatywnie wpłynęły na teorie bezpieczeństwa lub zostały przekręcone i wykorzystane przez narody w celu potwierdzenia swoich zaborczych ambicji, należy też koncepcja Friedricha Nietzschego (1844–1900), a zwłaszcza jego teoria o użyteczności wojny jako narzędzia samorealizacji „nadczłowieka”, którego charakteryzuje siła, pragnienie walki i żądza władzy. Przez wojnę powstała panująca arystokracja, a nawet samo życie jest wynikiem wojny, wojna jest też matką każdej moralności, ponieważ dobra wojna poświęca każdą rzecz. Pokój jest tylko środkiem do ponownej wojny i dlatego ma być jak najkrótszy. W dziele *Poza dobrem i złem* (1886), stwierdził: „samo życie jest przede wszystkim zdobywaniem, znieważaniem, pokonywaniem cudzego i słabszego, prześladowaniem, niedostatkiem, wymuszaniem własnych warunków i wykorzystywaniem”²⁶. Niektóre tezy i teorie Nietzschego, w szczególności pojęcia „nadczłowieka” i „moralności panów” wykorzystywane były przez ideologię nazistowską.

Również francuski filozof i socjolog Pierre Joseph Proudhon (1809–1865) w pracy *Wojna i pokój (La guerre et la paix, 1861)* gorąco bronił idei wojny, uważał ją za zjawisko boskie, sprawiedliwe i moralnie uświęcone. Wojna jest nierozłączną cechą człowieczeństwa i będzie istnieć, dopóki będzie istnieć człowiek. Jest bowiem niezbędna do rozwoju moralnego, ponieważ odradza narody, zapewnia wolność i wprowadza postęp. Proudhon stwierdził prowokująco, że nie byłoby ludzkości i cywilizacji, gdyby nie było wojen.

²⁵ Najbardziej znana książka o taktyce wojennej została napisana po wojnach w latach 1816–1830. Pomimo tego, że dzieło nigdy nie zostało skończone, zostało wydane przez jego żonę w 1832 r.

²⁶ L. Kiczko et al., *Mała antologia z dzieł filozofów II*, Bratislava 1998.

1.4.1. Pacyfizm

Od początków XIX stulecia, w Europie, a potem także w Stanach Zjednoczonych, zaczęły się pojawiać pokojowe ruchy – pacyfistów, którzy po dramatycznych doświadczeniach wojen napoleońskich w Europie i wojnie secesyjnej w Ameryce, dążyli do utrzymania trwałego pokoju między narodami.

W drugiej połowie XIX wieku głównym tematem rozważań stała się humanizacja wojny, arbitraż międzynarodowy i rozbrojenie. Nadzieje pacyfistów najlepiej wyraził francuski pisarz, Victor Hugo (1802–1885), który podczas wystąpienia (*Discours d'ouverture du Congrès de la paix*), 21 sierpnia 1849 r. stwierdził, że „handel zastąpi wojnę”. Hugo był również zagorzałym obrońcą kolonizacji humanitarnej oraz idei Stanów Zjednoczonych Europy. Przemawiając we francuskim Zgromadzeniu Narodowym 1 marca 1871 r. wołał: „Żadnych granic! Ren dla wszystkich! Bądźmy jedną republiką, bądźmy Stanami Zjednoczonymi Europy, bądźmy kontynentalną federacją, wolnością europejską, bądźmy pokojem światowym”.

W ówczesnych planach pokojowych nie brano pod uwagę zakazu wojen. Pacyfiści dopuszczali prawo państwa do samoobrony. Ich celem był zakaz wojen napastniczych, co chcieli osiągnąć przez redukcję zbrojeń. Zaslugą pacyfistów stało się jednak przyjęcie Konwencji genewskich (1864), od których rozpoczęła się tendencja humanizacji wojny.

Amerykański prawnik William Jay (1789–1858), główny amerykański zwolennik teorii antywojennych, uważał, że wojna nie powinna być obecna w świadomości opinii publicznej.

Pod koniec lat 90. XIX w. nadzieje wzbudziły obrady międzynarodowej konferencji pokojowej w Hadze (1899). Powołano tam międzynarodowy sąd, usystematyzowano umowy o humanizacji wojen, natomiast nie osiągnięto porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń.

W ramach myślenia pacyfistycznego wyróżniły się dwie koncepcje, które odrzucały jakąkolwiek przemoc. Pierwszą sformułował Lew Tolstoj, a drugą Mahatma Gandhi.

Opór wobec przemocy, który reprezentował rosyjski pisarz i arystokrata Lew Tolstoj (1828–1910), motywowany był religijnie. Według niego, przemoc jest złem i dlatego nie jest dopuszczalna jako środek do walki ze złem. Koncepcja oporu wobec przemocy oparta była na dwóch tezach: ciągłym doskonaleniu moralnym jednostki i niezwalczaniu zła złem. W powieści *Wojna i pokój* napisał, że wojna powoduje moralne zło, narusza właściwy historyczny rozwój człowieczeństwa, narusza prawo i hamuje postęp. Pod wpływem okrucieństw I wojny światowej koncepcja pełnej pasywności wobec zła stopniowo traciła jednak zwolenników.

W ciekawy sposób podnosił ideę pacyfizmu Mahatma Gandhi (1869–1948). Jego pacyfizm opierał się na starohinduskiej zasadzie *achimsa*²⁷, z której wyprowadził następujące postulaty:

²⁷ *Achimsa* – idea i zasada moralna hinduizmu, buddyzmu, a przede wszystkim dżinizmu, oznaczająca wyrzeczenie się wszelkiej przemocy wobec istot żywych, poszanowanie wszelkiego życia; zaleca niezabijanie i niezadawanie obrażeń cielesnych żadnym istotom żywym – ludziom, zwierzętom, a w dżinizmie także roślinom i Ziemi.

- obowiązek obrony ludzi przed krzywdą,
- okazanie życzliwości dla przeciwnika,
- prowadzenie walki bez gwałtu.

Postulaty te zmotywowały Gandhiego do obrony narodu przed bezprawiem, przede wszystkim w formie protestu i nieposłuszeństwa obywatelskiego. W walce z uciskiem stosował bierny opór. Szerzył również pojęcie *satjagraha* (*staja* – prawda, *aghar* – stałość, siła), siły płynącej z prawdy i miłości, czyli bez przemocy. Gandhi dążył do tego, by walka bez przemocy stała się jedynym rodzajem walki.

W pacyfistycznym poszukiwaniu sposobu do likwidacji wojny interesująca jest koncepcja poszukiwania ekwiwalentu wojny. Amerykański filozof i psycholog William James (1842–1910) zaprezentował rozważania o jej moralnym ekwiwalencie. Polega on na tym, że należy umożliwić ludziom kształtowanie moralnych wartości i cnót, gdyż chęć podejmowania ryzyka, samopoświęcenia i bohaterstwa, często przejawia się tylko w walce. Trzeba więc tę destrukcyjną energię nakierować na cele twórcze.

Na fakt, że narody kulturalne są zdolne ulegać psychozie wojennej, zareagowali przedstawiciele pacyfizmu intelektualnego. Brytyjski arystokrata Bertrand Russel (1872–1970), filozof, logik, matematyk i literat, twierdził, że przesłanką do likwidacji wojen jest zwycięstwo rozumu nad popędami. Zwycięstwo to nie jest jednak wynikiem kalkulacji zysków i strat w wojnie, ale jest zwycięstwem rozumu, który preferuje życie i rozwój nauki i techniki. Twierdził, że zdrowy rozum uznaje za naturalny fakt, iż w interesie przeżycia ludzkości jest wprowadzenie zakazu broni jądrowej.

Podobnie pacyfizm rozumiał Albert Einstein (1879–1955). Według niego, gdyby człowiek zawsze działał po krytycznym rozważeniu sytuacji, uchroniłby się przed sytuacjami niebezpiecznymi. W jego ujęciu rozsądek i siła intelektu są najlepszą bronią przeciw działaniom irracjonalnym. Aby osiągnąć stanu pokoju i bezpieczeństwa, trzeba stworzyć światowe państwo, ponieważ państwa narodowe są sterowane egoizmami narodowymi. Swoje rozumienie pokoju ogólnego i stronięcia od wojen wyraził, między innymi, znamienymi słowami²⁸: „Im więcej dany kraj produkuje broni, tym mniej bezpieczny się staje – ten, kto ma broń, stanowi cel ataku”; „Dopóki zbrojenia uważane są za gwarancje bezpieczeństwa, żaden kraj nie wyrzeknie się broni, która mogłaby zapewnić mu zwycięstwo w wojnie”; „Bezpieczeństwo można osiągnąć jedynie poprzez zaniechanie zbrojeń we wszystkich państwach”.

1.4.2. Darwinizm społeczny

Darwinizm społeczny próbował tłumaczyć procesy społeczne przy pomocy pojęć biologii, głównie z teorii Karola Darwina, jego rozumienia doboru naturalnego, wiecznej walki o przeżycie, o egzystencję. Według tej teorii, każde państwo jest niezależne dopóty, dopóki ma siłę rozwijać się i ewoluować bez pomocy innych.

²⁸ wikicitaty.

Wzrost państwa (lub rozszerzanie obszaru) jest cechą zdrowego organizmu, naturalną demonstracją jego wydolności. Powiększanie obszaru nie jest kwestią umowy lub sprawiedliwości, lecz logiczną próbą zastosowania naturalnego prawa – przewagi silniejszego.

Przedstawiciele poszczególnych geopolitycznych szkół ustosunkowywali się również do przyczyn i celu konfliktów międzynarodowych. Friedrich Ratzel (1844–1904), uznawany za ojca geopolityki, w pracach dotyczących geografii politycznej badał państwa tak, jakby były żywymi organizmami, mającymi własny cykl istnienia – z możliwością rozszerzania i zwiększania, ale również zagrożone zmniejszeniem a nawet zanikaniem. W wyniku badań sformułował prawa ekspansji państwa, z których wynika, że:

- wielkość państwa jest zależna od stopnia rozwoju jego kultury,
- terytorialna rozbudowa państwa odzwierciedla się również rozwojem w innych sferach: ideologii, przemyśle, ekonomii itp.,
- państwo zwiększając się wchłania polityczne jednostki mniejszego znaczenia,
- granice są organem znajdującym się na peryferiach państwa (nie są czynnikiem niezmiennym, lecz adaptującym się proporcjonalnie do rozwoju państwa),
- wykorzystując terytorialny rozrost, państwo usiłuje opanować takie regiony, które są korzystne dla jego rozwoju: stara się o przyłączenie terenów bogatych, koryt rzek itp.,
- początkowa inicjatywa rozszerzania się pochodzi z zewnątrz: państwo jest sprowokowane przez inne państwo lub obszar, będący na niższym stopniu rozwoju, przedstawiający niższą cywilizację,
- powszechna tendencja przyswajania i pochłaniania słabszych narodów pobudza do jeszcze większego rozszerzania terytorium państwa i staje się organizmem żywiącym samego siebie.

Zbiór tych praw stał się katechizmem wszystkich tych, którzy potrzebowali uzasadnić swoją ekspansję. Na ich podstawie powstała także nazistowska teoria – *Lebensraum*²⁹.

Szwed Rudolf Kjellen (1864–1922), z przekonania germanofil, autor pojęcia „geopolityka”, uważający się za ucznia F. Ratzela, również był zwolennikiem teorii państwa utożsamianego z żywym organizmem. Uważał, że państwa silne, z dobrymi predyspozycjami ale ograniczone terytorialnie, są zmuszone rozszerzać swoje terytorium przez kolonizację, zjednoczenie lub zdobycie innej przestrzeni przemocą. W związku z tym wojny są nieuchronnym czynnikiem ekspansji państwa, częścią jego rozwoju, a ludzie są wobec tego faktu bezsilni. Walka o rozszerzenie przestrzeni, terytorium państwa, jest podporządkowana trwałym prawom przyrody. Z tego punktu widzenia, los małych państw jest ustalony – są albo

²⁹ Na terenach zachodniej Europy Niemcy czuli się zagrożeni, przeludnieni, dlatego zdecydowali się zyskać nowy obszar kosztem „niższej rasy” – Słowian. Według *Generalplan Ost* Hitlera, 75% Słowian ze wschodnich części Europy miało być przesiedlonych na Syberię, aby zrobić miejsce Niemcom.

wypchane na peryferie silnych państw i przeżywają w jego kresowych obszarach, albo giną wchłonięte przez silniejszego.

Z kolei amerykański oficer marynarki wojennej, pedagog i strateg, Alfred Mahan (1840–1914), uznawany za najwybitniejszego amerykańskiego stratega XIX wieku („Clausewitz wojny morskiej”), był przekonany, że każde państwo jest niezależne dopóty, dopóki ma siłę się rozwijać. Jest to podstawowa definicja państwa i uzasadnieniem jego egoizmu. Państwo potrzebuje siły, aby mogło stawić czoło konfliktom wynikającym z ekspansji. Realizacja interesów narodowych jest więc zawsze powiązana z pewną formą konfliktu, przy którego rozwiązaniu decydująca jest potęga państwa – przede wszystkim potęga morską, mająca podstawowe znaczenie gospodarcze. Za najważniejsze warunki rozwoju uważał silną flotę wojenną, rozbudowaną flotę handlową, handel zagraniczny, kolonie oraz bazy morskie.

Inny amerykański strateg Nicholas Spykman (1893–1943) twierdził z kolei, że wojna jest jednym z podstawowych aspektów życia, elementem wszystkich związków między jednostkami, grupami i państwami. Równowaga sił między państwami jest zawsze krótka, ponieważ uczestniczące państwa natychmiast starają się o jej zmianę. Dlatego nie jest realne istnienie świata bez konfliktów, bez przymusu. Świat „bez walki byłby światem, w którym przestało by istnieć życie”³⁰. Zgodnie z tą koncepcją, egzystuje tylko taki świat, w którym trwają konflikty, a wojny są nieodzownym narzędziem do utrzymania równowagi sił.

Według opinii przedstawicieli determinizmu społecznego, walka jest trwałą cechą stosunków międzynarodowych, a konflikt jest związany z rozszerzaniem wpływów na kolejne obszary i społeczeństwa oraz z rozwojem militarnych możliwości poszczególnych państw³¹.

PODSUMOWANIE

Stanowiska analizowanych tu podstawowych teorii bezpieczeństwa są różne. Zawsze zależały i zależą od poglądów tego, kto się tymi kwestiami zajmuje. Przeszłość jest tego najlepszym przykładem. W dawnych czasach każde zagrożenie bezpieczeństwa było postrzegane jako przejaw woli bogów, ich gniewu i kara za postępowanie ludzi.

Wraz z rozwojem krytycznego myślenia ludzie zaczęli poszukiwać przyczyn zagrożenia bezpieczeństwa w innych, w innych narodach. Jednym z wyników tego rozumowania było uznanie źródeł zagrożeń bezpieczeństwa w wewnętrznym funkcjonowaniu systemów społecznych.

Opinie tu zaprezentowane umożliwiają obserwację toku rozumowania w kwestii bezpieczeństwa, początków i przyczyn zagrożeń – od czasów najdawniejszych aż po dni współczesne.

Współczesna filozofia bezpieczeństwa jest zdefiniowana jako „najogólniejsza wiedza i refleksja o formach istnienia (świata bytów przyrody, świata bytów spo-

³⁰ O. Krejčí, *USA a mocenská rovnováha*, Praha 1989, s. 85.

³¹ *Ibidem*, s. 86.

lecznych i świata bytów techniki lub świata natury i świata kultury) oraz o prawach tym istnieniem rządzących, środkach je sprawiających i zasadniczych przyczynach to istnienie zapewniających³².

Przedmiotem tej filozofii stało się pojęcie bezpieczeństwa jako podstawa bytu człowieka i systemów społecznych. Bezpieczeństwo jednak powinno być pojmowane szeroko, na różnych płaszczyznach analizy.

Współczesne podejście do kwestii bezpieczeństwa to nie tylko problem wojny, ale i pokoju. To kwestia bezpieczeństwa podmiotów społecznych, warunków i przyczyn zmian. Współczesna filozofia bezpieczeństwa szuka odpowiedzi na pytania: co jest bezpieczeństwo, co się może stać, dlaczego się to może stać oraz jak się to może stać? Pojawiają się również nowe problemy teoretyczne i praktyczne, które wymagają wszechstronnych badań naukowych.

Współczesna filozofia bezpieczeństwa powinna znaleźć również odpowiedzi na pytania: jakie są najważniejsze cele działalności poznawczej człowieka i co uczynić, aby pozwoliła ona lepiej zrozumieć świat oraz wskazać drogi i środki jego doskonalenia, jakie są niezbędne działania, siły i środki gwarantujące bezpieczeństwo indywidualne i zbiorowe, narodu i państwa w nowych warunkach historycznych i ustrojowych w okresie budowania demokracji, jak w świetle naukowych badań i studiów ocenić można istniejące zagrożenia i prognozować dalszy rozwój bezpieczeństwa w środowisku globalnym i lokalnym, oraz jakie są determinanty i inne czynniki powodujące zmiany sytuacji bezpieczeństwa?

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Rosa R., *Filozofia bezpieczeństwa*, Warszawa 1995.
- Świniarski J., *Filozofia bezpieczeństwa. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004.
- Kuderowicz Z., *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, Białystok 1995.
- Rosa R. (red.), *Dialektyka bezpieczeństwa, wojny i pokoju. Rozprawy z filozofii, myśli społeczno-politycznej i pedagogicznej*, Warszawa 2003.
- Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003.
- Jean C., *Geopolityka*, Wrocław 2003.
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2006.
- Fukuyama F., *Koniec historii*, Poznań 1996, 2000 (tłumaczenie fragmentu książki *The End of History and the Last Man*, 1992).
- Fukuyama F., *Ostatni człowiek*, Poznań 1997 (tłumaczenie fragmentu książki *The End of History and the Last Man*, 1992).
- Drabik K., *Zagadnienia ontologiczne wojny, bezpieczeństwa i pokoju w poglądach wybranych myślicieli*, Warszawa 2011.

³² J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 21.

PYTANIA

1. Jakie są podstawy filozoficznego podejścia do kwestii bezpieczeństwa?
2. Jakie były podstawowe hasła filozofów starożytnych Indii i Chin w kwestii bezpieczeństwa?
3. Jakie są główne elementy antycznego podejścia do rozważań o kwestii bezpieczeństwa?
4. Jaka była cecha charakterystyczna w koncepcjach średniowiecznych teologów chrześcijańskich dotyczących bezpieczeństwa, pokoju i wojny?
5. Co było istotą rozważań o bezpiecznym społeczeństwie?
6. Jakie są cechy wspólne w analizie problemów bezpieczeństwa w czasach współczesnych?
7. Które filozoficzne koncepcje można uznać za skoncentrowane na państwie i dlaczego?
8. Które koncepcje głoszą apologię (pochwałę) wojen i dlaczego?
9. Jakie były skutki darwinizmu społecznego?
10. Jaki był wpływ pacyfizmu na koncepcje bezpieczeństwa?

2. NOWOCZESNE NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

Retrospektywne spojrzenie na rozwój ludzkości pokazuje, że egzystencja człowieka w jego naturalnym i społecznym środowisku jest związana z oddziaływaniem różnorodnych negatywnych zjawisk. W początkach cywilizacji ludzie żyli w ścisłej łączności z przyrodą i traktowali siebie jako jej część, bo ich istnienie zależało od tego, co przyroda dostarczyła. Zagrożeniem dla życia były głównie żywioły naturalne, klęski przyrodnicze, ale również dzika zwierzyna i choroby, przed którymi nie było skutecznej ochrony.

Przejście do formy życia wspólnotowego wywołało nowe niebezpieczeństwa, których przyczyną stał się sam człowiek, pojawił się nowy przeciwnik – przedstawiciel tego samego gatunku: inny człowiek. Powstała potrzeba chronienia i walki o tereny łowieckie i siedziby. Jednak gromadzenie dóbr materialnych wymagało zaangażowania coraz większej energii w celu ich ochrony, zwłaszcza że nie wszyscy dysponowali taką samą ilością bogactw, a więc nieuchronnie zaczęły się ujawniać nierówności społeczne, które bardzo szybko doprowadziły do napięć. Ludzie, zdając sobie sprawę z zagrożenia, szukali odpowiednich środków w celu obrony swojego majątku. Dążenie to jednak przyniosło efekt odwrotny od zamierzonego, ponieważ zwiększało potencjał siłowy, prowokowało innych i tym samym stawało się zagrożeniem dla całej wspólnoty. Efekty tego procesu zbrojeń są znane z historii powszechnej.

2.1. PODSTAWY WSPÓŁCZESNYCH NAUK O BEZPIECZEŃSTWIE

Rozwój społeczeństw przynosi nowoczesne zagrożenia – postęp nauki i techniki umożliwił powstanie nowoczesnego przemysłu, zmieniło się naturalne środowisko. Szybka industrializacja spowodowała nowe rodzaje ryzyka, krańcowo różne od tych, które dotąd były znane ludziom.

Szczególnie istotne stały się kwestie bezpiecznego rozwoju po zakończeniu II wojny światowej. Oprócz militarno-politycznego, ideologicznego i ekonomicznego podziału świata, którego symbolem stała się żelazna kurtyna i czterdziestoletni okres zimnej wojny, pojawiły się nowe czynniki wpływające na bezpieczeństwo państw. Dynamiczny rozwój nauki i techniki (rewolucja naukowo-techniczna) stymulował radykalną zmianę w przemyśle. Industrializacja poważnie wpływa na

ekologię, nierównomierny postęp powoduje z jednej strony dobrobyt, ale z drugiej – skrajne ubóstwo. Wzrost populacji w krajach Trzeciego Świata i niedostatek żywności prowokuje ogromne migracje. Zróżnicowanie rozwoju cywilizacyjnego i różnice kulturowo-religijne stają się źródłem konfliktów. Polityczny, religijny i narodowościowy ekstremizm płodzi terroryzm.

Do końca zimnej wojny bezpieczeństwo państw było problemem wąskiego politycznego kręgu rządzących państwami. Podejście do bezpieczeństwa w okresie zimnej wojny oparte było na ochronie interesów ideologicznych, politycznych i ekonomicznych przy pomocy siły militarnej, która miała bronić przed zagrożeniami zewnętrznymi lub przed wrogami ideologicznymi (często wewnątrz państwa). Wysiłek skupiał się więc na kwestiach politycznego, militarnego i ekonomicznego bezpieczeństwa państwa. W efekcie ignorowane były takie zagrożenia, jak np. przestępczość czy degradacja środowiska naturalnego.

Zmiany w naturze globalnego środowiska bezpieczeństwa i czynnikach ryzyka wywołały gwałtowną potrzebę potraktowania kwestii bezpieczeństwa systemowo. Wynika to z faktu, że nieustannie pojawiają się nowe zagrożenia, które nie można ograniczyć do specyficznego obszaru lub wspólnoty społecznej. Mają one charakter globalny i warunkują nowy typ społecznej i politycznej dynamiki. Na przestrzeni historii ludzkości sformułowano kryteria charakteryzujące znaczenie bezpieczeństwa. Najważniejsze z nich to:

- postęp społeczny nie likwiduje zagrożeń dla istnienia człowieka, społeczeństw czy państw,
- wzrost przewagi ludzi nad światem przyrody jest silnie skorelowany z większym zagrożeniem ludzkości,
- w zależności od form podziału społeczeństw rośnie zakres społecznych niebezpieczeństw,
- zagrożenia społeczne nie są stałe, ale zmieniają się wraz z rozwojem społeczeństwa,
- systemy bezpieczeństwa są nieodłączną cechą złożonych społecznych systemów i organizacji,
- bagatelizowanie lub ignorowanie problemów bezpieczeństwa na wszystkich płaszczyznach społecznych może doprowadzić do unicestwienia jednostek i społeczeństw,
- konieczne jest stworzenie szerszej nauki o bezpieczeństwie, która byłaby częścią nauk społecznych i wykorzystywałaby wiedzę z innych dziedzin.

Propozycja wyodrębnienia nauki o bezpieczeństwie jest oparta na konieczności:

- zmiany natury środowiska bezpieczeństwa i wprowadzenia nowej jakości czynników, które na nią wpływają; nieustannym ryzykiem dla ludzkości i planety, nie jest tylko nagromadzony potencjał zbrojny, ale też technologiczny, społeczny, ekonomiczny i kulturalny rozwój cywilizacji,
- zapewnienia warunków do rozwoju i zachowania potrzebnych do życia wartości, interesów i bogactw naturalnych,
- uznania faktu, że mimo wysokiego poziomu cywilizacyjnego, ludzkość ciągle nie znajduje odpowiedzi na pytanie, jak zagwarantować wszechstronne bez-

- pieczeństwo, życie w pokoju dla wszystkich, bez różnicy rasowej, etnicznej, religijnej, majątkowej itp.,
- uodpornienia społeczeństw na globalne zaburzenia środowiska naturalnego,
  - uświadomienia sobie istnienia globalnego ryzyka oraz wzrostu jego negatywnych skutków,
  - wielowymiarowego opracowania efektywnego systemu bezpieczeństwa.

Nowy sposób rozumienia bezpieczeństwa wymaga zmiany podejścia do tego zagadnienia. Nie wystarczy już tylko reagować na zagrożenia i eliminować ujemne jego skutki, ale należy przewidywać ryzyko i mu zapobiegać. Wbrew różnym kierunkom teoretycznym i filozoficznym, przez długi czas kwestia bezpieczeństwa narodów i państw była przede wszystkim utożsamiana z siłami zbrojnymi. Podejście to zaczęto formułować w państwach zachodnich pod nazwą studiów strategicznych (*Strategic Studies*), a później studiów nad bezpieczeństwem (*Security Studies*), które były poświęcone głównie militarnym aspektom bezpieczeństwa.

2.1.1. Studia strategiczne

Przedmiotem studiów strategicznych była przede wszystkim analiza zagrożeń militarnych i obrona przeciw nim. Badano warunki powstawania takich zagrożeń, politykę bezpieczeństwa w odniesieniu do wykorzystania sił zbrojnych prewencyjnie i na wypadek prowadzenia wojny. Dominująca rola w zapewnieniu bezpieczeństwa państwa spoczywa na tzw. departamentach obronnych, bezpieczeństwa i na wywiadzie, ważną rolę odgrywa także departament spraw zagranicznych. To tradycyjne podejście do kwestii bezpieczeństwa obowiązywało aż do lat 70. XX wieku. Odzwierciedleniem realizacji koncepcji studiów strategicznych były takie doktryny, jak doktryna powstrzymania komunizmu, ogłoszona przez prezydenta Stanów Zjednoczonych H. Trumana w 1947 r., doktryna L. Breżniewa, zwana także doktryną „ograniczonej suwerenności”, czy wreszcie strategię szybkiej reakcji, dwoistych skutków oraz przewagi jakościowej.

Podstawowym podmiotem bezpieczeństwa było państwo: bezpieczeństwo było rozumiane jako ochrona państwa przed groźbami z zewnątrz i wewnątrz. Tradycyjne rozumienie bezpieczeństwa było więc związane z analizowaniem zagrożeń, przeważnie natury militarnej, z obroną państwa, koalicji, z militarnym wprowadzaniem w życie narodowych i koalicyjnych interesów, z eliminowaniem groźby wojny atomowej itp. To „wąskie” rozumienie bezpieczeństwa nie umożliwiało jednak efektywnej reakcji na wyzwania zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa.

Studia strategiczne można też uważać za instrument usprawiedliwiający wojnę i użycie przemocy (sił zbrojnych) przez państwa do rozwiązywania konfliktów i osiągania założonych celów. Studia strategiczne są zawsze połączone z polityką państwa, służą przede wszystkim politycznym interesom rządzącej elity. W efekcie pojęcie to zaczęło budzić poważne zastrzeżenia. Niektóre zarzuty wobec studiów strategicznych podnoszą problem¹:

¹ J. Baylis et al., *Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych*, Kraków 2009, s. 9.

- obsesji konfliktu i siły,
- niewystarczającego zainteresowania kwestiami etycznymi,
- braku akademickiego podejścia,
- niewielkiej skuteczności, prowadzącej do rozwiązania tylko części konfliktu,
- skupienia uwagi na państwie.

2.1.2. Studia nad bezpieczeństwem

Rozpad ładu dwubiegunowego przyczynił się do powstania chaosu w systemie międzynarodowym. Wraz z zanikiem tej dychotomii zmienił się charakter czynników, które miały bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo. Zamiast zagrożenia konfliktem między supermocarstwami lub niezależnymi państwami, zagrożeniem dla bezpieczeństwa stały się konflikty z zewnątrz państwa. Kwestia bezpieczeństwa coraz częściej zaczęła być łączona z elementami ekonomicznymi, środowiskowymi czy propagandowymi. Pierwszoplanowe zaczęły być problemy tożsamości grupowych i dekompozycja systemu międzynarodowego, konflikty religijne i etniczne oraz międzynarodowa przestępczość zorganizowana oraz terroryzm. Zagrożenie bezpieczeństwa zaczęło być przypisywane krajom, które powstały po rozpadzie imperium radzieckiego. Niepokojący był brak doświadczenia i przygotowania nowych władz tychże państw oraz ich podejścia do problemów niezależności, politycznej i ekonomicznej stabilności czy społecznych.

Rys. 1. Pozycja studiów strategicznych i studiów nad bezpieczeństwem w ramach nauk politycznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Baylis et al., *op. cit.*

Studia nad bezpieczeństwem zdefiniowano „jako jeden z działów stosunków międzynarodowych, orientują się przede wszystkim na studiowanie koncepcji bezpieczeństwa, jej miejsca i roli w polityce zagranicznej państw”². Ze względu na to, że są one uznane za część stosunków międzynarodowych, czyli jedną z dyscyplin politologii (zob. rys. 1), przedmiot studiów nad bezpieczeństwem powinien respektować przedmiot politologii. Według przyjętej definicji, dominującym

² J. Eichler, *Bezpečnostní studia*, [w:] P. Zeman et al., *Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*, Brno 2002, s. 35.

elementem jest państwo, ponieważ studia nad bezpieczeństwem „interesują się wzajemnym związkiem między polityką bezpieczeństwa państwa i międzynarodowym środowiskiem bezpieczeństwa i mają na celu opracowanie teoretycznych koncepcji dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa”³.

2.1.3. Krytyczne studia nad bezpieczeństwem

Erozja świata dwubiegunowego zmieniła charakter czynników, które bezpośrednio wywierały wpływ na bezpieczeństwo świata. Sytuacja ta obniżyła znaczenie studiów strategicznych i wywołała potrzebę skonstruowania nowych metod analizy bezpieczeństwa. Studia nad bezpieczeństwem nie różniły się zasadniczo od studiów strategicznych. Według Stephena Walta, autora *Teorii realizmu obronnego* i *Teorii równowagi grózb*, przedmiotem studiów nad bezpieczeństwem jest wojna oraz badanie zagrożeń, użycie i kontrola sił zbrojnych. Badania tradycyjnych studiów nad bezpieczeństwem były skupione na państwie, a priorytetową kwestią było jego militarne bezpieczeństwo.

W maju 1994 r. odbyła się w Toronto konferencja „Strategies in Conflict: Critical Approaches to Security Studies”, na której po raz pierwszy użyto terminu: krytyczne studia nad bezpieczeństwem (*Critical Security Studies*). W 1997 r. ukazała się książka pod redakcją Keitha Krausa i Michaela C. Williamsa, *Critical Security Studies: Concept and Causes*⁴. Autorzy za podstawowy problem uznali odpowiedź na pytanie: kto, co i jak jest sekurytyzowane⁵. Według tradycyjnego podejścia, podmiotem referencyjnym⁶ jest państwo, bezpieczeństwo oznacza przede wszystkim ochronę państwa przed zewnętrznymi zagrożeniami, a obywatele danego państwa są bezpieczni w takim stopniu, w jakim bezpieczne jest państwo. Przedmiotem krytyki stał się problem skupienia się na państwie jak jedynym i wyłącznym przedmiocie referencyjnym, co nie jest dostateczne. We współczesnych warunkach państwo nie jest gotowe zawsze i wszędzie zapewniać bezpieczeństwo swych obywateli.

Tematem krytycznych studiów nad bezpieczeństwem, jak wynika z nowoczesnego ujęcia tego terminu przez B. Buzana, O. Waera i J. Wilda⁷, nie jest już tylko perspektywa militarna bezpieczeństwa, ale również jego realia niewojskowe. Nie badali oni tylko wojny i państw w niej uczestniczących, ale także niemilitarne źródła zagrożenia, innymi słowy źródła, których nie można jednoznacznie identyfikować.

³ *Ibidem*, s. 36.

⁴ K. Krause, M.C. Williams (red.), *Critical Security Studies: Concept and Causes*, London 1997.

⁵ Sekurytyzacja – opisanie określonego problemu pod kątem stanu bezpieczeństwa lub zagrożenia wymagającego zastosowania środków specjalnych, sprzecznych z przyjętymi normami politycznymi.

⁶ Podmiot referencyjny – podmiot, którego egzystencja jest zagrożona i z tego powodu ma prawnie uzasadnioną możliwość użycia środków specjalnych, w tym sił zbrojnych i potęgi militarnej.

⁷ B. Buzan, O. Waer, J. de Wild, *Security. A New Framework for Analysis*, Oxford 1988.

Wzrost znaczenia odmiennych elementów, wpływających na bezpieczeństwo jednostki, wywołał potrzebę nowego podejścia⁸. Nowoczesne, industrialne społeczeństwo wygenerowało problemy, które zaczynają zagrażać jego istnieniu. Wpływ cywilizacji na przyrodę jest tak intensywny, że człowiek warunkuje prawie wszystkie procesy naturalne. Rozwiniętym krajom nie zagrażają wojny, lecz przyrodnicze katastrofy i problemy ekologiczne. Globalnie rozwijający się przemysł zużywa ciągle więcej już teraz deficytowych źródeł energii i bogactw naturalnych i produkuje coraz większą ilość odpadków. Niemiecki socjolog U. Beck nazwał takie społeczeństwo ryzykownym (*das Risikogesellschaft*, 1986), ponieważ permanentnie stwarza problemy, których samo nie może rozwiązać⁹. Społeczeństwo dotarło do poziomu, w którym samo jest odpowiedzialne za własną egzystencję, a swoją reprodukcją zagraża samo sobie.

Rzeczywistość doszła do punktu, w którym problemy bezpieczeństwa nie mogą być rozpatrywane tylko na płaszczyźnie pojedynczych społecznych i gospodarczych dziedzin, niezależnych od siebie. Jest to niewystarczające, gdyż postęp dotarł do punktu, w którym bezpieczeństwo należy pojmować całościowo (holistycznie). Zagwarantowanie bezpieczeństwa ludzkości, jej przeżycie i rozwój w zadowalających warunkach jest złożonym politycznym, naukowo-technicznym i społeczno-ekonomicznym problemem.

Próba zapewnienia kompleksowego bezpieczeństwa – to podejście jakościowo nowe, w porównaniu z dbałością o pojedyncze obszary, istotne dla bezpieczeństwa społeczeństwa. Różne aspekty bezpieczeństwa tworzą kompleks zagadnień, który potrzebuje podejścia wielozakresowego, szczególnie w odniesieniu do zagadnień i analiz problematyki bezpieczeństwa.

Ze względu na fakt, że bezpieczeństwo ma charakter wielozakresowy, można stwierdzić, że także jego ewaluowanie wymaga ujęcia wielozakresowego, z zastosowaniem teorii z filozofii, psychologii, socjologii, historii, ekonomii, polityki, prawa, nauk wojskowych, przyrodniczych, rolniczych, leśnictwa, górnictwa, medycyny, pedagogiki, a nawet teologii i sztuki. Takie wielozakresowe podejście jest punktem wyjścia do zdefiniowania nauki o bezpieczeństwie (sekuritologii).

2.2. SEKURITOLOGIA – KOMPLEKSOWA NAUKA O BEZPIECZEŃSTWIE

Termin sekuritologia ma swoje źródło w łacińskim słowie *securitas* („bezpieczeństwo”, „pewność”) i greckim *logos* („słowo”, „nauka”), co należy interpretować jako naukę o bezpieczeństwie.

Próby definiowania nauk o bezpieczeństwie trwają od dłuższego czasu. Pierwsze wyjaśnienia tego pojęcia znaleźć można, między innymi, w pracach

⁸ F. Škvrnda, *Sociologická charakteristika mezinárodní bezpečnosti*, „Sociológia” 2003, No. 5.

⁹ U. Beck, *Risikogesellschaft. auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main 1986.

Jaročkina¹⁰, Korzeniowskiego¹¹, Janošeca¹² i Škvrndy¹³. Z pozycji sekuritologii można analizować bezpieczeństwo jako zjawisko wszechstronne, wieloczęściowe, o pionowej i poziomej strukturze. Bezpieczeństwo jest traktowane jako całościowy kształt działań, którego wartość jest nie tylko podsumowaniem każdego z czynników, ale jest rezultatem ich wzajemnych relacji. W sekuritologii każdy wymiar bezpieczeństwa analizuje się jako zbiór nawzajem na siebie wpływających czynników, które charakteryzują się wspólnymi uwarunkowaniami i przyczynowością.

Sformułowanie jednoznacznej definicji nauki o bezpieczeństwie nie jest jednak łatwe. Generalnie można stwierdzić, że nauka ta zajmuje się wszelkimi rodzajami ryzyka i zagrożeniami, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na egzystencję jednostki.

W tym kontekście sekuritologia jest „nauką o prawidłach i mechanizmach zagwarantowania (ale również o przyczynach i skutkach ich braku) bezpieczeństwa człowieka, grupy społecznej, państwa lub ludzkości w stosunku do licznych zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń oraz dynamiki rozwoju środowiska bezpieczeństwa”¹⁴. Celem tej nauki jest – między innymi – przy pomocy hipotez opisywać i analizować rzeczywiste przykłady, które są dostępne na podstawie obserwacji świata. Na tej podstawie można również określić główne cele sekuritologii, którymi są:

- uzyskanie potrzebnych wiadomości dotyczących procesów zapewniania bezpieczeństwa w różnych sferach życia człowieka oraz teoretycznego uzasadnienia zdobytej wiedzy,
- odnalezienie wzajemnych związków między pojedynczymi elementami i wymiarami bezpieczeństwa, metodami ich analizowania i na podstawie tej wiedzy wytworzenie całościowego systemu związków – uniwersalnej teorii bezpieczeństwa,
- opracowanie koncepcji, programów i wzorców mających na celu zapewnienie jednostce kompleksowego bezpieczeństwa.

Cechą charakterystyczną nauki o bezpieczeństwie jest wielowymiarowość pojęcia. Wynika to z faktu, że naruszenie bezpieczeństwa jednostki jest uwarunkowane różnymi, ściśle ze sobą powiązаныmi czynnikami: socjologicznymi, psychologicznymi, kulturowymi, politycznymi, prawnymi, przyrodniczymi, technicznymi, ekonomicznymi. Z tych też powodów nie można rozpatrywać sekuritologii w wąsko określonych granicach. Badanie zagadnień teoretycznych bezpieczeństwa

¹⁰ W. I. Jaroczkin, *Sekuritologija – nauka o bezopasnosti žizniediejatelnosti*, Moskwa 2000.

¹¹ L. Korzeniowski, *Securitologia – teoretyczne i praktyczne zagadnienia bezpieczeństwa*, Kraków 2005, s. 69–82; idem, *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008; idem, *Securitology as a Scientific Discipline. The Concept of Safety*, „Science & Military” 2007, No. 1.

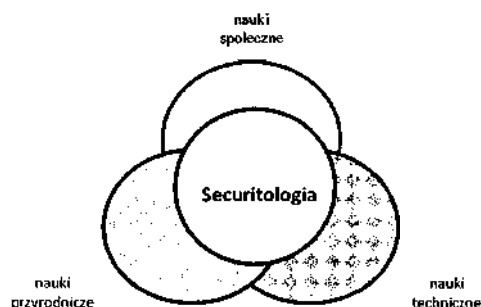
¹² J. Janošec, *Discussion about fundamental problems of Security Science*, „Science & Military Journal” 2006, No. 1; idem, *Securitologie – nauka o bezpečnosti a nebezpečnosti*, „Vojenské rozhledy” 2007, No. 3, s. 3–14.

¹³ F. Škvrnda, *Securitology as a Multispecialty theme*, „Science & Military” 2006, No. 2.

¹⁴ L. Hofreiter, *Securitologia*, Liptovský Mikuláš 2006.

wymaga, jak widać, wiadomości z różnorodnych nauk i specjalności, uzasadniony jest więc postulat metodycznej integracji różnych nauk w celu opracowania podstaw metodologicznych.

Rys. 2. Sekuritologia w systemie nauk

Źródło: opracowanie własne.

Wieloaspektowość problemów bezpieczeństwa jest podstawową normą metodologiczną. Jej przestrzeganie określa, co jest i co nie jest przedmiotem badania sekuritologii.

Przedmiotem sekuritologii jako nauki jest bezpieczeństwo człowieka i różnorodnych systemów niezbędnych do życia (ale też globu, państwa, grupy społecznej, organizmów żywych, systemów technicznych, infrastruktury, sfer produkcyjnych, rynku, środowiska naturalnego itp.) w warunkach rozmaitych negatywnych sytuacji oraz przy ograniczeniach czasowych i przestrzennych. Takie podejście do analizowania bezpieczeństwa musi być oparte na wiedzy przyrodniczej, społecznej i technicznej.

Sekuritologii nie można jednak postrzegać tylko jako naukę zajmującą się normami i zasadami, warunkami i narzędziami, ale należy ją traktować jako swoistą ideologię, pogląd na świat, filozofię regulującą poznanie naukowe. Do podstawowych przedmiotów zainteresowania sekuritologii należą:

- podstawowa terminologia z zakresu bezpieczeństwa,
- charakter środowiska bezpieczeństwa i tendencje jego rozwoju,
- analityczna płaszczyzna, podstawowe jednostki i uczestnicy procesu poprawy bezpieczeństwa,
- rodzaje ryzyka i zagrożenia bezpieczeństwa człowieka, grup społecznych, państw, ludzkości, ich charakteryzacja i właściwości,
- źródła i sprawcy zagrożeń bezpieczeństwa,
- przyczyny i skutki zjawisk i procesów poprawiających bezpieczeństwo,
- czynniki wpływające na ryzyko i zagrożenia bezpieczeństwa,
- systemy bezpieczeństwa, możliwości i środki pomocnicze do ich tworzenia, struktura, cele i zadania, zasady i formy ich skutecznego działania.

Sekuritologia jest nauką kompleksową, która powstaje na pograniczu nauk przyrodniczych, społecznych i technicznych. Jest to dziedzina badająca relacje i mechanizmy niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony człowieka, grup społecznych, państw i środowiska naturalnego. Nauka o bezpieczeństwie nie jest dziedziną odizolowaną, lecz otwartą na otoczenie, w którym się znajduje, na które ma wpływ lub które wpływa na nią. Sekuritologia jako nauka odnosi się przede wszystkim do działalności człowieka i wyników owej działalności, które mają wpływ na ludzkość i środowisko naturalne.

Przedmiotem badań sekuritologii może być jakikolwiek czynnik lub system natury społecznej, przyrodniczej, produkcyjnej, technicznej lub innej (pojedynczy człowiek, grupa społeczna, państwo, planeta, rynek, produkt, system transportu, ekosystem, biosfera itp.), bezwzględnie konieczny do egzystencji człowieka w najszerszym pojęciu tego słowa. Czynniki te mogą być wystawione na działanie negatywnych wpływów różnorodnego charakteru lub same dla siebie stanowią źródło zagrożenia.

Natomiast podmiotem sekuritologii jest przede wszystkim człowiek, a także grupa społeczna, państwo, koalicja państw itp. Podmiot występuje jako czynnik aktywny, którego działalność ukierunkowana jest na poznawanie i przetwarzanie przedmiotu, przy czym jest zorientowana na osiągnięcie własnego celu, zaspokojenia własnych interesów i potrzeb.

Rola człowieka jako indywidualnej jednostki lub członka grupy społecznej, jest różnorodna i przeciwstawna. Jednocześnie jest subjektem i obiektem, źródłem ryzyka i przedmiotem zagrożenia. Człowiek pragnący lepszego, bezpiecznego życia wytwarza jednak zagrożenia, które czynią jego świat mniej bezpieczny. Z jednej strony wnosi do życia społecznego aksjologiczną, normatywną, wartościową treść, formułuje nakazy i wymagania (można–nie można, dobre–złe, właściwe–niewłaściwe), a z drugiej strony sam narusza własne normy, reguły i zasady.

2.2.1. Założenia badawcze

W historii filozofii, głównie starożytnej, pojęcie *principium* (z łac. „zasada”) wykorzystywano do oznaczenia pierwotnej materii lub żywiołu, w których zawarte jest istnienie. Na przykład Arystoteles pod pojęciem pryncypialny rozumiał coś podstawowego, fundamentalnego, coś „pierwszego, z czego coś jest lub powstaje albo jest poznawane”¹⁵.

Obecnie pryncypialny oznacza główną, podstawową ideę, prawo, zasadę poznania i zachowania. Jest to punkt wyjścia do interpretacji lub budowania określonego systemu, początek, podstawa, źródło. Zasady w najszerszym pojęciu, oznaczają elementarne wytyczne działania, są ponadto określeniem podstawowych idei danego systemu.

Podstawową zasadą sekuritologii jest zasada systemowego podejścia. Jej podstawą jest rozbięcie danego podmiotu i przedmiotu bezpieczeństwa na pojedyncze elementy, oznaczenie ich struktury i komponentów będących w interakcji,

¹⁵ *Filozofický slovník*, O.Z. Svoboda, Praha 1985.

opisywanie i tłumaczenie ich zasad działania, także z perspektywy powiązania z bliskim środowiskiem (system wyższego stopnia), którego jest częścią.

Podejście systemowe w stosunku do problematyki bezpieczeństwa polega na tym, że system pełni społeczną rolę w procesie zapewnienia bezpieczeństwa, jest charakteryzowany jako otwarty, dynamiczny układ ze strukturą wewnętrznych i zewnętrznych powiązań. Dzieje się tak głównie z następujących powodów:

- przedmiot i podmiot bezpieczeństwa traktowane są jako system i zawierają w sobie podsystemy i związki, które należy badać oddzielnie,
- przedmiot i podmiot bezpieczeństwa traktowane jako system, są w trwałej interakcji ze swoim otoczeniem (środowiskiem bezpieczeństwa), które też charakteryzuje się strukturą systemową,
- każdy przedmiot i podmiot bezpieczeństwa oraz jego otoczenie rozwijają się i zmieniają się w czasie; czasowy interwał między powstaniem a trwaniem zmian może być różny; od sekundy aż po dziesiątki czy setki lat,
- przedmiot bezpieczeństwa i jego otoczenie są zarówno źródłem, jak i celem zagrożenia; negatywne oddziaływanie otoczenia może źle wpływać na obiekt, który może z kolei przedstawiać zagrożenia dla swojego otoczenia.

Jeżeli weźmie się pod uwagę systemowe podejście do analizy podmiotu, to bezpieczeństwo tegoż podmiotu nie jest prostą sumą wartości bezpieczeństwa poszczególnych jego czynników. O stopniu bezpieczeństwa podmiotu będzie decydował najsłabszy czynnik. Na przykład, przy analizowaniu bezpieczeństwa państwa rozpatrywać należy wartość zewnętrznego i wewnętrznego, politycznego, ekonomicznego, środowiskowego, militarne, społecznego czy informacyjnego zagrożenia. Wynik zależeć będzie od najniższej ocenionej wartości bezpieczeństwa.

Część systemu charakteryzuje się pewną samodzielnością i może być analizowana jako całość, ale na niższym stopniu. Na przykład, bezpieczeństwo militarne jako czynnik lub część całkowitego bezpieczeństwa państwa, można brać pod uwagę jako całość z elementami składowymi (np. techniczne, personalne, informacyjne, budżet obrony, siła bojowa itp.). Każda z tych części ma wpływ na podstawę, formę i rozwój całości, dlatego też każde zjawisko poddawane ocenie w sferze bezpieczeństwa można rozpatrywać jako samodzielnie istniejącą całość.

Potrzeba systemowego podejścia w sekuritologii polega na tym, że wszystkie czynniki i procesy w systemie bezpieczeństwa są tak silnie ze sobą połączone i nawzajem od siebie zależne, że nie można analizować ich oddzielnie. Zmiana któregośkolwiek czynnika pociągnie za sobą natychmiast lub po pewnym czasie zmianę pozostałych czynników lub będzie mieć wpływ na bezpieczeństwo jednostki. Jeżeli więc w celu określenia stopnia bezpieczeństwa wykorzysta się takie parametry, jak wielkość zagrożenia, podatność na zranienie (wrażliwość, odpór, słaby punkt) przedmiotu, jakość działań obronnych, to zmiana wielkości zagrożenia (jeżeli nie chce się dopuścić do wzrostu zagrożenia) odbije się na zwiększeniu odporności i obniżeniu podatności na uszkodzenie. Z tego powodu w sekuritologii można brać pod uwagę każde zjawisko jako system czynników i części, jako całokształt połączonych, współdziałających procesów i stosunków. Jest to spo-

wodowane tym, że każde zjawisko jest kreowane przez zbiór wzajem na siebie wpływających zjawisk (założeń) niższego stopnia, dla których charakterystyczne są związki przyczynowo-skutkowe. Mówiąc inaczej: nic się nie dzieje bez przyczyny, każde zjawisko ma swoje źródła, które powstają jako wynik wzajemnego oddziaływania zjawisk niższego stopnia.

Systemowe podejście do bezpieczeństwa domaga się połączenia wiadomości o poszczególnych hierarchicznych płaszczyznach (globalnej, regionalnej, narodowej, grupowej czy indywidualnej) i sektorach bezpieczeństwa (wojskowym, politycznym, ekonomicznym, środowiskowym, socjologicznym i informacyjnym), które są przedmiotem zainteresowania innych nauk.

Kolejną ważną zasadą sekuritologii jest zasada wzajemnych konsekwencji i połączeń, która zakłada, że świat jest całością. Wszystkie jego części są wzajemnie ciasno i nierozzerwalnie połączone. Ani w przyrodzie, ani w życiu społecznym nie istnieją absolutnie izolowane zjawiska i procesy. Widoczny jest system pionowych, poziomych, operatywnych czy organizacyjnych związków i połączeń, za pomocą których następuje wzajemne oddziaływanie (interakcja), a tym samym stan systemu jako całości. Z punktu widzenia sekuritologii należy więc analizować każdy przedmiot zarówno w stosunku do jego wewnętrznej struktury, jak i w jego otoczeniu – środowisku, w którym się znajduje, a także w interakcjach podmiotu z jego otoczeniem.

W konsekwencji można przyjąć, że do zagrożenia danego podmiotu, do zakłócenia jego bezpieczeństwa, dochodzi, jeśli powstaną następujące warunki:

- struktura i właściwości podmiotu będą poddane takim zmianom, które wyraźnie obniżą jego zdolność obrony i zwiększą podatność na uszkodzenie, przy czym rozwój w środowisku pozostanie niezmienny,
- w otoczeniu przedmiotu dojdzie do zmian, których skutkiem będzie zagrożenie większe, niż jego zdolności obronne.

Z kolei zasada czynników decydujących polega na identyfikacji i nazwaniu podstawowych związków i stosunków mających decydujący wpływ na bezpieczeństwo podmiotu. Reguła ta umożliwia pominięcie nieistotnych, ubocznych zjawisk i procesów, które nie mają wielkiego wpływu na bezpieczeństwo. Wprowadzenie w życie tej zasady wymaga jednak zdolności analitycznych oraz wysokiej znajomości warunków i czynników mających wpływ na bezpieczeństwo podmiotu.

2.2.2. Cele i metodologia

Skuteczność każdej nauki jest uwarunkowana przez jej wykorzystanie i przydatność. Jakie funkcje spełnia lub spełniać powinna więc sekuritologia? Podstawową jej funkcją jest funkcja poznawcza. Jej wykorzystanie polega na wykorzystaniu metod umożliwiających analizę stosownego środowiska bezpieczeństwa i charakterystycznych zjawisk, struktur i intencji uczestników tego środowiska, uwiadczeniu trendów rozwoju i przewidywaniu, co może zaistnieć w tej dziedzinie. Sekuritologia może wcześniej dostarczyć informacji o tym, co się dzieje lub może się zdarzyć, wyjaśniając wątpliwości uczestników życia społecznego. Funkcją taką mogą pełnić przede wszystkim instytuty naukowe, zorientowane na problemy

bezpieczeństwa, czy katedry i instytuty na uniwersytetach zajmujących się kształceniem w zakresie bezpieczeństwa i służb bezpieczeństwa.

Drugą jest funkcja normatywna. Sekuritologia na podstawie poznania obecnego stanu i przyszłego rozwoju środowiska bezpieczeństwa, dostarcza wskaźników w celu podjęcia praktycznych działań, włączając w to przeznaczenie odpowiednich sił i środków niezbędnych do zapewnienia bezpieczeństwa podmiotu. Funkcję tę spełnia opracowując strategię bezpieczeństwa, politykę, plany, doktryny, koncepcje bezpieczeństwa, na podstawie których prowadzone są różnorodne systemy bezpieczeństwa. Częścią normatywnej funkcji sekuritologii jest też organizowanie organów i instytucji publicznych (państwowych i samorządowych), odpowiedzialnych za realizowanie polityki bezpieczeństwa.

Aby sekuritologia była nauką skuteczną, istotne jest, by obie wspomniane funkcje były w równowadze, to znaczy, aby podmiot (jednostka bazowa) miał dostateczną ilość informacji o aktualnym i przyszłym stanie środowiska bezpieczeństwa i wiedział, jakie kroki należy podjąć, aby zagwarantować jego bezpieczeństwo.

Wspomniane funkcje wspomaga funkcja heurystyczna (odkrywcza). W celu efektywnego działania systemów bezpieczeństwa ważne jest odkrywanie nowych, nietypowych rodzajów ryzyka i wyzwań. Odkrywanie tego, co dotychczas jest nieznanne, aktywizuje uczestników życia społecznego i wspomaga poszukiwanie nowych sposobów gwarancji bezpieczeństwa.

Funkcja integracyjna wynika z samej definicji sekuritologii. Teoria i praktyka zagadnień bezpieczeństwa jako wieloaspektowego fenomenu i złożonego całościowego systemu, wymagają połączenia wiadomości, zasad i metod różnych dziedzin naukowych (przyrodniczych, socjalnych, technicznych).

Sekuritologia pełni równocześnie funkcję prakseologiczną, ponieważ orientuje się na poszukiwanie zasad i wzorców świadomego postępowania, kooperacji ludzi w celu zapewnienia bezpieczeństwa oraz zarządzania systemami bezpieczeństwa. Celem sekuritologii jest również opracowanie ogólnie obowiązujących zasad i wskazówek dla efektywnej działalności człowieka w sferze bezpieczeństwa. Sekuritologia może efektywnie przyczynić się do skuteczności systemu bezpieczeństwa tym, że będzie łączyć wszystkie opisane wyżej funkcje.

2.3. INNE TEORIE

2.3.1. Teoria zderzenia cywilizacji

Wraz z rozpadem bipolarnego świata pojawiły się próby objaśnienia potencjalnych przyczyn sporów. Jedną z nich jest przystępowanie do badania konfliktów na podstawie tego, że głównymi aktorami historii nie są państwa ani pojedyncze narody, lecz wielkie, kulturowo-religijne społeczeństwa, nazywane też cywilizacjami, typami kulturowo-historycznymi. Zgodnie z propagatorami tego podejścia, linie naturalnego wpływu wielkich mocarstw, sfery ich zainteresowań i zakres militarno-politycznego wpływu, są określone geograficznymi granicami cywiliza-

cji. Współcześnie stanowisko takie wyraża teoria zderzenia cywilizacji Samuela P. Huntingtona.

Teoria zderzenia cywilizacji jest oparta na twierdzeniu, że na świecie po skończeniu zimnej wojny, po zaniku bipolarności, najważniejsze, największe i najbardziej niebezpieczne konflikty nie będą rozgrywać się między klasami społecznymi, między biednymi i bogatymi lub inaczej ekonomicznie definiowanymi grupami, ale pomiędzy narodami należącymi do różnych kultur, ale współtworzących cywilizację zachodnią: chrześcijańskiej, islamskiej, chińskiej, japońskiej, latynoamerykańskiej i (być może) afrykańskiej¹⁶.

Huntington twierdzi, że klanowe wojny i konflikty etyczne będą zdarzać się również wewnątrz cywilizacji (np. konflikty między sunnitami a szyitami, chrześcijanami a protestantami, walki klanowe w Afryce itp.). Konflikty między państwami i grupami różnych cywilizacji będą ulegać eskalacji, aż jedna ze stron znajdzie wsparcie sojusznika z tej samej cywilizacji (np. w bałkańskim konflikcie Rosja wspierała Serbię, państwa islamskie natomiast muzułmanów z Bośni). Według Huntingtona, najważniejsze konflikty będą pojawiać się na styku różnych cywilizacji. Miejscami takimi są na przykład rejon Bałkanów – punkt styczny cywilizacji zachodniej, prawosławnej i islamskiej, czy Eurazja – cywilizacji prawosławnej, chińskiej, islamskiej i hinduskiej.

2.3.2. Teoria fal cywilizacyjnych

W analizie konfliktów na uwagę zasługuje koncepcja fal cywilizacyjnych A. Tofflera i H. Toffler¹⁷. Według niej, w historii ludzkości istniały tylko dwie wielkie „supercywilizacje”, w granicach których powstawały, rozwijały się, zanikały lub zachowały się dalsze subcywilizacje.

Pierwszą supercywilizacją była tzw. supercywilizacja agrarna, neolityczna, trwająca 10 tysięcy lat, która wywołała pierwszą falę zmian. Rewolucja neolityczna przyczyniła się do tego, że z łowcy zbieracza człowiek przeobraził się w rolnika, a jego życie zaczęło się skupiać wokół osady i produkcji rolnej. W cywilizacji tej dominowały różne sposoby produkcji rolnej, około 90% ludności zajmowało się produkcją żywności. Należy nadmienić, że w tej fazie rozwoju wciąż pozostaje większość plemion w Afryce, Ameryce Łacińskiej czy południowo-wschodniej Azji.

Druga supercywilizacja związana jest z falą industrializacji, a miała swój początek w rewolucji przemysłowej 300 lat temu. Spowodowała ona zmiany w całej Zachodniej Europie i Ameryce Północnej, a dziś nadal się rozszerza na dalsze części świata. Formowanie społeczeństwa industrialnego związane jest z rozwojem przemysłu, urbanizacją (migracją wiejskiego społeczeństwa do miast), wprowadzeniem gospodarki rynkowej, powstaniem nowych klas społecznych i zmianą stratyfikacji społeczeństwa. Industrializacja społeczeństw spowodowała osłabienie tradycyjnych religijnych i moralnych kodeksów oraz zmianę środowiska

¹⁶ S. Huntington, *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*, Praha 2001.

¹⁷ A. Toffler, H. Tofflerová, *Válka a antiválka. Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*, Praha 2002.

kulturalnego. Wszędzie tam, gdzie industrialna supercywilizacja została wcielona w życie, tradycyjna agrarna supercywilizacja została unicestwiona.

W latach 60. XX w. rozpoczęła się z kolei, głównie w cywilizacji zachodniej i japońskiej, rewolucja techniczna – jesteśmy świadkami nadejścia trzeciej fali (*third wave*) supercywilizacji nazwanej supercywilizacją informacyjną. Kraje należące do tej, jak dotąd ostatniej, formy rozwoju cywilizacji, charakteryzują się produkcją informacji, nowoczesnymi technologiami, innowacyjnością, olbrzymim zasobem wiedzy, najlepszym poziomem wykształcenia, nowoczesnym zarządzaniem, usługami finansowymi i innymi.

Każda zmiana między wspomnianymi supercywilizacjami była i jest związana z konfliktem. Druga, industrialna supercywilizacja musiała prowadzić krwawe boje z właścicielami ziemi, z obrońcami wartości cywilizacji agrarnej. W czasie rozrostu ery industrialnej powstawały konflikty zbrojne, których celem było utrzymanie lub uzyskanie wpływu nad istniejącymi krajami agrarnej supercywilizacji. Nadejście trzeciej, informacyjnej supercywilizacji jest również związane ze zderzeniem lub konfliktem cywilizacji, choć w nieco innym kontekście, niż to opisał Huntington.

Według falowej teorii konfliktów według Tofflerów, głównym konfliktem, wciąż aktualnym, nie jest konflikt między islamem a zachodnią cywilizacją, ale między istniejącymi falami cywilizacyjnymi. Sektor pierwszej fali – agrarnej – przedstawia rolnicze i surowcowe źródła, sektor drugiej fali – industrialnej dostarcza tanią siłę roboczą i zapewnia masową produkcję. Przewagę zyskuje szybko rozwijający się sektor trzeciej fali, informacyjnej, oparty na nowych sposobach wytwarzania i wykorzystywania zasobu wiedzy. Do konfliktu przystąpili więc właściciele ziemscy, zwolennicy masowej produkcji przemysłowej i wyznawcy ery technologii informacyjnych. W kolizję weszła masowa produkcja, system masowej edukacji, centralizowane państwo narodowe i reprezentujący narodowy rząd, walczący ze zmianą sposobu produkcji, indywidualnym podejściem do nauczania, ze specjalizacją, rozwojem wiedzy, segmentacją rynku, indywidualizacją handlu itp. Gospodarki krajów trzeciej fali są zmuszone częściowo zrezygnować ze swojej suwerenności i akceptować czynniki globalizacyjne i wolny rynek. Narasta jednak spięcie z obrońcami tradycyjnej, narodowej suwerenności, dochodzi do starć o wpływy między elitą drugiej i trzeciej fali. Walka ta i konflikty między zwolennikami i elitą poszczególnych supercywilizacji lub fal będzie decydującym czynnikiem, charakteryzującym konflikty współczesnego świata i najbliższą przyszłość.

2.3.3. Koniec historii według Francisca Fukuyamy

Niemale poruszenie w 1989 r. wywołał amerykański filozof i ekonomista Francis Fukuyama wydaniem książki *Koniec historii*. Analizując rozwój świata po zakończeniu zimnej wojny, która skończyła się triumfem ideologii liberalnej, Fukuyama rozważał problem, czy świat dotarł do schyłku historii. Zarazem zadał pytanie, czy istnieje jeszcze jakiś podstawowy antagonizm lub sprzeczność, którą wykorzystaby jakaś społeczno-ekonomiczna formacja. Konstatował, że liberalizm w XX w. pokonał swoich dwóch głównych ideologicznych konkurentów – faszyzm i komunizm, po czym zakończyła się walka idei. Twierdził, że prawdopodobnie człowiek

zbliża się ku końcowi historii, ponieważ świat dotarł do finałowego punktu rozwoju ludzkiej ideologii, którego wynikiem jest uniwersalne przyjęcie zachodniej liberalnej demokracji jako końcowej formy politycznego systemu. Światowy konflikt ideologiczny został rozwiązany, a tym samym znikła przyczyna sporu globalnego.

Fukuyama ponadto poszukiwał odpowiedzi na pytanie, czy mogą jeszcze zaistnieć inne konflikty. Przypuszczał, że w dalszym ciągu może do nich dochodzić, przy czym widział dwie możliwe przyczyny zatargów:

- wzrost nacjonalizmu i innych form rasowej i etnicznej nierówności,
- ekstremalny religiozizm, a głównie wyznaniowy fundamentalizm.

Fukuyama dowodził, że nacjonalizm w przeszłości był przyczyną wielu wojen i spodziewał się, że nawet liberalizm nie jest w stanie usunąć narodowościowych i etnicznych sprzeczności.

Oprócz najbardziej ekstremalnej formy nacjonalizmu – narodowego socjalizmu – żadne inne narodowościowe ugrupowanie nie ma obecnie programu politycznego, stara się jedynie uzyskać niezależność i oderwać od innej grupy lub narodu. Działania takich grup mogą przedstawiać pewną formę zagrożenia dla liberalnego społeczeństwa, nie są jednakże konfliktem wynikającym z jego podłoża. Przyczyna narodowościowych i etnicznych konfliktów tkwi, według niego, w tym, że narody i grupy etniczne są zmuszane do życia w niedemokratycznych reżimach politycznych, które nie są w stanie zaspokoić ich potrzeb i oczekiwań.

Przyczyną poważnego konfliktu we współczesnym świecie może natomiast stać się wyznaniowy fundamentalizm: główna sprzeczność między chrześcijańską i muzułmańską religią. Powrót lub zwiększona potrzeba wyznawania fundamentalnej formy religii może wpływać (oprócz tradycyjnych sporów) z liberalnego, konsumpcyjnie zorientowanego charakteru społeczeństwa oraz z uczucia pustki duchowej współczesnego człowieka. Jednakże państwa istniejące przedtem, które były oparte na konkretnej religii, również nie były w stanie zaspokoić ludzkiej potrzeby stabilizacji i pokoju. Teokracje, obecnie reprezentowane przez państwa muzułmańskie, również nie oferują swoim obywatelom życia w „państwie Sforca”¹⁸.

Oceniając znaczenie „końca historii” w sferze stosunków międzynarodowych, Fukuyama stwierdził, że sceną przyszłych konfliktów staną się głównie kraje Trzeciego świata, które należą do świata historii¹⁹. Obecne statystyki jednoznacznie potwierdzają jego wniosek. Koniec historii według Fukuyamy oznacza, że między terytoriami należącymi do państw liberalnych zanikły przyczyny konfliktów. Konflikty na płaszczyźnie międzynarodowej na tym się jednak nie kończą, zwłaszcza te, których podłożem są problemy etniczne lub narodowościowe.

Idea głosząca, że ludzkość znalazła się u schyłku swoich dziejów ponieważ nie istnieje alternatywa dla ekonomii rynkowej i liberalnej demokracji, wywołała burzliwą polemikę. Dlatego w 1993 r. Fukuyama wydał kolejną książkę *Koniec historii i ostatni człowiek*²⁰, w której pogłębił swoją argumentację w oparciu

¹⁸ Nazwa państwa, w którym Tomasz Campanella (1568–1639) umieścił społeczeństwo doskonałe.

¹⁹ Liberalne, rozwinięte kraje świata Fukuyama zaliczył do świata posthistorycznego.

²⁰ F. Fukuyama, *Koniec dějin a poslední člověk*, Praha 2002.

o Hegłowską filozofię dziejów. Przeanalizował również perspektywę dojścia ludzkości do zrównoważonego stanu, w którym nie będzie więcej przeciwności i zaspokojone zostaną potrzeby człowieka lub do powstania społeczeństwa z osłabioną naturalną równowagą i spiralą konfliktów w nowym kręgu „klasycznej historii”.

PODSUMOWANIE

Rzeczywistość doszła do takiego punktu, że problemy bezpieczeństwa nie mogą być widziane tylko na płaszczyźnie pojedynczych społecznych i gospodarczych dziedzin, niezależnych od siebie. To jest niewystarczające. Postęp dotarł do punktu, w którym bezpieczeństwo należy pojmować całościowo (holistycznie).

Współczesne badania nad bezpieczeństwem nie są tylko rozważaniami nad wojną i pokojem. Struktura zagrożeń, typowa dla współczesności, powoduje, że podmiot nie czuje się bezpiecznie, nie ma pewności co do zaspokojenia swych potrzeb nawet w czasach pokoju.

Zagwarantowanie bezpieczeństwa człowieka i ludzkości, jego przeżycia i rozwoju w zadowalających warunkach, jest więc złożonym, politycznym, naukowo-technicznym i społeczno-ekonomicznym problemem.

Nowy sposób rozumienia bezpieczeństwa wymaga zmiany podejścia do jego zapewnienia. Nie wystarczy już tylko reagować na zagrożenia bezpieczeństwa i eliminować ujemne skutki zagrożeń, ale należy przewidywać wszystkie rodzaje ryzyka i zapobiegać negatywnym ich konsekwencjom.

Próba zapewnienia kompleksowego bezpieczeństwa – to podejście jakościowo zupełnie nowe w porównaniu z dbałością o pojedyncze obszary istotne dla bezpieczeństwa w społeczeństwie. Różne aspekty bezpieczeństwa tworzą zawiły kompleks zagadnień, który potrzebuje podejścia wielozakresowego w odniesieniu do zagadnień i treści analiz bezpieczeństwa. Bez tego nie można oceniać ani obecnych, ani przyszłych wymogów bezpieczeństwa.

Poczucie niepewności czy zagrożenia powoduje zainteresowanie wspólnoty naukowej badaniami nad bezpieczeństwem. Wyniki tych badań są potrzebne do spełnienia potrzeb ludzi w zakresie bezpieczeństwa, zapewnienia warunków własnego rozwoju i zachowania ważnych dla życia wartości, interesów, bogactw naturalnych i kulturowych ludzi, grup społecznych, państw i całej ludzkości.

Podejście do kompleksowego, holistycznego badania nad bezpieczeństwem, proponuje sekuritologia. Sekuritologia powstała na pograniczu nauk przyrodniczych, społecznych i technicznych jako nauka analizująca prawa i mechanizmy ochrony człowieka, grup społecznych i środowiska społecznego i przyrodniczego. Zamierzeniem sekuritologii jest przygotowanie zbioru zasad i uogólnień wiadomości, które ludzkość uzyskała w przebiegu swojego istnienia. Ponadto nauka ta musi stworzyć własny język naukowy, czyli aparat kategoryjny (terminy i pojęcia), własne metody i technikę badawczą, a także nieustannie pracować nad sformułowaniem przedmiotu swoich badań oraz teoretycznej i praktycznej komunikacji z innymi dziedzinami nauki.

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Baylis J., Wirtz J., Gray C., Cohen E., *Strategia we współczesnym świecie*, Kraków 2009.
- Buzan B., Waer O., de Wild J., *Security. A New Framework for Analysis*, Brno 1988.
- Collins A. (red.), *Contemporary Security Studies*, Oxford 2007.
- Hofreiter L., *Securitologia*, Liptovský Mikuláš 2006.
- Korzeniowski L., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008.
- Krause K., Williams M.C. (red.), *Critical Security Studies: Concept and Causes*, London 1997.
- Vaughan N., *Critical Security Studies: an Introduction*, New York 2010.

PYTANIA

1. Które czynniki miały wpływ na zwiększenie znaczenia bezpieczeństwa?
2. Które wymogi stały się podstawą powstania nauki o bezpieczeństwie?
3. Co było istotą studiów strategicznych (*Strategy Studies*)?
4. Co jest przedmiotem badań studiów nad bezpieczeństwem (*Security Studies*)?
5. Co jest podstawą nowego podejścia badań nad bezpieczeństwem?
6. Jaka jest definicja sekuritologii?
7. Czym się zajmuje sekuritologia?
8. Co jest podmiotem, a co przedmiotem badań sekuritologii?
9. Co jest fundamentem systemowego podejścia w badaniach nad bezpieczeństwem?
10. Jakie są podstawowe funkcje sekuritologii i co jest ich zawartością?
11. Czy współczesny terroryzm jest skutkiem zderzenia cywilizacji?
12. Czy koncepcja końca cywilizacji jest nadal aktualna?

3. BEZPIECZEŃSTWO

Bezpieczeństwo to jedna z podstawowych ludzkich potrzeb. Ludzie postrzegali je dwojako – przez pryzmat ochrony przed niebezpieczeństwami naturalnymi oraz zjawiskami i groźbami natury społecznej. W zasadzie aż do czasów współczesnych bezpieczeństwo było rozumiane jako termin oznaczający życie bez wojen. Niepokoje, które były rezultatem częstych wojen wywoływały szkody nie tylko materialne, lecz również ofiary w ludziach – jako bezpośredni rezultat walk albo skutek głodu, chorób i epidemii.

W okresie zimnej wojny i funkcjonowania świata dwubiegunowego, ludzkość stała przed groźbą wybuchu wojny na skalę globalną. Po obu stronach rozdzielonego świata istniała bowiem realna możliwość użycia broni jądrowej. Kwestia bezpieczeństwa dotyczyła więc przede wszystkim powstrzymania wybuchu niszczycielskiego konfliktu między dwoma supermocarstwami – Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim.

Współcześnie bezpieczeństwo oznacza więcej niż tylko powstrzymanie wojny siłą militarną. W dzisiejszym, multipolarnym świecie bezpieczeństwo mierzone jest w pierwszym rzędzie nastrojami niemilitarnymi, a ryzyko zagrażające bezpieczeństwu jest przeważnie niewojenne. Przykładowo, Europa bardziej niż globalnego wojennego konfliktu, obawia się niestabilnych politycznych reżimów, niepewnych i niezabezpieczonych granic umożliwiających nielegalną migrację i przemyt (broni, narkotyków, ludzi itp.), etnicznych i religijnych konfliktów, niedostatecznej ilości bogactw naturalnych i, rzecz jasna, przestępczości zorganizowanej oraz terroryzmu.

W dzisiejszym świecie coraz trudniej jest rozróżnić granice między bezpieczeństwem zewnętrznym a wewnętrznym. Zanik administracyjnych i politycznych barier między państwami umożliwił nie tylko wolny przepływ osób, pieniędzy i towarów, ale również ułatwił działalność zorganizowanych grup przestępczych, które bez większych trudności mogą działać na skalę międzynarodową. Granice państw nie stanowią także barier dla katastrof naturalnych, przemysłowych lub rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych. Na skutek globalizacji żadne państwo nie jest dziś izolowane od negatywnych zjawisk, których źródła znajdują się w odalonych geograficznie miejscach.

Bezpieczeństwo w czasach współczesnych ma również wymiar społeczny, socjalny. Niezbędne staje się rozwiązywanie takich problemów, jak bezrobocie, ubóstwo Trzeciego Świata, masowa migracja ludności czy nadmierny przyrost ludności w niektórych aglomeracjach.

3.1. ZAKRES ZNACZENIOWY TERMINU

Obecnie funkcjonują liczne definicje bezpieczeństwa. Termin ten inaczej tłumaczony jest przez socjologów, inaczej przez ekonomistów, prawników czy politologów, a jeszcze inaczej przez ekologów czy wojskowych.

W odniesieniu do bezpieczeństwa wewnętrznego, pojęcie tłumaczone jest jako:

- zbiór konstytucyjnych aktów prawnych, które mają chronić społeczeństwo, instytucje i organizacje oraz zachować tożsamość narodową danego państwa,
- stan faktyczny (skala) tego, w jaki sposób te związki są chronione,
- kategoria, według której rozumiane jest bezpieczeństwo jako przypuszczalna miara zagrożenia.

Bezpieczeństwo można również definiować jako sytuację, w której ograniczone są pewne prawa danej jednostki i jej interesy, aby jednostka ta została skutecznie przygotowana na eliminację aktualnego i potencjalnego zagrożenia.

L. Korzeniowski zdefiniował bezpieczeństwo jako pewien stan obiektywny, polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy¹. Według Ryszarda Rosy, bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie potrzeb: istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, całości.

Widać więc, że definicje bezpieczeństwa koncentrują się na jego obiektywnych i subiektywnych aspektach. Obiektywny stan bezpieczeństwa odnosi się do istnienia lub nieistnienia zagrożeń realnych, niezależnych od czyichkolwiek postrzeżeń. Poczucie bezpieczeństwa jest wyrazem aspektu subiektywnego i odnosi się do świadomości istnienia, braku takiej świadomości lub braku świadomości możliwego przeciwdziałania niebezpieczeństwu. Według tego, jak postrzegana jest podstawa i znaczenie bezpieczeństwa, można poszczególne podejścia charakteryzować następująco:

- 1) stan, w którym ryzyko wraz z potencjalnymi zagrożeniami z niego wypływającymi, są minimalizowane lub usunięte,
- 2) stan, w którym dana jednostka nie czuje się zagrożona obowiązującymi normami prawnymi,
- 3) zbiór społecznych norm prawnych, ustanowionych konstytucją, chroniących prawa i interesy pojedynczych ludzi, grup społecznych i państwa,
- 4) decydujący warunek (gwarancja) istnienia człowieka (obywatela), grupy społecznej czy państwa, umożliwiający ochronę i potęgowanie dziedzictwa materialnego lub duchownego,
- 5) całokształt elementów mających na celu zapewnienie i ochronę egzystencji wszystkich parametrów bezpieczeństwa,

¹ L. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, Kraków 2000, s. 437; idem, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace edukacyjne*, red. L. Korzeniowski, Kraków 2001, s. 21; idem, *Menedżment. Podstawy zarządzania*, Kraków 2003, s. 183.

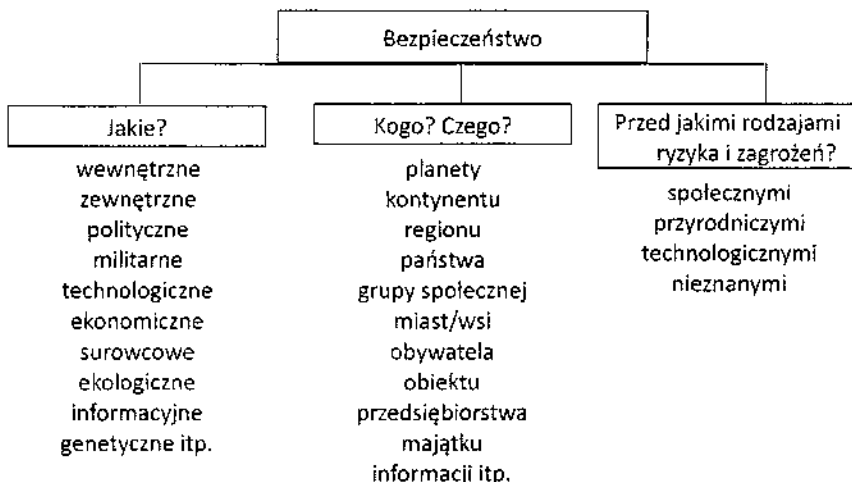
- 6) manifestacja nieobecności (braku istnienia) ryzyka i zagrożenia w sferze materialnej i duchowej,
- 7) minimalizacja wszelkich rodzajów ryzyka i zagrożeń, wraz z tendencją do ich eliminacji.

W związku z tym należy stwierdzić, że z punktu widzenia człowieka, być bezpiecznym, czuć się bezpiecznym, nie znaczy żyć bez niebezpieczeństwa, ryzyka lub zagrożenia. Bezpieczeństwo nie oznacza tylko absencję ryzyka i groźby, ale przede wszystkim – ochronę przed nimi. Bezpieczeństwo oznacza trwałą ochronę życiowych priorytetów jednostek, społeczeństw i państw przed zagrożeniem wewnętrznym lub zewnętrznym.

Pojęcie bezpieczeństwo, ewentualnie bezpieczny, może być używane w relacji do systemów, zjawisk, procesów lub jednostek, które:

- nie są źródłem zagrożenia ani dla siebie, ani dla swojego środowiska (innych systemów, zjawisk, procesów i obiektów),
- są w stanie umożliwiającym im trwałą i progresywny rozwój, ewentualnie efektywnie spełniają swoją funkcję,
- mają dostateczną zdolność eliminacji lub minimalizowania rozmaitych rodzajów zewnętrznego lub wewnętrznego ryzyka,
- są zdolne do natychmiastowej reakcji w przypadku zmiany położenia jednostki lub środowiska,
- reagują na zmianę równowagi między zagrożeniem i systemem ochrony (obrony).

Rys. 1. Struktura definiowania pojęcia bezpieczeństwa

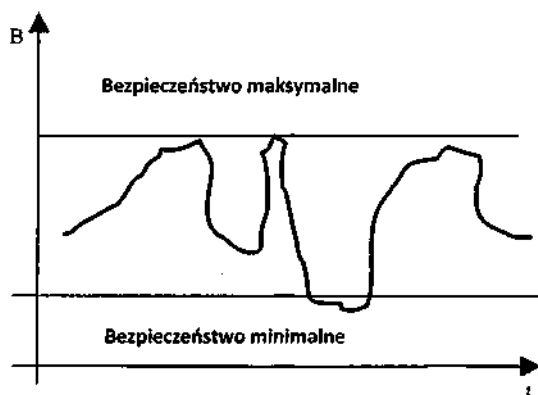

Źródło: opracowanie własne.

3.2. BEZPIECZEŃSTWO JAKO STAN

W wielu definicjach bezpieczeństwo jest najczęściej definiowane jako stan. Według *Słownika języka polskiego*, bezpieczeństwo to „stan niezagrożenia, spokoju, pewności”. Co jednak oznacza takie tłumaczenie tego pojęcia? Stan najczęściej definiowany jest jako zespół cech charakteryzujących coś lub kogoś w danym czasie, zespół okoliczności charakteryzujących coś lub kogoś w danej chwili, dobie, sytuacji, forma istnienia rzeczy, materii, materiału, systemu w określonym czasie. Wartość bezpieczeństwa nie jest wielkością stałą, ale zmienia się w zależności od przestrzeni i przede wszystkim od czasu. W zależności od wpływu czynników zewnętrznych i wewnętrznych, które mogą mieć różny charakter, bezpieczeństwo może mieć zmienny profil – zwiększa się, zmniejsza lub zostaje bez zmian. Stan jest zawsze w korelacji z procesem powstawania, zmiany lub rozwoju, jest zależny od tych procesów. Zawiera w sobie jednak element dalszego rozwoju, procesów powstawania i zmian. Stan charakteryzuje chwilowy charakter systemu lub podmiotu, chwilowe cechy oraz sposoby reakcji na zewnętrzne lub wewnętrzne czynniki otoczenia.

Rys. 2. Stan bezpieczeństwa w funkcji czasu

Źródło: opracowanie własne.

Bezpieczeństwo definiowane jako stan oznacza, że jest ono w relacji do danego podmiotu w danym czasie. Twierdzenie to jest prawdziwe tylko wtedy, gdy:

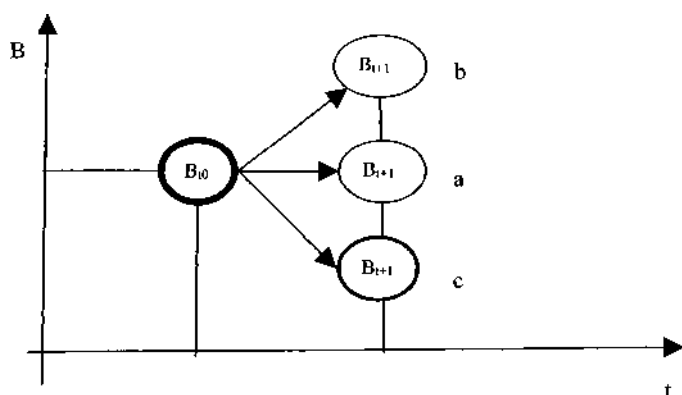
- sytuuje się abstrakcyjny podmiot we wcześniej definiowanych warunkach,
- system, w którym podmiot istniał, zakończył swój rozwój i nadal trwa na osiągniętym stopniu rozwoju.

Jeżeli definiuje się bezpieczeństwo jako stan, oznacza to miarę lub wartość bezpieczeństwa „tu i teraz”, ponieważ w czasie, który nastąpi, może dojść do pozytywnej lub negatywnej zmiany bezpieczeństwa, spowodowanej warunkami zewnętrznymi lub wewnętrznymi.

Oceniając wpływ jednostki na środowisko, można stwierdzić, że gdy owa jednostka czuje się w odpowiednim czasie dostatecznie bezpieczna, nie będzie stanowić zagrożenia ani dla swojego środowiska, ani dla siebie samej. Bardziej skomplikowane staje się to w odniesieniu do oceny tendencji rozwojowych. Z punktu widzenia zmiany bezpieczeństwa jednostki w czasie przyszłym, możliwe są trzy warianty (rys. 3):

- stan bezpieczeństwa nie zmieni się (a),
- stan bezpieczeństwa zwiększy się (b),
- stan bezpieczeństwa pogorszy się (c).

Rys. 3. Warianty rozwoju stanu bezpieczeństwa jednostki

Źródło: opracowanie własne.

Jeżeli w określonym czasie stan bezpieczeństwa jednostki jest negatywny, a więc jest to stan niebezpieczeństwa, jednostka staje się dla środowiska źródłem zagrożenia.

Bezpieczeństwo jako proces i rezultat

Definicje najbardziej powszechne określają bezpieczeństwo jako absencję, brak niebezpieczeństwa. Takie ujęcie bywa często oznaczane jako bezpieczeństwo w ograniczonym rozumieniu tego słowa i tak rozumiane, może być pojęciem relatywnym, ponieważ realne życie z zupełnym brakiem zagrożeń jest niemożliwe.

Realistyczne podejście do bezpieczeństwa wynika ze świadomości współistnienia osób i instytucji społecznych w danym środowisku, dla którego charakterystyczne są różne czynniki, wpływy i zjawiska, także te o charakterze negatywnym czy destrukcyjnym. Proces, którego podstawą jest zmiana, osłabienie lub eliminacja zagrożenia pochodzącego z otoczenia podmiotu lub z niego samego, przybliża rozumienie bezpieczeństwa w najszerszym pojęciu.

Definiując bezpieczeństwo należy wziąć pod uwagę fakt, że nieustannie zmienia się podmiot i zmieniają się jego relacje z otoczeniem (środowiskiem bezpie-

czeństwa). Również środowisko bezpieczeństwa się nieustannie rozwija. Wpływają na nie warunki otoczenia, bezpieczeństwo podmiotu jest więc zależne od czynników:

- podmiotu i jego obronnych zdolności, które mogą być kwantyfikowane przy pomocy odporności albo podatności (*vulnerability*),
- zagrożeń (*threat*), ukrytych lub jawnych w danym środowisku (*environment*), albo są cechą danego podmiotu.

Bezpieczeństwo jest kategorią zmienną w czasie, która w zależności od wyniku działania wspomnianych czynników, przyjmuje różne wartości. Jako kategoria systemowa, formułuje cechy systemu, który jest utworzony na fundamencie stałości, samoregulacji i całokształtu. Jeżeli podmiot jako system ma być bezpieczny, musi mieć zapewnione działanie każdej jego części, każdego subsystemu. Zniszczenie lub zanik któregokolwiek z nich spowoduje zniszczenie całego systemu, to znaczy podmiotu. Bezpieczeństwo człowieka, grupy społecznej, państwa (dalej nazwanych podmiotami) zawsze będzie więc wynikiem wzajemnego oddziaływania wewnętrznych i zewnętrznych rodzajów ryzyka i zagrożeń oraz możliwości obronnych podmiotu.

Zgodnie z przytoczoną definicją, podmiot będzie o tyle bezpieczny, o ile większa będzie jego odporność i możliwość ochrony przed zagrożeniami. W tym celu niezbędna jest aktywna działalność jednostki, polegająca głównie na:

- identyfikacji potencjalnego ryzyka i zagrożenia bezpieczeństwa, jego źródeł i nosicieli,
- rozpoznaniu bezpośrednich przyczyn zagrożenia bezpieczeństwa (dlaczego może powstać zagrożenie),
- rozpoznaniu ostatecznych przyczyn zagrożenia bezpieczeństwa (jeśli zagrożenie się pojawi).

3.4. BEZPIECZEŃSTWO JAKO POTRZEBA

Pod pojęciem potrzeby (pragnienia) można rozumieć odczuwanie niedostatku czegoś, co jest niezbędne do życia i rozwoju jednostki pod względem biologicznym, społecznym bądź kulturalnym. Psychologowie uznali potrzebę za szczególny stan organizmu, spowodowany brakiem czegoś, co jest dla niego ważne, czasami nawet bezwarunkowo niezbędne dla jego istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania². Te trzy elementy są nierozłączne.

Powszechnie znana jest teoria hierarchii potrzeb³, której autorem jest amerykański psycholog Abraham Maslow. Bazował on na tym, że każdy człowiek kieruje się przede wszystkim chęcią zaspokojenia swoich potrzeb. Jego teoria wypływa z dwóch istotnych założeń:

- 1) każda potrzeba człowieka zależy od tego, co jednostka już posiada – tylko potrzeby niezaspokojone mogą mieć wpływ na zachowanie, potrzeba zaspokojona nie stanowi już żadnej motywacji,

² B. Geist, *Sociologický slovník*, Praha 1992.

³ M. Sedlak, *Manažment*, Bratislava 1997.

- 2) potrzeby człowieka są hierarchiczne – w chwili zaspokojenia potrzeby mniejszego znaczenia, ujawniają się potrzeby ważniejsze i motywują zachowanie człowieka.

Maslow podzielił potrzeby na pięć grup, ułożonych od najmniej istotnych, po najważniejsze. Podstawowe są potrzeby fizjologiczne, takie jak: pożywienie, schronienie, praca itp. Gdy zostaną względnie dobrze zaspokojone, pojawiają się następne, które można nazwać potrzebami bezpieczeństwa (ochrona przed fizyczną i psychiczną szkodą, brak obawy przed stratą pracy, o siebie i bliskich itp.). Potrzeba bezpieczeństwa może stać się czynnikiem wpływającym na zachowanie człowieka do tego stopnia, że mobilizuje wszystkie jego zdolności, umiejętności i możliwości. Zazwyczaj człowiek, który nie czuje się bezpieczny, wszystkie swoje działania orientuje na zapewnienia bezpieczeństwa.

Teoria Masłowa stała się podstawą dla Clayтона Aldorfera, który sformułował alternatywną tezę, znaną jako teoria ERG⁴ (*Existence-Relatedness-Growth*: istnienie–stosunki–wzrost). Model ten składa się z trzech hierarchicznie rozmieszczonych potrzeb. Są to:

- 1) potrzeby egzystencjalne, w skład których wchodzi wszystkie rodzaje materialnych i fizjologicznych potrzeb, będących warunkiem istnienia człowieka (wliczając także potrzebę bezpieczeństwa),
- 2) potrzeby harmonicznych stosunków z innymi ludźmi (wliczając zdefiniowaną przez Masłowa międzyludzką potrzebę zaufania i uznania),
- 3) potrzeby wzrostu, rozwoju potencjału człowieka (wliczając potrzebę uznania własnej wartości i osiągnięć).

Według teorii ERG, potrzeby nie muszą być precyzyjnie rozmieszczone zgodnie z hierarchią. Człowiek może jednocześnie odczuwać i realizować więcej rodzajów pragnień, bez względu na to, do jakiej grupy one przynależą. Oznacza to, że może wypełniać potrzebę mieszkania, równocześnie z potrzebą własnego bezpieczeństwa. Ogólnie mówiąc, w czasach współczesnych ludzie chcą żyć w takich warunkach, w których nic nie zagraża ani ich osobom, ani ich mieniu. Potrzeba ta ma naturę subiektywną, ponieważ wszyscy ludzie, bez względu na siłę fizyczną czy potęgę materialną, są narażeni na niebezpieczeństwo. Potrzeba bezpieczeństwa manifestuje się zarówno na płaszczyźnie indywidualnej, jak i w sferze grupowej (obejmującej całe społeczeństwo). Nadmienić trzeba, że w odróżnieniu od innych ludzkich pragnień, potrzeba bezpieczeństwa nie jest w pełni osiągalna. Proces zapewniania bezpieczeństwa jest ciągły i cykliczny, trwa nieustannie, ponieważ wraz ze zmianą otoczenia pojawiają się nowe groźby i niebezpieczeństwa, na które trzeba reagować.

Indywidualna świadomość potrzeby bezpieczeństwa odzwierciedla się w preferencji, które stymulują i motywują postępowanie ludzi. Preferencje są różne i odzwierciedlają różne potrzeby. Potrzeba bezpieczeństwa należy do podstawowych, pierwszorzędnych pragnień ludzi i grup społecznych. Oprócz bezpośrednich celów bezpieczeństwa, które wiążą się z istnieniem różnego rodzaju zagrożeń życia, obecne są również kwestie istotne dla egzystencji pojedynczych osób, grup

⁴ *Ibidem*.

społecznych, narodów czy koalicji państw, które mogą być narażone na niebezpieczeństwo przez inne jednostki broniące własnych interesów i dlatego muszą być chronione. Realizacja i zapewnienie tych celów zapewnia pełnowartościową egzystencję i rozwój jednostek lub grup, odpowiadającą ich potrzebom bezpieczeństwa.

Pragnienie bezpieczeństwa jest ważnym czynnikiem motywującym i mobilizującym, który pełnię osiąga w sytuacjach kryzysowych, ekstremalnych, w czasach zagrożenia bezpieczeństwa człowieka i organizacji społecznych.

3.5. ODCZUWANIE BEZPIECZEŃSTWA

Naturalną ludzką cechą jest interpretacja własnego bezpieczeństwa lub zagrożenia za pomocą narządów zmysłu, instynktowych reakcji organizmu. W odniesieniu do bezpieczeństwa państwa, funkcje te spełniają różne instytucje, firmy ochroniarskie lub służby wywiadowcze. Zdolność kompleksowego zrozumienia bezpieczeństwa nie jest oczywista, płynie z posiadanych umiejętności, wiedzy i osobowości. Przykładowo, biorąc pod uwagę profesjonalizm analityka, zauważyć trzeba, że inaczej postrzega bezpieczeństwo strateg wojskowy, inaczej socjolog, a jeszcze inaczej specjalista bezpieczeństwa informatycznego. Z punktu widzenia pojedynczej osoby poczucie bezpieczeństwa lub zagrożenia jest odczuwalne subiektywnie na podstawie obecności (lub braku) zjawisk lub procesów wywołujących w danej osobie uczucie zagrożenia istnienia, interesów lub potrzeb. Poziom subiektywnego odczuwania bezpieczeństwa dowodzi⁵:

- świadomości istnienia realnego zagrożenia,
- braku takiej świadomości (ignorancja, niewiedza) mimo istnienia zagrożenia,
- niewiedzy o możliwościach przeciwdziałania zagrożeniu,
- fałszywej świadomości zagrożenia, w rzeczywistości niewystępującego (obsesja).

Uczucie bezpieczeństwa jest według Baumana⁶, predyspozycją do osiągnięcia samozadowolenia, do inteligentnego, twórczego działania i myślenia. Ogólnie mówiąc, nowoczesne społeczeństwo charakteryzuje się zmniejszaniem poczucia bezpieczeństwa i wzrostem fenomenu przemocy. Świadomość pogarszającego się stanu bezpieczeństwa świadczy o trzech podstawowych problemach: czy będzie chronione bezpieczeństwo dobytku, który człowiek zdobędzie lub uzyska, czy można mieć pewność, że zawsze będzie dostateczna ilość informacji w celu dokonywania codziennych decyzji, oraz czy będzie zagwarantowana ochrona ludzkiego zdrowia i środowiska naturalnego.

Dychotomia przyrodniczego obiektywizmu i kulturowego relatywizmu postrzegania bezpieczeństwa i jego zagrożenia, może być sparafrazowana następująco:

⁵ L. F. Korzeniowski, *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008, s. 71.

⁶ J. Kastner, *Existenzgeld statt Unsicherheit? Zygmunt Bauman und die Krise der Politik angesichts der neoliberalen Globalisierung*, [w:] M. Jonge, T. Kron, *Zygmunt Bauman. Soziologie zwischen Postmoderne und Ethik*, Stuttgart 2002.

- racjonalista rozumie zagrożenie bezpieczeństwa jako zjawiska na skalę światową, które można statystycznie identyfikować, oceniać i ukierunkować,
- realista rozumie ryzyko jako realne niebezpieczeństwo, które może być przewidywane niezależnie od procesów kulturowych i społecznych, choć może także być nieobiektywnie zinterpretowane ze względu na poglądy socjologiczne i kulturowe,
- konstruktywista uznaje, że zagrożenie bezpieczeństwa nie jest ryzykiem, zagrożeniem jest to, co jest postrzegane jako niepewność w kontekście historyczno-społeczno-politycznym,
- zwolennik stanowiska pośredniego między realistą a konstruktywistą rozumie zagrożenie jako realną groźbę, nieuchronnie aplikowaną na skutek procesów społecznych i kulturowych, która nie może być analizowana w izolacji od tych procesów.

Postrzeżenie bezpieczeństwa może także być nieadekwatne do rzeczywistej sytuacji. Nie wszystkie zagrożenia są bezpośrednio odbierane przez narządy zmysłu człowieka i nie wszystkie są rejestrowane przez służby wywiadowcze. Zmysły człowieka, a w skali społecznej – wyspecjalizowane służby, rozpoznają zagrożenia, których przyczyną jest inny człowiek, ludzie, państwa, ale jest oczywiste, że inni ukrywają i maskują swoje prawdziwe zamiary. Innym przypadkiem jest sytuacja, w której człowiek lub społeczeństwo podejmują decyzje nieadekwatne do zagrożenia, a nie są one uzasadnione. Jednak bez względu na te sytuacje, poczucie zagrożenia nie może być ignorowane. Można wskazać pięć możliwości reagowania na istniejące lub subiektywnie odczuwalne zagrożenie:

- usunąć, wyeliminować źródło zagrożenia,
- ustąpić, wycofać się przed zagrożeniem,
- unikać zagrożenia,
- ignorować zagrożenie i przyjąć ryzyko,
- zrezygnować ze swojej ochrony i poddać się zagrożeniu.

Schemat ten określa różne czynności i sytuacje pojawiające się w życiu człowieka. Każda z reakcji może mieścić się w jednej z podanych kategorii. Typową reakcją normalnego człowieka lub zdrowego społeczeństwa powinna być próba usunięcia, wyeliminowania przyczyny i źródła zagrożenia.

3.6. BEZPIECZEŃSTWO JAKO WARTOŚĆ

Bezpieczne funkcjonowanie państwa, grup społecznych, każdej rodziny, każdego obywatela to jedna z największych wartości. Bezpieczeństwo ma podstawowe znaczenie zarówno dla działania państwa, jak i dla egzystencji jednostki. Jest to wartość o charakterze uniwersalnym, ceniona przez wszystkich, bez względu na rasę, narodowość, płeć, wiek czy status socjalny. Natomiast wartość bezpieczeństwa zmienia się w zależności od sytuacji, najwyższą ma zawsze ta potrzeba, której niedostatek człowiek odczuwa najsilniej. Gdy jest głodny, odczuwa potrzebę nasycenia się. Jeżeli jednak jest syty, odczuwa inne (wyższe) potrzeby, które stają się dominujące. Wartość bezpieczeństwa obniża się w czasie pokoju, w dobrobycie i spokoju. W momencie zaistnienia społecznych niepokojów, biedy, wojny,

ataków terrorystycznych, wartość bezpieczeństwa zwiększa (np. po atakach na WTC i Pentagon w 2001 r., po zamachach bombowych w Londynie, Madrycie itp.) Wartość bezpieczeństwa może wzrosnąć do takiego stopnia, że ludzie, mając na uwadze ochronę tej wartości (w skali indywidualnej lub narodowej), są w stanie zrezygnować z części swoich obywatelskich praw i swobód. Akceptują zwiększenie siły prawnej organów bezpieczeństwa i wywiadu, kontroli osobistej itp. (na przykład ewakuacja dzielnic Birmingham podczas groźby terrorystycznych ataków, rozszerzenie systemów kontroli telewizyjnej w miastach i w komunikacji, kontrola rozmów w komórkowych sieciach telefonicznych itp.). Wartość bezpieczeństwa stała się ważniejsza niż wolność i ochrona praw człowieka. W takim przypadku nie można jednak wykluczyć sytuacji, w której państwo nadużyje tych praw. Jeżeli trzeba wybierać między bezpieczeństwem a wolnością, można się inspirować sławami Benjamina Franklina: „Ci, którzy zrezygnowaliby z własnej wolności, żeby pozyskać trochę chwilowego bezpieczeństwa, nie zasługują ani na wolność, ani bezpieczeństwo i tracą obie wartości”⁷.

3.7. BEZPIECZEŃSTWO JAKO FUNKCJA SPOŁECZNA

Troska o bezpieczeństwo należy do podstawowych zadań rządu. Z perspektywy podejścia funkcjonalnego⁸, ugruntowanie bezpieczeństwa jest wyrażone jako zbiór politycznych, gospodarczych, militarnych, socjalnych i innych środków i narzędzi, które rząd wykorzystuje w celu:

- zapewnienia i ochrony interesów narodowych przed groźbami wewnętrznymi i zewnętrznymi,
- zapewnienia trwałego, progresywnego rozwoju życia obywateli, grup społecznych i całego państwa,
- ochrony życia, swobód i majątku obywateli i państwa,
- ochrony środowiska.

Funkcje te spełniają zarówno rządy narodowe i międzynarodowe, jak i pozarządowe, międzyrządowe organizacje i instytucje. Istotną rolę odgrywają ośrodki naukowo-badawcze, które zajmują się również problemami bezpieczeństwa planety – ekosfery i biosfery.

Obecny etap rozwoju społeczeństwa charakteryzuje się zwiększającym się wpływem czynników pozarządowych na bezpieczeństwo i równowagę w świecie. Dochodzi do stopniowej utraty monopolu jednego supermocarstwa – USA, na zapewnienie obronności. Rząd i jego zdolność przestrzegania prawa oraz stosunki międzynarodowe są kontrolowane przez grupy pozarządowe, organizacje i sieci ponadnarodowe. Coraz większą rolę w sektorze bezpieczeństwa zaczynają odgrywać przedsiębiorstwa i organizacje prywatne. Mówi się o prywatyzacji bezpieczeństwa.

⁷ Jeden z Ojców Założycieli Stanów Zjednoczonych Ameryki, współautorem *Deklaracji niepodległości* i konstytucji Stanów Zjednoczonych.

⁸ L. Hofreiter, *Bezpečnosť, bezpečnostné riziká a ohrozenia*, Žilina 2004.

Prywatyzacja bezpieczeństwa

Prywatne firmy, oferujące usługi w zakresie ochrony coraz częściej stają się istotną częścią codziennego życia. Popyt na te usługi wzrasta w wyniku zmian ekonomicznych, demograficznych i politycznych, co prowadzi do większego zróżnicowania społeczeństwa. Zmiana ta odzwierciedla się w liczbie przestępstw kryminalnych. Równoległe z tym rozwojem obniża się udział rządowych i państwowych instytucji bezpośrednio odpowiedzialnych za zapewnienie ochrony życia, zdrowia i mienia obywateli. Spadek udziału tego monopolu w praktyce odzwierciedla się w globalnej ekspansji prywatnego przemysłu bezpieczeństwa⁹. Przemysł bezpieczeństwa rozwinął się, zróżnicował, unowocześnił i sprofesjonalizował w skali międzynarodowej. Potwierdzają to, przykładowo, podstawowe, dostępne informacje, porównujące ilościowe stany policyjnych jednostek a pracowników prywatnych firm oferujących usługi bezpieczeństwa w Unii Europejskiej.

Dynamiczny rozwój komercyjnych firm bezpieczeństwa w ostatnich latach w Europie godny jest uwagi. Według statystyk European Confederation of Security Services, prywatne firmy bezpieczeństwa zatrudniają obecnie 1,29 mln osób¹⁰. Firmy te wykazują intensywny wzrost w rozwiniętych społeczeństwach na całym świecie. Przemysł bezpieczeństwa (*Security Industry*), jako kontrapozycja dla przestępczości zorganizowanej (*Crime Industry*), dynamicznie się rozwinął, zmodernizował i sprofesjonalizował, często wytwarzając dobrze działające, ponadnarodowe struktury o zasięgu globalnym.

Prywatyzacja wojny

Kolejnym obszarem bezpieczeństwa, w którym rząd traci swoją dominującą pozycję, jest kompleksowe prowadzenie wojny. Firmy globalne, jak np. outsourcing, angażują się również w operacje wojskowe. Rządy narodowe i międzynarodowe organizacje wynajmują prywatne spółki do realizowania paramilitarnych zadań podczas prowadzenia wojny lub operacji pokojowych.

Tendencje do tzw. *partial privatization of war* (częściowa prywatyzacja wojny) coraz częściej objawiają się w nowym rozumieniu obrony państw i stają się częścią operacji wojennych. Widoczne jest rosnące znaczenie prywatnego sektora przy prowadzeniu wojny i operacji militarnych. Spółki prywatne i prywatni kontrahenci angażują się w prowadzenie wojen, stając się integralną częścią operacji.

Jakie są główne przyczyny tak szybkiego wzrostu uczestnictwa prywatnych firm w operacjach militarnych? Pierwszą jest neoliberalny paradygmat, umożliwiający sektorom prywatnym uczestniczenie w sferach, które były dotychczas zarezerwowane tylko dla instytucji państwowych lub rządowych. Kolejną przyczyną jest kapitał i jego międzynarodowy zasięg. Firmy zbrojeniowe i spółki za-

⁹ Przemysł bezpieczeństwa w tym kontekście jest kombinacją technologii bezpieczeństwa i wykorzystania dobrze przygotowanych zasobów ludzkich. Przez technologie bezpieczeństwa rozumie się ogół zdolności i produktów materialnych w celu tworzenia bezpośrednich i sytuacyjnie prewencyjnych strategii obrony.

¹⁰ Zob.: *Panoramic Overview of Private Security Industry in the 25 Member States of the European Union*, <http://www.coess.org/security.htm>.

trudniące żołnierzy są dziś silniejsze niż kiedykolwiek przedtem, a ponadto są elastyczniejsze, prężne i łatwiej się przystosowują. Pomimo tego, że żołnierz najemny jest wysoko opłacany z podatków (jest kosztowniejszy niż żołnierz armii czynnej), rząd nie ponosi za niego żadnej odpowiedzialności: ani za jego czyny, ani za jego śmierć. Ponadto można liczyć na doskonale wytrenowaną, profesjonalną siłę. Armia czynna wykorzystuje tylko ludzki potencjał własnego państwa, ale firmy prywatne werbują w dowolnie wybranych miejscach świata. W odróżnieniu od armii, prywatna spółka działa prawie bez politycznej kontroli i pozostaje poza zasięgiem środków masowego przekazu. Firma taka nie jest w żaden sposób obiektywnie monitorowana, a jej jedyną motywacją jest maksymalizacja zysków.

3.8. BEZPIECZEŃSTWO JAKO WSPÓLNOTA SPOŁECZNA

W szerszym kontekście przez bezpieczeństwo rozumieć można pewnego rodzaju więź społeczną, opartą na wzajemnym zaufaniu i stosunkach bez agresji i wrogości. W celu zapewnienia tych więzi, zagwarantowania ich stabilności i równowagi, zostały przyjęte normy i zasady bezpieczeństwa, odnoszące się do wzajemnych stosunków między ludźmi, narodami i państwami. Mają one formę prawa i norm społecznych oraz bilateralnych (dwustronnych) i multilateralnych (wielostronnych) układów. Dla ochrony bezpieczeństwa powstały takie instytucje, jak wojsko, policja oraz różne rodzaje służby bezpieczeństwa i służby ratunkowe.

W tym kontekście istnieją organizacje i umowy gwarantujące kolektywną obronę (NATO, UE), bezpieczeństwo zbiorowe (Organizacja Narodów Zjednoczonych) i kooperatywne bezpieczeństwo (Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie).

Bezpieczeństwo jest złożonym, społecznym zjawiskiem, fenomenem o wielu czynnikach i poziomach, który odzwierciedla przeciwstawne interesy w stosunkach między różnymi jednostkami i grupami społecznymi. Często się zdarza, że jeden próbuje wzmocnić własne bezpieczeństwo kosztem innych lub interesy jednego kolidują z interesami innych (ludzi, grup, narodów).

Charakterystyczne jest to, że jednostka społeczna buduje własne bezpieczeństwo kosztem innych ludzi, narodów czy państw. W warunkach pogłębiającej się globalizacji, wzajemnych korelacji ekonomicznych i politycznych narodów, w dobie znacznego arsenału zbrojnego, wliczając broń masowego rażenia, bezpieczeństwo jest wartością niepodzielną. Aktualna jest zasada jednakowego bezpieczeństwa dla wszystkich obywateli państwa oraz wszystkich członków i narodów wspólnoty światowej. W celu dotrzymania tej reguły, potrzebne jest, aby ludzie (narody, państwa) kontrolowali swoje instynkty, tłumili egoistyczne czy nieprzyjacielskie zamiary i szanowali zasady pokojowego współistnienia.

3.9. BEZPIECZEŃSTWO JAKO FORMA I REZULTAT KONFLIKTU

Badając codzienne zjawiska dochodzimy do wniosku, że podstawą zmian i postępu w jakiegokolwiek sferze jest sprzeczność. Przeciwności znaleźć można

w każdym systemie, każdej sferze, biologii, fizjologii, sferze socjalnej, duchownej, moralnej itp. Przeciwnościami takimi są np.: życie–śmierć, bezpieczeństwo–zagrożenie, dobro–zło, bieda–bogactwo, miłość–nienawiść, przyjaciel–wróg, wojna–pokój itp. Przeciwność są również cechy charakterystyczne przedmiotów, zjawisk i procesów, które znajdują się w skrajnych pozycjach na skali wartości, np.: góra–dół, w prawo–w lewo, sucho–mokro, długi–krótki, plus–minus, daleko–blisko itp. Wszystkie przytoczone tu przeciwności są łączne i zależne od siebie, warunkują się, dopełniają i współdziałają. Jeden nie może istnieć bez drugiego.

Związki między dialektycznymi przeciwnościami mają zawsze dynamiczny, antagonistyczny charakter, którego wynikiem może być jakościowa zmiana materii, będącej jej częścią. Przeciwności, odwrotności można badać tylko w ich spójności, ponieważ żadne zjawisko nie istnieje bez swojego przeciwności. Oznacza to, że przy badaniu bezpieczeństwa, zawsze należy brać pod uwagę również drugą stronę – zagrożenie, które jest kontrapozycją dla bezpieczeństwa, pewności, stabilności, lecz istnieje z nim razem w łączności.

W konflikcie przeciwności, przeciwności sił i tendencji, ważną pozycję zajmują procesy zmiany i rozwoju, zarówno w społeczeństwie, jak i w przyrodzie. Dlatego też należy wziąć pod uwagę, że w środowisku społecznym, w życiu społeczeństwa, rywalizacja przeciwności może być przyczyną konfrontacji grup społecznych, starć w obronie realnych interesów oraz konfliktów między nimi. Może więc stać się źródłem zagrożenia. Konflikt wykazuje pewną cechę wspólną wzajemnych stosunków między jednostkami w środowisku społecznym – uczestnicy, którymi mogą być jednostki, grupy społeczne, państwa lub ich koalicje, starając się przeprowadzić własne potrzeby i interesy, aby osiągnąć swoje cele kosztem lub wbrew woli swoich oponentów i ich interesów¹¹.

Konflikt jest również manifestacją wewnętrznych przeciwności, idei lub przedmiotu bezpieczeństwa. Podstawą takiego konfliktu jest niemożliwość zaspokojenia określonej potrzeby jednego z nich. Potrzeby te można określić jako sprzeczność między oczekiwaniem a możliwością realizacji, np. sprzeczność między chęcią i nie mogę, potrzebuję i nie ma, trzeba i nie mogę itp.

Konflikt między przedmiotem a podmiotem, ewentualnie między konkurentem i rywalem, w kwestiach i interesach bezpieczeństwa, bywa zazwyczaj związany z pewną formą presji na stronę przeciwną. Przemoc (*Violent*), jako narzędzie przymusu jest więc nieoddzielną częścią każdego systemu, obecna jest tak w systemach demokratycznych, jak i w dyktatorskich, autorytarywnych, niedemokratycznych. W demokracji jest wykorzystywana w ramach konfliktu politycznego w celu wprowadzenia w życie woli większości kosztem woli mniejszości. Przemoc obecna w tym konflikcie nie jest destrukcyjna, ale funkcjonuje w zgodzie z istniejącym systemem prawnym państwa. W ustrojach niedemokratycznych natomiast przemoc jest wykorzystywana w celu tłumienia działalności opozycyjnej i utrzymania pozycji władzy. Jeżeli dojdzie do mobilizacji ograniczanych grup, wówczas przemoc ma charakter destrukcyjny, któremu towarzyszy gwałtowny przebieg konfliktu zbrojnego.

¹¹ L. Hofreiter, *Teória a riešenie konfliktov*, Liptovský Mikuláš 2008.

W związku z konfliktem można przyjąć, że przemoc polega na wykorzystaniu akcji, słów, pozycji, struktur lub systemów, które przynoszą oponentowi fizyczne, psychiczne, społeczne lub środowiskowe szkody i uniemożliwiają realizację jego interesów, potrzeb i celów. O przemocy mówimy wówczas, gdy jedna ze stron nadużyje przewagi i siły. Przemocą jest każdy czyn, którego konsekwencją jest to, że druga strona robi coś, czego nie chce; lub zabrania się jej robić tego, co chce, ewentualnie wywołuje w niej strach.

Przemoc jest w konfliktach wykorzystywana jako:

- narzędzie do narzucenia stronie słabszej woli, celów, interesów i potrzeb silniejszego,
- narzędzie do wyrażenia interesów i potrzeb słabszych stron w konflikcie, jeżeli nie znają lub nie mogą wykorzystać innych sposobów w celu obrony swoich interesów,
- rewanż za agresywne działania drugiej strony,
- wynik eskalacji konfliktu,
- wynik niepowodzenia w rozwiązywaniu konfliktu.

Przy próbie uściślenia pojęcia przemocy, pojawia się termin *politicide*¹², który oznacza powolne, ale ciągle starania dominującej siły w państwie (rządu), mające na celu zniszczenie niezależnych jednostek politycznych i grup społecznych, które są niewygodne lub w opozycji wobec interesów grupy czy klasy rządzącej. Związany jest z tym termin ludobójstwo (*genocide*) oznacza wyniszczenie grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej. Według statystyki Human Security Centre, z największą przemocą polityczną (*politicide*) spotykamy się w Afryce i na Bliskim Wschodzie, gdzie jej skutki są najbardziej tragiczne.

3.10. OCENA POZIOMU BEZPIECZEŃSTWA

Jak już było powiedziane, bezpieczeństwo to taki stan świadomości społecznej (indywidualnej), kiedy egzystencja i poziom zagrożeń, dzięki zdolności podmiotu do obrony (ochrony) nie budzi strachu. Bezpieczeństwo jest kategorią dynamiczną i zmienia się w czasie i w zależności od dwóch czynników: zagrożenia (*T – threat*) oraz zdolności do ochrony przed zagrożeniem (*V – vulnerability*).

$$B(t) = f\{T(t) \times V(t)\}$$

Zagrożenie (*threat*) jest to zjawisko wywołane działaniem sił natury bądź człowieka, które powoduje, że poczucie bezpieczeństwa maleje bądź zupełnie zanika. Pojęcia tego używa się również do oznaczenia przyszłego zjawiska, zdarzenia niepożądanego, które może radykalnie zmienić sytuację bezpieczeństwa podmiotu i może zagrozić lub przynieść straty podmiotowi bezpieczeństwa. Zagrożenia są zdarzenia, które mogą z dużym prawdopodobieństwem nastąpić, mogą w stosunkowo krótkim czasie spowodować drastyczne zmiany w warunkach podmiotu.

Zagrożenia klasyfikuje się według:

- źródła (społeczne, naturalne, technogenne),

¹² Human Security Report 2005..., s. 40–41.

- pozycji źródła (zewnętrzne, wewnętrzne),
- zakresu przestrzennego (globalne, kontynentalne, regionalne, lokalne),
- charakteru działania (jawne, niejawne, realne, potencjalne),
- charakteru źródła (militarne, pozamilitarne).

Podatność podmiotu społecznego to cecha określająca możliwość utraty zdolności wykonywania swojej naturalnej lub przydzielonej funkcji na skutek działania zewnętrznych albo wewnętrznych zagrożeń o różnej intensywności. Podatność podmiotu oznacza się zakresem:

- zapewnienia bezpieczeństwa w sytuacji zagrożenia zewnętrznego lub wewnętrznego,
- wrażliwości na zewnętrzne i wewnętrzne zagrożenia,
- zdolności do obrony przeciw wpływowi zagrożenia zewnętrznego i wewnętrznego.

Oceniając bezpieczeństwo podmiotu, należy zidentyfikować i ocenić relevantne zagrożenia oraz przeanalizować podatność podmiotu na zidentyfikowane zagrożenia.

3.10.1. Identyfikacja zagrożeń

Identyfikację i ocenę wielkości zagrożeń można przeprowadzić za pomocą metod jakościowych, rzetelnie odpowiadając na następujące pytania:

- Czy istnieje źródło lub nosiciel zagrożenia?
- Czy jest znana motywacja nosiciela? Jakie są jej przyczyny?
- Czy źródło lub nosiciel są zdolni zagrozić bezpieczeństwu?

W tabeli pokazano przykład identyfikacji i oceny zagrożenia.

Tab. 1. Identyfikacja i ocena zagrożeń

Czy istnieje źródło lub nosiciel zagrożenia?	Czy jest znana motywacja nosiciela? Jakie są jej przyczyny?	Czy źródło lub nosiciel są zdolni zagrozić bezpieczeństwu?	Ocena zagrożenia
Tak	Tak	Tak	Bardzo wielkie (BW)
Tak	Tak	Nie	Wielkie (W)
Tak	Nie jest możliwe stuprocentowe określenie	Nie	Średnie (S)
Tak	Nie jest możliwe stuprocentowe określenie	Nie jest możliwe stuprocentowe określenie	Średnie (S)
Tak	Nie	Nie	Małe (M)
Nie jest możliwe stuprocentowe określenie	Nie jest możliwe stuprocentowe określenie	Nie jest możliwe stuprocentowe określenie	Bardzo małe (BM) – duża niepewność, ryzyko
Nie			Zagrożenie nie istnieje (0)

Źródło: opracowanie własne.

3.10.2. Identyfikacja podatności

Identyfikacja podatności podmiotu polega w znalezieniu cech lub słabych stron podmiotu, które można wykorzystać, żeby spowodować szkodę albo destrukcję podmiotu. Jako podatność człowieka można zidentyfikować jego fizyczną wydajność, psychiczną nieśmiałość, niskie wykształcenie, różne formy uzależnienia itp. W przypadku państwa można rozpatrywać takie jego słabe strony, jak niedostatek surowców i energii, słaba infrastruktura, konflikty religijne lub narodowościowe, niska wydajność gospodarki, położenie geograficzne itp. Podatność można ocenić na różne sposoby.

- mała podatność – jeżeli podmiot jest gotowy się przeciwstawić, bronić, stawiać opór całemu zespołowi zidentyfikowanych zagrożeń,
- średnia podatność – jeżeli zagrożenie może spowodować nieistotne, mało ważne szkody i uszczerbki, albo w niewielkim stopniu wpłynąć na potrzeby i interesy podmiotu,
- wielka podatność – jeżeli zagrożenie może wywołać katastrofalne szkody, uniemożliwić prowadzenie interesów podmiotu, albo spowodować jego fizyczną destrukcję.

3.10.3. Określanie poziomu bezpieczeństwa

Końcową ocenę bezpieczeństwa podmiotu można przeprowadzić na podstawie już zidentyfikowanych i ocenionych czynników – zagrożenia i podatności. Ocena polega na przeanalizowaniu wzajemnego wpływu tych czynników na bezpieczeństwo podmiotu, na przykład:

- jeżeli poziom zagrożenia jest oceniany jako wielki, podatność podmiotu jako mała, to może wskazywać na dostateczny poziom bezpieczeństwa podmiotu, ponieważ zidentyfikowane zagrożenie nie może ze względu na dostateczny poziom zdolności obronnych spowodować zauważalnych szkód albo wpłynąć na jego potrzeby i interesy. Graficznie ujęto to na rysunku 4.

Rys. 4. Ocena bezpieczeństwa

podatność	W					
	Ś					Niedostateczny poziom bezpieczeństwa
	M		Dostateczny poziom bezpieczeństwa			
		BM	M	Ś	W	BW
	Poziom zagrożenia					

Źródło: opracowanie własne.

PODSUMOWANIE

Doprecyzowanie pojęcia bezpieczeństwa nie jest łatwe. Dla jednego będzie to stan, dla innego wynik, każdy postrzega to inaczej. Dla większości jednostek, bezpieczeństwo jednak przedstawia jedną z najważniejszych wartości, podłoże do dalszego rozwoju i gwarancję wolności.

Bezpieczeństwo jest kategorią parzystą. Jeżeli chcemy definiować bezpieczeństwo, powinno się więc zdefiniować również i niebezpieczeństwo. Do analizy i precyzyjnej definicji bezpieczeństwa należy określić, o czyje bezpieczeństwo chodzi, kto albo co jest podmiotem bezpieczeństwa (jednostka, grupa społeczna, państwo, grupa państw, świat, środowisko, miasto, firma, przedsiębiorstwo, szkoła, urząd, bezpieczeństwo rynku, finansów, mienia, ruchu drogowego, systemu informacyjnego itp.).

Bezpieczeństwo przejawia też naturalny i techniczny wymiar, jest ściśle połączone przede wszystkim z życiem ludzi, społeczeństw, z działaniem i stosunkami społecznymi. Jako kategoria socjologiczna bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka, którą jednostka ciągle rozwija, chroni i zapewnia.

Bezpieczeństwo jest wynikiem procesów i czynności jednostek społecznych, które starają się na czas zidentyfikować i wyeliminować zagrożenia, mające niszczący potencjał. Bezpieczeństwo należy rozumieć jako zjawisko trwałe, cykliczne, jako proces reagowania na zagrożenia obecne w środowisku podmiotu. Wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania tych procesów są w różnym (czasami niewielkim) stopniu, zależne od osoby, organizacji, społeczności, której bezpośrednio dotyczą. Jest to również proces, który wymaga użycia odpowiednich środków w celu zapewnienia ochrony podmiotu. Bezpieczeństwo analizowane pod kątem związków przyczynowo-skutkowych jest zjawiskiem wtórnym, jest skutkiem działań pierwotnych w różnych obszarach określonego środowiska bezpieczeństwa.

Należy tu stwierdzić, że z punktu widzenia podmiotów społecznych być bezpiecznym, czuć się bezpiecznym, nie znaczy żyć bez niebezpieczeństwa, ryzyka lub zagrożenia. Bezpieczeństwo nie oznacza tylko nieobecności ryzyka, ale przede wszystkim ochronę przed nim. Oznacza trwałą ochronę życiowych priorytetów osób, społeczeństw i państw przed zagrożeniem wewnętrznym lub zewnętrznym. Bezpieczeństwo można również rozpatrywać w kontekście negatywnym i pozytywnym. Negatywne określenie bezpieczeństwa oznacza brak, nieobecność, nieistnienie, eliminację lub usunięcie zagrożeń. Pozytywne – zapewnienie warunków stabilnego istnienia, przetrwania i rozwoju każdego podmiotu. Pozytywne bezpieczeństwo oznacza dobre stosunki między podmiotami, utworzenie i dopilnowanie warunków do zaspokojenia podstawowych potrzeb, preferowanie dialogu zamiast konfrontacji, powstrzymanie przemocy. Takie bezpieczeństwo oznacza zagwarantowanie wolności i zachowanie tożsamości każdego – pojedynczego człowieka i całych grup społecznych. Trzeba jednak pamiętać, że często procedury zagwarantowania bezpieczeństwa stoją w sprzeczności z wolnością jednostki i obywatelską. Każdy człowiek pragnie być bezpieczny i wolny. Bez bezpieczeństwa nie ma wolności. Z drugiej strony, aby być bezpiecznym, należy ograniczyć wolność.

Wartość bezpieczeństwa stała się ważniejsza od wolności i ochrony praw człowieka. Wartość bezpieczeństwa może wzrosnąć do takiego stopnia, że ludzie, mając na uwadze ochronę tej wartości, są w stanie zrezygnować z części swoich obywatelskich praw i swobód. Ludzie akceptują zwiększenie siły organów bezpieczeństwa i wywiadu, kontroli komunikacji osobistej itp. Ograniczenie wolności i praw w celu walki z naruszeniem prawa ze wszystkimi, którzy są zagrożeniem dla bezpieczeństwa człowieka i społeczeństwa, nie jest jednak sposobem na dłuższą metę skutecznym.

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

Korzeniowski L., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008.

Konstańczak S., *Bezpieczeństwo jako kategoria ekofilozofii*, [w:] L. Korzeniowski (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace edukacyjne*, Kraków 2001.

Świniarski J., *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa–Pruszków 1997.

Wybrane artykuły z czasopism: „Problemy Bezpieczeństwa” oraz „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”.

PYTANIA

1. Jakie są podstawowe znaczenia pojęcia „bezpieczeństwo”?
2. Na czym polega dynamika rozwoju bezpieczeństwa w określonym środowisku?
3. Jakie są podstawowe czynniki bezpieczeństwa?
4. Jaka jest różnica między potrzebą a wartością bezpieczeństwa?
5. W jaki sposób przejawia się potrzeba bezpieczeństwa w zachowaniu ludzi?
6. Jakie działania można realizować w celu ochrony bezpieczeństwa?
7. Jakie jest znaczenie konfliktu w bezpieczeństwie?
8. Jaka jest funkcja przemocy w konflikcie?
9. Jaką metodą można ocenić poziom bezpieczeństwa podmiotu społecznego?

4. OBSZARY ANALIZY W NAUKACH O BEZPIECZEŃSTWIE

Dla współczesnej interpretacji bezpieczeństwa charakterystyczne jest przejście od wąskiego pojmowania bezpieczeństwa (*hard security*), typowego dla studiów strategicznych (*Strategic Studies*), do analitycznego zakresu dociekań o bezpieczeństwie, opierającego się na koncepcji tzw. szkoły kopenhaskiej – B. Buzana, O. Waera i J. de Wilde’a¹. Charakterystyczne dla niej jest wykorzystanie obszarów analitycznych – definiowanych według kryteriów ustawionych na skali rosnąco oraz sektorów, które są rezultatem przejścia od klasycznego, jednosektorowego, przeważnie militarne postrzegania bezpieczeństwa, do percepcji wielosektorowej. Z perspektywy badania analitycznych sektorów bezpieczeństwa, ważne są jeszcze m.in. pojęcia podmiotu referencyjnego, aktora i sekurytyzacji.

Podmiotem referencyjnym² określa się taki podmiot, którego interesy są egzystencjalnie zagrożone i z tego powodu prawnie jest uzasadnione użycie środków specjalnych. Tradycyjnym podmiotem referencyjnym jest państwo, naród, może nim być również pojedynczy człowiek, cywilizacja, grupa religijna itp.

Aktorem sekurytyzacji³ jest ten, kto uznaje dany podmiot referencyjny za egzystencjalnie zagrożony i staje się siłą napędową procesu sekurytyzacji. Aktor sekurytyzacji nie podejmuje kroków z zakresu zapewnienia bezpieczeństwa w swoim interesie, lecz w interesie podmiotu referencyjnego. Aktorami mogą być osoby, grupy, strony polityczne lub ich przywódcy, przywódcy religijni, aparaty biurokratyczne, rządy, grupy lobbystyczne itp.

Pod pojęciem sekurytyzacji⁴ (*securitization*) rozumie się zadeklarowanie danego problemu jako problemu bezpieczeństwa, ewentualnie jako zagrożenie, które wymaga zastosowania środków specjalnych i usprawiedliwia działania, które nie są zgodne ze standardowym postępowaniem politycznym.

Na koniec istotny jest również fakt, że określone zagadnienie staje się kwestią bezpieczeństwa wtedy, gdy zostanie udowodnione, że jego znaczenie jest bardziej istotne, niż pozostałych problemów i z tego powodu musi mieć pierwszeństwo. Takim problemem jest np. ochrona przed atakiem terrorystycznym, zagwarantowanie praw grupom narodowym, ochrona środowiska naturalnego itp. Zagadnie-

¹ B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, *Bezpečnost. Nový rámeček pro analýzu*, Brno 2005.

² *Ibidem*, s. 48.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, s. 34.

nie może również stać się kwestią bezpieczeństwa nie dlatego, że istnieje zagrożenie egzystencjalne, lecz jest w ten sposób zaprezentowane. W celu osiągnięcia własnych interesów (politycznych, ekonomicznych itp.), aktor sekurytyzacji może sztucznie wytworzyć kwestię bezpieczeństwa, efektywnie ją prezentować w środkach masowego przekazu i tym sposobem wytworzyć poczucie egzystencjalnego zagrożenia. W takim przypadku mówi się o nieadekwatnej sekurytyzacji problemu. Aktorami nieadekwatnej sekurytyzacji mogą być przywódcy polityczni, religijni, grupy logistyczne, przedstawiciele przemysłu obronnego itp.

4.1. ZAKRES BADAWCZY

Pod pojęciem obszaru bezpieczeństwa rozumie się tematy badań i analizy, definiowane rosnąco, od małych po duże. W poszczególnych obszarach można szukać efektów zdarzeń zaistniałych w sferze bezpieczeństwa oraz źródeł teoretycznego objaśniania zjawisk zachodzących bądź z góry na dół (*top-down*) w przypadku struktur scentralizowanych, bądź z dołu do góry (*bottom-up*) w przypadku struktur zdecentralizowanych. Charakter obszarów analitycznych nie jest jednak źródłem informacji o ich wzajemnych związkach. Obszary te są oznaczeniem płaszczyzn, na których rozgrywają się wspomniane zjawiska. Przy analizie bezpieczeństwa wykorzystane zostaną płaszczyzny: międzynarodowa, narodowa (państwowa), grupowa oraz indywidualna.

4.1.1. Międzynarodowa płaszczyzna bezpieczeństwa

Międzynarodowa płaszczyzna bezpieczeństwa odpowiada płaszczyźnie regionalnej, kontynentalnej lub globalnej przy definiowaniu bezpieczeństwa i formalizuje się przez wzajemne oddziaływanie państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych. Jest realizowana za pomocą efektywnych narzędzi politycznych, militarynych, gospodarczych i dyplomatycznych.

4.1.1.1. Globalne problemy bezpieczeństwa

Przy określaniu międzynarodowej płaszczyzny bezpieczeństwa należy uwzględnić problemy globalne, które odzwierciedlają stosunek człowieka i społeczeństw do środowiska naturalnego, stosunek państw do źródeł naturalnych, bezpieczeństwa życia na Ziemi. Problemy te odnoszą się do życiowych interesów wszystkich narodów, państw, koalicji (grup) państwowych i przedstawiają zagrożenie bezpieczeństwa dla całej ludzkości. Jeżeli nie będą odpowiednio rozwiązane, mogą stać się przyczyną nawet zagłady cywilizacji.

Globalne problemy, które istotnie wpływają na bezpieczeństwo ludzkości, mają różny charakter, różnie się też przejawiają. W czasie bipolarności świata dominowały problemy:

- niedopuszczenia do wojny atomowej i utrzymania pokoju,
- ograniczenia wyścigu zbrojeń i doprowadzenie do rozbrojenia,
- wykorzystania przestrzeni kosmicznej tylko w celach pokojowych,

- stworzenia odpowiednich warunków w celu likwidacji zacołowania w krajach Trzeciego Świata (eliminacja głodu, biedy i analfabetyzmu),
- nierównomiernego rozwoju demograficznego i negatywnych skutków nadmiernego wzrostu populacji Trzeciego Świata,
- zapewnienia dostatecznej ilości surowców energetycznych i żywności,
- kompleksowego i racjonalnego wykorzystania źródeł wody i przestrzeni kosmicznej,
- efektywnej ochrony środowiska naturalnego,
- zapewnienia warunków do rozwoju człowieka.

Na etapie globalizacji charakterystyczna jest natomiast nie tylko ogólnosiwiatowa fluktuacja ludzi, informacji, pieniędzy i towarów, ale także zmiana rozmiaru zagrożeń, które w przeszłości miały zazwyczaj charakter lokalny lub regionalny, a obecnie stają się globalne. Wpływ dzisiejszych zagrożeń nie ogranicza się tylko do miejsca ich powstania, mogą one bowiem zagrozić (i często tak jest) temu, kto je spowodował, ale także i całej ludzkości. Granice nie mają wpływu na ich rozprzestrzenianie się, zagrożenia stają się więc globalne.

Nowoczesna technologia przyczyniła się do spadku odporności na zagrożenia. O podatności podmiotu, sektora lub infrastruktury nie decyduje już tylko jego obrońca, ale także agresor. Dzisiejsze technologie eliminują wpływ odległości geograficznej i zwiększają środki, którymi można narazić na niebezpieczeństwo lub zniszczyć wybrany cel (obiekt)⁵.

Współczesne państwa cywilizacji zachodniej muszą stawiać czoła zagrożeniom typowo asymetrycznym. Główny problem bezpieczeństwa już nie tkwi w tym, jak obronić się przed konkretnym przeciwnikiem wojskowym, ale jak obronić się przed nieprzyjacielem, który jest fizycznie słabszy. Istotną groźbą staje się człowiek, któremu sił do walki przeciwko każdemu, kogo postrzega za przyczynę swojej frustracji, dodaje fanatyczna determinacja. Trzeba przeciwstawiać się atakom jednostek słabych, lecz wzmocnionych nienawiścią, które są zdecydowane zakończyć swoją (realną lub rzekomą) beznadziejną sytuację poprzez czyn samobójczy, ale niszczący równocześnie obiekt nienawiści. Słabość rozwiniętych i demokratycznych społeczeństw polega na tym, że ich obywatele mogą stracić swój dobrobyt, majątek i życie, które wysoko cenią. Słabi w wielu przypadkach nie mogą zmienić swojej sytuacji życiowej czy materialnej, ale mogą przyczynić się do wydatnego pogorszenia pozycji mocnych. Słabi (przede wszystkim radykalni wyznawcy islamu – głównie wahhabizmu i salafizmu) dysponują w tej rywalizacji dużą przewagą – nie boją się śmierci bo wierzą, że dzięki niej od razu wejdą do raju⁶.

Najważniejsze procesy współczesności charakteryzuje zmiana rozwojowego paradygmatu ludzkości, przebiegają one globalnie (z częściowymi procesami na poziomie lokalnym i regionalnym) i są zbiorem problemów polityczno-kulturowych, społecznych, ekonomicznych i ekologicznych.

⁵ Z. Brzezinski, *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*, Praha 2004.

⁶ G. Soros, *Bublina americké nadvlády (Ako napraviť zneužitie americkej sily)*, Bratislava 2004.

4.1.1.2. Współczesne globalne problemy bezpieczeństwa

Na międzynarodową płaszczyznę bezpieczeństwa istotnie wpływają obecnie kwestie przedstawione poniżej.

Utrzymanie pokoju na Ziemi

Problem utrzymania pokoju na Ziemi związany jest głównie z niedopuszczeniem do wybuchu wojny atomowej lub zastosowania zmasowanej ilości broni konwencjonalnych, których konsekwencje byłyby porównywalne do skutków wojny atomowej. Jak już wspomniano, nowoczesne technologie eliminują wpływ odległości geograficznej i zwiększają możliwości użycia broni, rozszerzają też grono możliwych napastników.

Prawdopodobieństwo wybuchu wojny światowej jest niskie, ale postęp naukowy w państwach niedemokratycznych zwiększa możliwości ich destrukcyjnego działania. Byłoby błędem sądzić, że katastrofalne skutki mogą mieć tylko wojna jądrowa. Równie tragiczne efekty mogą przynieść wojny konwencjonalne, jeżeli nastąpią ataki np. na zakłady przemysłowe, składy niebezpiecznych materiałów toksycznych, elektrownie, zapory wodne itp.

Według Brzezińskiego⁷, w zależności od rozwoju stosunków międzynarodowych, można rozpatrywać następujące możliwości konfliktów wojennych stanowiących zagrożenie dla pokoju na świecie:

- wojna globalna – obecnie mało prawdopodobna, ale nie należy jej wykluczyć; jej uczestnikami mogą stać się USA i Rosja, USA i Chiny lub Chiny i Rosja⁸,
- konflikty regionalne, prowadzone przez państwa dysponujące rozbudowanym arsenałem zbrojnym, np. między Indiami a Pakistanem, Izraelem a Iranem,
- walki etniczne w państwach wieloetnicznych (np. Indonezja, Indie),
- akcje zbrojne przeciwko rasowej dominacji (np. Czeczeńcy w Rosji, Palestyńczycy w Izraelu, Indianie w Ameryce Łacińskiej),
- akcje słabych państw, dysponujących bronią masowego rażenia, przeciwko silnym,
- islamskie ataki terrorystyczne przeciwko „wielkiemu Szatanowi” (czyli Stany Zjednoczone i kraje Europy Zachodniej),
- ataki terrorystyczne na infrastrukturę państw rozwiniętych.

Rozprzestrzenianie broni masowego rażenia

Rozprzestrzenianie broni masowego rażenia staje się potencjalnie największym zagrożeniem dla bezpieczeństwa. Regulacje traktatów międzynarodowych i poro-

⁷ Z. Brzezinski, *op. cit.*

⁸ Według Roberta Kaplana, następne poważne konflikty rozegrają się w rejonie Azji Wschodniej i Oceanu Indyjskiego. Azja wkrótce stanie się centrum nie tylko gospodarki światowej, ale i potęgi militarnej. Rosnącym aspiracjom Chin przeciwstawiają się Stany Zjednoczone, jednak kumulacja potencjału militarnego dwóch supermocarstw jest czynnikiem destabilizującym region. Następnym obszarem konfrontacji jest również Morze Południowochińskie, z którego Chiny chcą uczynić przyczółek militarny budowanego imperium.

zumienia o kontroli wywozu spowolniły rozprzestrzenianie tej broni i systemów jej dostarczania. Obecnie wkraczamy jednak w niebezpieczny okres, który otwiera możliwość wyścigu zbrojeń w tej dziedzinie, zwłaszcza na Bliskim Wschodzie. Dostępność broni masowego rażenia stale bowiem wzrasta dzięki postępowi naukowo-technicznemu, mobilności naukowców, nielegalnemu rynkowi materiałów radioaktywnych oraz w wyniku nieprzestrzegania przyjętych norm międzynarodowych. Postęp w naukach biologicznych może zwiększyć siłę oddziaływania broni biologicznej. Nie można również zlekceważyć ataków przy pomocy materiałów chemicznych i promieniotwórczych, co jest szczególnie ważne przy ogólnej tendencji do zmniejszania strachu przed użyciem takiej broni.

Rozpowszechnienie technologii raketowej stanowi następną element niestabilności i może narażać Europę na niebezpieczeństwo. Najgorszy scenariusz zakłada, że w ręce ugrupowań terrorystycznych dostanie się broń masowego rażenia. W takim przypadku mała grupa mogłaby wyrządzić szkody na skalę uprzednio dostępną wyłącznie państwom. Zagrożeniem światowego bezpieczeństwa jest wolne i niekontrolowane rozprzestrzenianie broni masowego rażenia oraz wysoko efektywnych konwencjonalnych systemów uzbrojenia. Istotnym problemem staje się też niekontrolowane rozpowszechnianie broni konwencjonalnej, głównie do regionów konfliktowych.

Konflikty lokalne i regionalne

Konflikty zagrażają nie tylko regionalnej równowadze, ale również bezpieczeństwu w strefie euroatlantyckiej. Zmienił się jednak charakter konfliktów. W XX w. – najbardziej krwawym okresie w historii ludzkości – od początku były charakterystyczne wojny między państwami. W okresie zimnej wojny największym zagrożeniem była możliwość wojny raketowo-jądrowej między dwoma mocarstwami i blokami. Po jej zakończeniu zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego stały się konflikty lokalne i regionalne. Ich źródłem są coraz częstsze konflikty wewnątrzpaństwowe, spory narodowościowe, religijne itp. Mogą być skutkiem biedy, niedostatecznego dostępu do żywności lub wody pitnej. Towarzyszy im wzrost ekstremizmu, terroryzmu, próba zdobycia broni, bieda i masowa migracja. Konflikty regionalne często stają się przyczyną zaniku państwa lub utworzenia pseudopaństwa nieuznanego przez społeczność międzynarodową.

W takich niestabilnych obszarach dochodzi do nadmiernej koncentracji broni konwencjonalnej, głównie lekkiej. Tworzą się warunki do rozwoju i działania przestępczości zorganizowanej, co w efekcie negatywnie wpływa na rozwój ekonomiczny danego regionu. Brak ingerencji w takie długotrwałe konflikty powoduje utratę wiarygodności międzynarodowego systemu bezpieczeństwa.

Konflikty zbrojne trwające lub zamrożone – toczące się również w Europie, niedaleko naszych granic – zagrażają stabilności regionalnej. Niszczą życie ludzkie, infrastrukturę społeczną i gospodarczą, zagrażają mniejszościom, podstawowym wolnościom i prawom człowieka. Prowadzą do ekstremizmu, terroryzmu i niewydolności państwa, otwierają możliwości przed przestępczością zorganizowaną. Brak bezpieczeństwa w danym regionie może pobudzić popyt na broń masowego rażenia. W tej sytuacji najskuteczniejszym sposobem walki z często nieuchwytny-

mi nowymi zagrożeniami, jest mozolne rozwiązywanie zadawnionych konfliktów regionalnych.

Państwa niestabilne

Państwami niestabilnymi nazywane są te państwa, które nie są w stanie wypełnić podstawowych swoich funkcji: zapewnić bezpieczeństwo społeczeństwu, dotrzymać ludzkich praw i swobód obywateli, wypełniać międzynarodowych zobowiązań⁹. Złe rządy – korupcja, nadużycie władzy, słabe instytucje i brak odpowiedzialności, oraz konflikty wewnętrzne niszczą państwa od środka. Państwa takie stają się zagrożeniem dla swojego otoczenia i przyczyniają się do nierównowagi regionalnej. Stwarza to warunki do nadużywania siły, wzrostu nietolerancji między grupami społeczeństwa, tłumienia demokracji i społeczeństwa obywatelskiego, naruszania praw, sprzyjają korupcji, handlowi ludźmi, narkotykami i bronią. Państwa takie często stają się bazą dla grup (i sieci) terrorystycznych i ekstremistycznych, miejscem przestępczości zorganizowanej i źródłem nielegalnej migracji. Zapaść państwa może być związana z takimi zagrożeniami, jak przestępczość zorganizowana czy terroryzm. Niewydolność państwa jest alarmującym zjawiskiem, osłabiającym globalny ład, przyczynia się również do niestabilności regionalnej.

Terroryzm

Terroryzm jako forma przemocy, zastraszania i eliminowania przeciwników istnieje od dawna. Przez dłuższy czas był wykorzystywany w ograniczonym celu i zakresie. W dzisiejszym, zglobalizowanym świecie, terroryzm przyjmuje jednak rozmiar światowy. Po ataku na WTC we wrześniu 2001 r. terroryzm stał się nowym uczestnikiem w polityce światowej, stając na tym samym poziomie, co państwa, gospodarki narodowe lub pozarządowe organizacje o globalnym zasięgu. Grupy terrorystyczne stały się nierządowymi organizacjami operującymi przemocą o globalnym zasięgu. Wykorzystując najnowsze technologie mają zdolność eliminowania militarnej przewagi państw i, jak widać na przykładzie ekstremistów islamskich, mogą ukierunkować swoje ataki na dwa podstawowe cele: etykę i system wartości swojego przeciwnika. Niebezpieczeństwo i światowe zagrożenie terroryzmem islamskim charakteryzuje się głównie tym, że:

- nie uznaje on obecnego świata i podstawowych wartości cywilizacji zachodniej, dlatego jego przywódcy nie są zainteresowani jakimkolwiek kompromisem,
- terroryści chcą utworzenia globalnego państwa islamskiego i wprowadzenia rządów teokratycznych na całym świecie,
- wykorzystuje fanatyzm religijny i przekonanie fundamentalistów (głównie wyznawców wahhabizmu i salafizmu) o słuszności „świętej wojny” i samobójczych ataków,
- aby osiągnąć swoje cele, zdecydowanie wykorzystuje wszelkie dostępne środki, wliczając w to broń masowego rażenia lub broń o podobnych możliwościach.

⁹ *A Secure Europe in a better World. European Security Strategy*, Brussels 2003.

Wyjaśnienie przyczyn powstania dzisiejszego, głównie islamskiego, terroryzmu jest najważniejszym problemem wpływającym na sukces w potyczce z tym niebezpiecznym zjawiskiem ery globalizacji. Można go zaliczyć do grupy „problemów podłych” (*wicked*), ponieważ przy poszukiwaniu rozwiązań, trafia się na problem nowy lub tworzy inny, równie istotny albo wręcz poważniejszy (np. sposób prowadzenia globalnej wojny z terroryzmem).

Potrzeba sprecyzowania tego problemu stała się palącą wraz ze wzrostem ataków terrorystycznych. W 1990 r. podczas VIII Międzynarodowego Kongresu ONZ w Hawanie, za główne przyczyny terroryzmu uznano: bieda, bezrobocie, analfabetyzm, brak godziwego miejsca zamieszkania, niedostateczne wykształcenie, brak perspektyw rozwoju, odsunięcie części społeczeństwa na margines, zaostrzenie nierówności społecznych, osłabienie więzi rodzinnych, niedostateczne wychowanie, negatywne skutki migracji, rozpad tożsamości kulturowej, negatywny wpływ środków masowego przekazu (propagowanie przemocy, nienawiści itp.).

Podane przyczyny obecnie są tylko jednym z możliwych tropów w poszukiwaniu źródeł współczesnego terroryzmu. Problem jest bowiem bardziej skomplikowany, a czynników sprawczych należy szukać również w innych zjawiskach i skutkach współczesnego, globalizacyjnego świata.

Terroryzm w Europie i na świecie pozostaje jednym z największych zagrożeń życia. W Madrycie i Londynie doszło do poważnych ataków terrorystycznych, w innych miejscach udało się je udaremnić, ale należy pamiętać, że na naszym, europejskim kontynencie coraz większą rolę odgrywają grupy wyrosłe na rodzimym gruncie, a więc trudniejsze do unieszkodliwienia¹⁰.

Przestępczość zorganizowana

W całej Europie poważnym problemem jest przestępczość zorganizowana, która wykorzystuje postęp technologiczny i jego potencjał, tzw. *Crime Industry*, nowe metody komunikacji i usiłuje się opanować możliwie wszystkie dziedziny życia społecznego. Jej główne dziedziny działalności to: nielegalna produkcja i dystrybucja narkotyków, przemyt osób, handel ludźmi, prostytucja, piractwo komputerowe, kradzieże własności intelektualnej, pranie brudnych pieniędzy itp. Międzynarodowa przestępczość zorganizowana jest źródłem finansów i zasobów ludzkich dla terroryzmu, bierze udział w rozprzestrzenianiu broni masowego rażenia i wykorzystuje regionalną niestabilność obszarów konfliktowych oraz niedostateczną siłę rządów w niestabilnych państwach¹¹. Jako zjawisko w skali globalnej, przestępczość zorganizowana zagraża bezpieczeństwu i równowadze ekonomicznej państw oraz przyczynia się do destabilizacji światowego systemu gospodarczego. Jej działalność osłabia integralność państw, zagraża ich ustawowej aktywności, osłabia niezależność, moc prawną i finansową, a także demokratyczny charakter

¹⁰ *Sprawozdanie na temat wdrażania europejskiej strategii bezpieczeństwa – utrzymanie bezpieczeństwa w zmieniającym się świecie*, Bruksela, 11 grudnia 2008, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/PL/reports/104648.pdf.

¹¹ *A Secure Europe in a better World...*

instytucji władzy. Przeszłość zorganizowana wykorzystuje i szerzy korupcję, tworzy nielegalną ekonomię. Jest tym bardziej niebezpieczna, im większa jest jej możliwość powiązania z instytucjami rządowymi i politycznymi, dzięki czemu może zyskać istotny wpływ na funkcjonowanie państw.

Problemy ekologiczne

Globalne ocieplenie klimatu, zanieczyszczenie powietrza, wód i gleb, niszczenie różnorodności biologicznej, nadmierna eksploatacja surowców naturalnych oraz narastająca produkcja odpadów, odzwierciedlają wszystkie sfery materialnej egzystencji ludzkości. Zanieczyszczenie powietrza jest groźne nie tylko dla ludzi, ale zagraża też faunie i florze oraz źródłom wody pitnej. Problemy ekologiczne będą coraz ważniejsze nie tylko ze względu na niechęć do obniżenia emisji szkodliwych gazów w państwach rozwiniętych, ale również na skutek biedy w państwach Trzeciego Świata, które nie są w stanie zlikwidować swojego szkodliwego ekologicznie przemysłu.

Wycinanie lasów, wydobycie paliw kopalnych, osuszanie terenów podmokłych, zanieczyszczanie rzek, mórz i oceanów (wyciekają do nich miliony ton ropnych produktów i niezmiernie duża ilość odpadów, w tym radioaktywne), powodują, że wynikiem tego irracjonalnego zachowania człowieka jest wymieranie co godzinę jednego gatunku biologicznego. Szacuje się, że około roku 2010–2015 może na Ziemi brakować 15–20% stworzeń. Skutki działań współczesnych ludzi odczuwali ludzie przyszłości¹².

Potencjalnym zagrożeniem są skomplikowane systemy techniczne, produkcja niebezpiecznych tworzyw (przemysł chemiczny, hutniczy itp.), elektrownie jądrowe, transport niebezpiecznych materiałów (komunikacja lądowa i wodna), niedostateczne przygotowanie personelu zarządzania i obsługi przy skomplikowanych procesach produkcyjnych.

Zmiany klimatyczne stanowią „czynnik zwielokrotniający zagrożenia”. Klęski żywiołowe, degradacja środowiska i konkurowanie o zasoby, zaostrzają konflikty, zwłaszcza w regionach ubóstwa i nadmiernego wzrostu demograficznego, co rodzi negatywne skutki humanitarne, zdrowotne, polityczne i w zakresie bezpieczeństwa, w tym zwiększa migracje. Zmiany klimatyczne mogą także prowadzić do konfliktów o dostęp do szlaków handlowych, stref morskich i uprzednio niedostępnych innych zasobów¹³.

Problemy demograficzne

Problemy demograficzne wiążą się głównie z niskim przyrostem naturalnym w rozwiniętych państwach i niekontrolowaną eksplozją populacji w regionach rozwijających się, ze złymi warunkami społeczno-ekonomicznymi oraz płynącą z tego globalną migracją. Populacyjny rozwój w państwach Trzeciego Świata ma

¹² V.I. Jaroŕkin, *Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности*, 2000.

¹³ *Sprawozdanie na temat wdrażania europejskiej strategii bezpieczeństwa...*

poważny wpływ na stabilność i równowagę sił¹⁴. W wyniku eksplozji demograficznej w tych państwach, słabnie wpływ państw rozwiniętych, gdyż większość z nich, według kryteriów geopolitycznych, należy do kategorii „małych państw”.

Niekorzystny rozwój demograficzny (populacyjna eksplozja), połączony z urbanizacją szybko zwiększających się populacji, prowadzi głównie w biedniejszych państwach, do zwiększenia biedy i bezrobocia milionów młodych ludzi, u których wzrasta uczucie frustracji. Stają się oni łatwym obiektem manipulacji i mają większą skłonność do ulegania agitacji grup ekstremistycznych lub zorganizowanych grup przestępczych. Wraz ze wzrostem ubóstwa w takich krajach, zwiększa się ryzyko, że staną się one źródłem konfliktów.

Wysoki przyrost naturalny w państwach rozwijających się wywołuje również negatywne reakcje państw rozwiniętych, ze względu na obawę, że szybko rosnące populacje z czasem wyprą populacje będące w stagnacji lub malejące.

Kombinacja eksplozji populacyjnej wraz z kurczącymi się źródłami żywnościowymi w rozwijających się państwach, to także przyczyny rosnącej migracji wewnętrznej (ze wsi do miast), lub z jednego państwa do innego. W wyniku migracji wewnętrznej duże miasta nie są w stanie sprostać napływowi ludności, czego odzwierciedleniem jest nieadekwatne tempo budowy nowych mieszkań, problemy z komunikacją miejską, zaopatrzeniem w żywność i wodę, niedostatkami usług socjalnych, utylizacją odpadów itp. Skutkiem migracji z jednego państwa do innego mogą być konflikty społeczne. Emigranci stają się często ofiarami zorganizowanych grup przestępczych lub ataków na tle rasowym albo religijnym, zaś społeczeństwo rodzime odczuwa obawę, że po szybkim napływie emigrantów, stanie się mniejszością.

Problemy żywnościowe

Problem żywnościowy to kolejne zmartwienie współczesnego świata. Jego istotą jest szeroki kompleks ekonomicznych, socjalnych, demograficznych, technologicznych i politycznych aspektów produkcji, dystrybucji, wymiany i zużycia żywności. Problemy żywnościowe nie oznaczają bowiem ogólnoświatowego niedostatku żywności, lecz to, że miejsca produkcji żywności nie są miejscami jej konsumpcji. Nie są to problemy źródeł żywności, ale zagadnienie społeczno-ekonomiczne i polityczne z jednej strony i geograficzno-przyrodnicze z drugiej (np. wysuszenie, likwidacja warstw urodzajnych gleby itp.). Naruszenie więzi gospodarczych i niedostateczna lub niedoskonała polityka agrarna państw może stanowić przyczynę zaostrenia żywnościowych problemów. Ich efektem byłby nie tylko lokalny deficyt żywności, jej niska jakość odżywcza, ale również pogłębianie różnic między miejscami produkcji i konsumpcji.

Problemy żywnościowe są również związane z nierównomiernym rozwojem demograficznym, głównie w państwach rozwijających się – prognozy zakładają tam aż 95% światowego przyrostu liczby ludności. Produkcja i konsumpcja żywności temu jednak nie odpowiada: świat rozwinięty, którego populacja ciągle się

¹⁴ S. Huntington, *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*, Praha 2001; P. Kennedy, *Svět v 21. století. Chmurné vyhlídki i vkládané naděje*, Praha 1996.

zmniejsza, nieustannie zwiększa swoją konsumpcję. Problemu deficytu żywności nie można zaś rozwiązać w miejscach, gdzie powstaje, z tego powodu, że nie istnieją tam (lub są w minimalnym zakresie) odpowiednie warunki materialne i technologiczne, zmniejsza się obszar wykorzystywanej gleby i pogarszają się warunki do produkcji rolnej itp.

Problemy ekonomiczne

Problemy ekonomiczne mogą być wywołane ekonomicznymi procesami globalizacji, umiędzynarodowieniem środowiska przemysłowego, technologicznego i informatycznego, na skutek czego kryzys gospodarczy w określonych dziedzinach (ekonomii narodowej) może mieć charakter globalny. Powiązania gospodarcze, technologiczne, finansowe, informacyjne świata współczesnego stają się przyczyną tego, że społeczeństwo wraz ze swoją infrastrukturą staje się nęcącym celem anonimowych, niezwykle niebezpiecznych incydentów, które trudno przewidzieć. Podatność na zagrożenia w rozwiniętym świecie zwiększa się wraz ze wzrostem kompleksowości i powiązań nowoczesnych społeczeństw. Ekonomiczne i technologiczne systemy nowoczesnych społeczeństw przedstawiają system węzłów (parków lub obszarów przemysłowych, fabryk, centrów miast) i łączności między nimi (autostrady i drogi, koleje, elektrownie, łączność telekomunikacyjna itp.). Wzajemna zależność pojedynczych węzłów jest tak wielka, że uszkodzenie jednego, może spowodować krach całego systemu.

Ubóstwo, zły stan czy słaby rozwój gospodarek narodowych, zadłużenie gospodarcze państw, zwiększająca się różnica między państwami rozwiniętymi a rozwijającymi się, również stają się przyczynami problemów ekonomicznych i potencjalnym źródłem konfliktów.

Problemy energetyczne i surowcowe

Energetyczne i surowcowe problemy są wywoływane postępującym wyczerpywaniem limitowanych lub nieodnawialnych źródeł surowców naturalnych i dążeniem wielu państw do uzyskania dostępu do tanich źródeł surowców. Uzależnienie od dostaw energii wydatnie zwiększyło się w ciągu ostatnich pięciu lat. Spadająca produkcja w Europie oznacza, że do roku 2030, prawie 75% ropy i gazu trzeba będzie importować. Dostawy będą jednak pochodzić z ograniczonej liczby krajów, z których wiele stoi w obliczu zagrożenia stabilności.

Poważny jest i problem wody, choć nie jest on nowy. Już w przeszłości toczyły się wojny o wodę (Indie–Pakistan, Izrael–Syria, Brazylia–Paragwaj i inne). Ogniskiem stałego napięcia, ze względu na to bogactwo, jest Bliski Wschód, ale podobne problemy mogą zaistnieć również i w Europie. W 2002 r. ponad miliard ludzi w państwach rozwijających się nie miało dostępu do czystej wody¹⁵. Najbardziej zagrożonymi obszarami są: południowa Azja, południowa i północna Afryka, obszary śródziemnomorskie i Bliski Wschód.

Od lat 50. XX w. ciągle wzrasta zapotrzebowanie na energię, surowce i żywność, co jest nazywane „rewolucją konsumpcyjną”, przy czym zaledwie jedna

¹⁵ *Human Security Report*, 2005.

piąta światowej populacji, tzw. klasa konsumpcyjna, korzysta ze światowych zasobów naturalnych. Ograniczenie dostępu do źródeł energii i surowców ma bezpośredni wpływ na ekonomiczne bezpieczeństwo państw, ale również może się stać (a przytoczone przykłady dowodzą, że częściowo już tak się stało) przyczyną konfliktów zbrojnych.

Nierozwiązywalnym źródłem konfliktów pozostaje Bliski Wschód, gdzie znajduje się większa część światowych zasobów ropy. Zainteresowanie mocarstw tym obszarem nie zawsze musi być motywowane obroną demokracji w danych krajach. Problemem są tam nie tylko źródła ropy, ale również drogi do nich wiodące i tranzyt do Morza Czarnego lub Śródziemnego. Współczesne konflikty rozgrywają się właśnie dokładnie na tych szlakach.

Problemy ochrony zdrowia

Do kwestii tych należą nie tylko zagadnienia ochrony zdrowia ludzi, ale również zagrożenie nowymi chorobami, epidemiami i zakażeniami ludzi i zwierząt gospodarczych. Rozprzestrzenianie się nowych chorób staje się globalnym problemem, ponieważ w tym przypadku granice administracyjne nie są żadną przeszkodą. Jest tu pewnego rodzaju podobieństwo do szerzenia się przestępczości zorganizowanej lub wirusów komputerowych.

Z kwestią ochrony zdrowia wiąże się zagadnienie dostępu do usług medycznych w krajach Trzeciego Świata i w krajach rozwiniętych, głównie dla warstw najuboższych i znajdujących się na marginesie społecznym. Medyczne odkrycia naukowe pozwalające przedłużać życie, nie mają tego samego zasięgu w stosunku do wszystkich warstw społecznych na świecie. W wielu krajach wciąż nie udało się zredukować wysokiej śmiertelności niemowląt i dzieci, w państwach Europy ponownie zanotowano wzrost zachorowań na gruźlicę, nie udało się zwalczyć AIDS i pojawiają się nowe, niebezpieczne mutacje chorób zakaźnych. Problemy te są charakterystyczne w międzynarodowej i w narodowej płaszczyźnie bezpieczeństwa.

4.1.2. Narodowa płaszczyzna bezpieczeństwa

Narodowa płaszczyzna bezpieczeństwa jest związana z definiowaniem stanu stabilności państwa i porządku wewnętrznego, struktur administracyjno-organizacyjnych, równowagi systemu politycznego, rozwoju gospodarczego, więzi społecznych, ochrony wartości narodowych i kulturowych, infrastruktury itp. Punktem wyjściowym w celu definiowania bezpieczeństwa narodowego jest analiza dwóch obszarów bezpieczeństwa: zewnętrznego oraz wewnętrznego bezpieczeństwa państwa.

4.1.2.1. Czynniki warunkujące bezpieczeństwo zewnętrzne

Na skutek zmian w otoczeniu bezpieczeństwa, zmieniło się również pojmowanie czynników bezpieczeństwa zewnętrznego. Wraz z rozpadem bipolarności i rywalizacji dwóch bloków militarno-politycznych, zmniejszyła się groźba zagrożeń wojennych. Ważniejsze natomiast stały się groźby natury niewojennej: za-

groźenie terroryzmem, przestępczością zorganizowaną, nielegalną migracją, rozprzestrzenianiem się chorób, nierównomiernym rozwojem populacji, problemy z surowcami naturalnymi itp. Bezpieczeństwo państwa przejawia się głównie za pomocą możliwości zapewnienia i ochrony interesów narodowych przed zagrożeniami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Interesy narodowe państwa są prezentowane jako ogół politycznych, militarnych, ekonomicznych, społecznych, kulturowych potrzeb, których realizacja zapewnia integralność, niezależność i harmonijny rozwój państwa. Odzwierciedla obiektywne potrzeby społeczeństwa, które wypływają z:

- ustroju społeczno-ekonomicznego i politycznego,
- poziomu rozwoju ekonomicznego,
- położenia geopolitycznego,
- tradycji narodowych i kulturowych.

Interes narodowy skupia ogół strategicznych wymagań i potrzeb państwa, istotnych dla zapewnienia jego egzystencji i trwałego rozwoju, wynikających z jego położenia geograficznego, doświadczenia historycznego i związków z sąsiednimi państwami i innymi mocarstwami. Formułuje istotne potrzeby związane z niezależnością i suwerennością państwa, terytorialną integracją, wolnością działania, obroną swoich materialnych, intelektualnych i kulturowych wartości, z utrzymującym się rozwojem, ochroną życia, zdrowia i majątku swoich obywateli przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi.

Narodowe interesy państwa jawią się jako relatywnie stałe zjawisko, które jest jednak pod ciągłym wpływem zewnętrznych i wewnętrznych czynników. Określenie stopnia bezpieczeństwa państwa wymaga dokładnej analizy politycznych, ekonomicznych, militarnych i innych czynników, obserwacji tendencji rozwoju sytuacji militarno-politycznej i monitorowania zjawisk kryzysowych w zewnętrznym i wewnętrznym środowisku bezpieczeństwa.

Poziom bezpieczeństwa państwa lub jego zdolność do zadbania o interesy narodowe zależą w znacznej mierze od jego siły. Potęgą jest definiowana jako zdolność do wspierania własnych zainteresowań i celów, lub inaczej – zdolność jednego aktora do zmuszenia innego aktora do zrobienia czegoś, czego w normalnych warunkach by nie zrobił. Potęga każdego państwa podlega wpływom dwóch czynników: siły absolutnej i siły relatywnej.

Siła absolutna uosabia potencjał państwa, jego majątek materialny i intelektualny w celu wzmacniania interesów i celów. Do czynników materialnych absolutnej siły państwa należą:

- położenie geograficzne,
- dysponowanie zasobami naturalnymi, zdolność samozaopatrzenia i samowystarczalność,
- liczba i struktura ludności,
- wydajność przemysłowa, zdolność przetwarzania zasobów naturalnych,
- potencjał militarno-techniczny, jakość i poziom uzbrojenia.

Do intelektualnych czynników absolutnej siły państwa należą:

- forma rządów i polityka zagraniczna: jak stanowczy jest rząd i jak może wykorzystywać materialny potencjał potęgi w polityce zagranicznej w celu realizo-

wania interesów narodowych; jak wykorzystuje potencjał i cele polityki zagranicznej; jak zapewnia przychyłność społeczeństwa w kraju i za granicą dla swojej zagranicznej polityki;

- jakość dyplomacji,
- wykształcone kadry wojskowe,
- stan populacji,
- przychyłność społeczeństwa.

Relatywna siła to wzajemny związek między absolutną siłą dwóch lub większą liczbą państw. Siłę relatywną buduje się przez porównanie czynników siły absolutnej z potencjalnym rywalem, konkurentem, ewentualnie z przeciwnikiem w konflikcie. Każde porównanie musi być przeprowadzone w odniesieniu do konkretnego państwa, w konkretnym otoczeniu. Jedno z możliwych podejść¹⁶ do ilościowej analizy siły jest następujące:

$$P_p = (C + E + M) \times (S + W)$$

gdzie:

P_p – dostrzegana potęga państwa

C – masa krytyczna (populacja i terytorium)

E – potencjał ekonomiczny

M – potencjał wojskowym

S – strategiczne cele mocarstwa

W – wola popierania strategii państwa.

Państwo może popierać swoje zamiary, cele i wpływ w środowisku działania innych państw dwoma sposobami: za pomocą przejawiania twardej siły (*hard power*), której podstawą jest siła wojskowa i korzystanie ze środków przemocy i za pomocą użycia miękkiej siły (*soft power*), zakładającej zdolność osiągnięcia celów bez użycia siły, z wykorzystaniem deklaracji, dyplomacji itp.

Koncepcja kompleksowego i efektywnego bezpieczeństwa narodowego jest dziś złudzeniem. Całościowego bezpieczeństwa i efektywnej ochrony swoich interesów nie może sobie w obecnej erze globalizacji zapewnić żadne państwo, nawet mocarstwo. Ważne jest natomiast pytanie, jaki poziom zagrożenia bezpieczeństwa może państwo dopuścić, a przy tym popierać lub utrzymywać swoje interesy narodowe¹⁷. Na skutek globalizacji zanika ponad 350-letni westfalski system suwerenności państw narodowych. Rozpada się wspólnota państwa narodowego i społeczeństwa, powstają nowe związki i rywalizacja jednostek narodowych i ponadnarodowych. Powstaje nowy światowy policentryczny system¹⁸, w którym uczestniczą ponadnarodowe organizacje, ponadnarodowe religijne, profesjonalne, polityczne związki i ugrupowania, struktury, które mają zasadniczy wpływ na działanie i istnienie stosunków międzynarodowych. Głównymi aktora-

¹⁶ O. Krejčí, *Mezinárodní politika*, Praha 2007.

¹⁷ Z. Brzezinski, *op. cit.*

¹⁸ *Ibidem*, s. 50.

mi geopolitycznymi i geostrategicznymi stają się silne bloki regionalne¹⁹. Państwa muszą się więc dostosowywać do tej sytuacji i liczyć z nową strukturą i rozdziałem sił, co zasadniczo oznacza utratę lub przynajmniej poważne ograniczenie ich niepodległości.

4.1.2.2. Bezpieczeństwo wewnętrzne

Bezpieczeństwo wewnętrzne (*Internal Security*) jest ogółem wewnętrznych warunków bezpieczeństwa, przepisów i norm prawnych oraz środków, którymi rząd zapewnia demokrację, rozwój gospodarczy i bezpieczeństwo obywateli. Wewnętrzne bezpieczeństwo państwa osiąga się za pomocą:

- ochrony norm prawnych i instytucji prawnych,
- ochrony życia, zdrowia i mienia obywateli,
- ochrony granic państwa,
- ochrony odpowiednich obiektów i placówek dziedzictwa kulturowego,
- zbudowania skutecznego i efektywnego systemu walki z terroryzmem i przestępczością zorganizowaną,
- ochrony ładu publicznego,
- rozsądnej polityki emigracyjnej i azyłowej,
- ochrony bankowego systemu państwa,
- ochrony środowiska naturalnego,
- stworzenia efektywnego i działającego integrowanego systemu ratunkowego, obrony cywilnej, straży pożarnej,
- utrzymania bezpieczeństwa i ładu na drogach,
- zwiększenia społecznego poczucia zaufania obywateli do władz i rządu,
- zmniejszenia ryzyka socjalnego i podniesienia poziomu życia obywateli.

Płaszczyzną bezpieczeństwa wewnętrznego i równowaga państw odgrywają istotną rolę w danej przestrzeni geopolitycznej. Najważniejsze jest, aby obszar równowagi i bezpieczeństwa w regionie był utrzymany przede wszystkim dzięki wewnętrznej stabilności, opartej na dobrze działającym, demokratycznym, politycznym i pluralistycznym systemie, na respektowaniu prawa i swobód osobistych oraz działającej gospodarce rynkowej i systemie socjalnym.

4.1.3. Płaszczyzna bezpieczeństwa zbiorowego

Płaszczyzna bezpieczeństwa zbiorowego związana jest z interakcją grup społecznych oraz pozostałymi aktorami środowiska bezpieczeństwa. Odzwierciedla rasową, religijną, etniczną, społeczną, majątkową i kulturową strukturę państwa. Przy zróżnicowanej strukturze społeczeństwa może stać się źródłem napięcia i spowodować zagrożenie bezpieczeństwa na poziomie narodowym.

Konsekwencje realnej lub subiektywnie odczuwalnej dyskryminacji grup społecznych ujawniają się w formie konfliktów. O narodowościowym i etnicznym konflikcie mówi się wtedy, gdy przynajmniej jedna ze stron widzi ten konflikt jako rozwiązanie problemów narodowościowych lub etnicznych, przy czym różnica

¹⁹ R. Dahrendorf, *Od pádu Zdi k válce v Iráku. Nový začátek dějin*, Praha 2008, s. 219–227.

między narodowościową i etniczną tożsamością uczestników konfliktu jest zauważalna²⁰. W takim konflikcie naprzeciw siebie stoją grupy powstałe na podstawie wspólnej tożsamości, a ich stosunki sekurytyzuje uczucie zagrożenia, agresja zaś jest wywołana wytworzeniem i wyolbrzymieniem obrazu nieprzyjaciela.

Potencjał narodowościowych i etnicznych konfliktów jest największy w rejonach wielonarodowych i wieloetnicznych. Narodowościowa i etniczna odrębność państwa zwiększa bowiem rywalizację na rynku pracy, w polityce, w dostępie do źródeł finansowania itp. Powstawanie konfliktów w takich regionach nie jest jednak regułą. Powstanie lub wybuch i dynamika konfliktu zależy bowiem także od wielu innych czynników.

Przyczyny konfliktów narodowościowych i etnicznych

Szeroko rozprzestrzeniony pogląd głosi, że przyczyną etnicznych konfliktów jest nieustannie zwiększająca się „etniczna nienawiść” lub „dawne krzywdy”, które uczestnik konfliktu stara się naprawić²¹. Inne opinie zakładają, że przyczyną nie jest nienawiść, narodowościowy ucisk czy tłumienie tożsamości etnicznej, ale usiłowanie „powstańców” do opanowania bogactw mineralnych państwa, ich sprzedaż i przywłaszczenie zysków. Konflikt stwarza idealne warunki dla tzw. wojennych przedsiębiorców, do niekontrolowanego plądrowania zasobów i nielegalnych interesów. Jednak wybuch narodowościowego i etnicznego konfliktu jest wywołany współdziałaniem większej liczby przyczyn, które mają odzwierciedlenie w systemie stosunków narodowościowych i etnicznych²².

W hierarchicznym, wertykalnie integrowanym systemie stosunków, członkowie pojedynczych grup etnicznych żyją wspólnie, zmieszani, ich spotkania są częścią codziennego życia. Między grupami etnicznymi istnieją różnice społeczne lub kulturowe. Niektóre zawody lub role społeczne są przydzielone członkom grup według ich przynależności etnicznej. Już sam podział pracy jest konfliktowy, ponieważ zawęża możliwości wykonywania prestiżowej profesji, dysponowania siłą polityczną, uczęszczania do określonej szkoły itp. Społeczne usytuowanie jednostki jest zgodne z jej narodowościową, etniczną przynależnością. W takim systemie jedna grupa jest zawsze dominująca wobec innej (lub innych), już tylko z pozycji jej etnicznej przynależności (do pozycji czy funkcji kierowniczych są dopuszczani tylko członkowie jednej grupy itp.). Równowaga takiego systemu zależy od tego, jak grupa dominująca wykorzystuje władzę i czy wykorzystuje ją w sposób niewolący grupy podrzędne. W takim systemie, założonym na instytucjonalizowanej nierówności, społeczny konflikt jest stale obecny.

Konflikt, który wybuchnie na skutek takiego układu stosunków, ma zawsze charakter ekstremalnej przemocy, rewolucji skierowanej przeciw władczą war-

²⁰ Wprowadzie regułą konfliktów jest występowanie przynajmniej dwóch uczestników, to jednak wystarczy, gdy tylko jedna ze stron zachowuje się konfliktowo. Jest to częsty przykład konfliktu, gdy grupa dominująca (większość) dyskryminuje i uciska grupę mniej dominującą (mniejszość).

²¹ T. Šmíd, V. Vačura, *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*, Brno 2007, s. 20.

²² F. Tesař, *Etnické konflikty*, Praha 2007, s. 29–32.

stwie. Członkowie dominującej etnicznej grupy lub warstwy narodowościowej są utożsamiani z przedstawicielami władzy rządowej, dlatego też ponoszą kolektywną winę i stają się ofiarami przemocy. W przypadku, gdy konflikt ma charakter zbrojny, w większości przypadków dochodzi do wojny domowej, której celem jest przejęcie władzy.

W niehierarchicznym, horyzontalnie integrowanym systemie stosunków między grupami etnicznymi, członkowie poszczególnych ugrupowań żyją oddzielnie, często na odrębnych obszarach. W ten sposób tworzy się model tzw. rywalizacji etnicznej, w którym rywalizuje się nie tylko o zasoby ekonomiczne, lecz również o kontrolę nad instytucjami państwowymi, resortami sił i zajęcie pozycji w aparacie rządowym. Jeżeli poszczególne grupy mają podobny wpływ i funkcje w aparacie państwowym i utrzymują ten stan w równowadze, wówczas do konfliktów nie dochodzi. W takim systemie stosunków etnicznych społeczna pozycja jednostki nie pokrywa się z przynależnością etniczną, wewnątrz każdej grupy tworzy się społeczna stratyfikacja, na którą nie mają wpływu inne grupy etniczne. Życie społeczne nie jest limitowane etniczną przynależnością.

Przyczyną konfliktu może być chęć zdobycia pierwszeństwa lub dominacji przez jedną etniczną grupę wobec grup pozostałych. Wynikiem konfliktu może być usamodzielnienie się lub uzyskanie niezależności od pierwotnego państwa przez buntującą się grupę²³. Konflikt taki może się jednak przekształcać, aż do formy konfliktu zbrojnego.

Asymilacja jako przyczyna konfliktu

Prawdopodobieństwo etnicznego konfliktu intensyfikuje się wraz z dążeniem jednej z grup do przymusowej asymilacji²⁴ pozostałych grup w celu wytworzenia jednego, politycznego narodu, bliźniaczego z państwem. Wprowadzanie w życie różnych form przemocy podczas procesu asymilacji, na przykład ograniczanie narodowościowej edukacji, brak możliwości uczenia się w języku macierzystym, ograniczanie lub ucisk etnicznej kultury, dyskryminacja przy zatrudnianiu do pracy w aparacie państwowym i prawnym – wszystko to są czynniki, które mogą spowodować wybuch konfliktu społecznego.

Diaspora jako przyczyna konfliktu

Jedną z aktualnych przyczyn etnicznych konfliktów jest tzw. etniczna (ewentualnie kulturalna lub religijna) diaspora²⁵. Technologicznie i ekonomicznie rozwinięte państwa zachodnie stały się podczas ostatnich dziesiętności lat celem intensywnej migracji osób z państw mniej rozwiniętych. Istniejące etniczne diaspory zostały w ten sposób znacznie wzmocnione.

²³ Na przykład stopniowy rozpad Jugosławii.

²⁴ Asymilacja – proces przystosowania, w rezultacie którego dana jednostka, grupa społeczna albo naród staje się członkiem obcej sobie przedtem wspólnoty. Jednostka lub grupa asymilująca się przyswaja sobie cechy grupy, która ją wchłania: język, obyczaje, sposób życia, często również wygląd zewnętrzny. Upodabnia się, świadomie czy nieświadomie, do otoczenia.

²⁵ Diaspora – rozproszenie grupy religijnej, etnicznej lub narodowej wśród innych.

W modelowej sytuacji diaspora przejawia się jako problem w stosunku żywicieli (gospodarz)—przybysz (imigrant), jak to można widzieć obecnie w przypadku Niemiec i przybyszów z Turcji. Jeżeli jednak w goszczącym państwie istnieje naraz kilka diaspor etnicznych lub kulturalnych utrzymujących stosunki konfliktowe (diaspora muzułmańska i żydowska, diaspora armeńska i azerbejdżańska, diaspora albańska i serbska, diaspora kurdyjska i turecka itp.), problem się zwiększa, a konflikt rozwija się na kilku różnych płaszczyznach. Między diasporami na terenie państwa goszczącego może on mieć formę walki grup przestępczości zorganizowanej (mafii) z różnymi narodowościowymi odnóżami (np. mafia kosowska, mafia czeceńska itp.), lub rasowo motywowanymi starciami (np. między Turkami i Kurdami w Niemczech).

Etniczna diaspora może również być źródłem konfliktu w formie mniejszego lub większego nacisku grup imigrantów, bądź między sobą, bądź też wobec władzy państwowej państwa goszczącego. W przypadku, gdy goszczące państwo angażuje się w kłopotliwym obszarze, z którego pochodzą dwie silne i stojące przeciwko sobie diasporę (przykładem może być Bliski Wschód i przeciwne sobie diasporę muzułmańska i żydowska), aktywują się zainteresowane grupy obu diaspor. Mogą one wystawić na niebezpieczeństwo wewnętrzną równowagę polityczną poprzez gwałtowne (terrorystyczne) wymuszanie lub też zagraniczne interesy polityczne goszczącego państwa w danym regionie (finansowa i materialna pomoc rywalizujących stron, nielegalny przemyt uchodźców). Przykładem takiej niepożądanego aktywizacji diasporę może być Kosowo, gdzie diaspora albańska²⁶, będąca równocześnie znacznym problemem w sferze przestępczości zorganizowanej, miała istotny wpływ na decyzję zagranicznych aktorów, była też w stanie zdestabilizować region. Diaspora armeńska, wspólnie z diasporą azerbejdżańską angażują się w konflikt o Górny Karabach lub w spory z Turcją (gdzie jej przeciwnikiem jest diaspora turecka).

Tożsamość religijna i konflikty wyznaniowe

Tożsamość religijna bywa częstym źródłem konfliktów wyznaniowych na skutek nieadekwatnej sekurytyzacji tego problemu. Tożsamość religijna może przyjąć formę problemu bezpieczeństwa nie dlatego, że przedstawia egzystencjalne zagrożenie, lecz dlatego, że jest w ten sposób prezentowana. W celu narzucenia własnych interesów (politycznych, ekonomicznych, partykularnych itp.), aktor sekurytyzacji może, wykorzystując kwestię tożsamości religijnej, sztucznie wytworzyć problem bezpieczeństwa, efektywnie go prezentować i w ten sposób wzbudzić w referencyjnym obiekcie uczucie egzystencjalnego zagrożenia.

Sekurytyzacja religii i tożsamości religijnej jest istotnym problemem głównie wtedy, gdy nie odróżnia religii od pewnego rodzaju ideologii wykorzystującej nie-

²⁶ Najsilniejsze albańskie wspólnoty, liczące około 400 tys. osób, są w USA i Niemczech, w Szwajcarii liczą około 160 tys. Najsilniejsze pod względem lobbingu politycznego są organizacje w USA: National Albanian-American Council i Albanian American Civic League. Lobują przede wszystkim na rzecz międzynarodowego rozwiązania problemu Kosowa.

które wartości religijne według własnych potrzeb i celów. Problem sekurytyzacji religii nie jest nowy. Historia to wiele razy pokazała. Być może najbliższym dla Europy jest przykład średniowiecznej Hiszpanii, gdzie pod wpływem również i tego czynnika setki tysięcy muzułmanów zostało zabitych, wypędzonych lub przemocą zmuszonych do przejścia na chrześcijaństwo. W czasach nazizmu w Niemczech i państwach z nimi sympatyzujących ofiarami holokaustu stali się Żydzi. Na Bałkanach problem ten jest stale aktualny. Podstawową przyczyną wszystkich konfliktów religijnych jest bowiem fundamentalizm religijny.

Religijny fundamentalizm (łac. *fundamentum* – podłoże, podstawa, rzecz główna; *fundamentalis* – podstawowy) przedstawia radykalną, religijnie podbudowaną działalność, która w reakcji na nowoczesność odrzuca adaptację, pluralizm, racjonalność i selektywnie odwołuje się do rzeczywistych lub fikcyjnych podstaw (fundamentów) swojego wyznania. Cechuje się przede wszystkim: roszczeniem sobie prawa do posiadania prawdy absolutnej i płynący z tego manicheizm²⁷, mesjanizm²⁸ i konfliktowość. Cechy wspólne dla różnych form religijnego fundamentalizmu to:

- podstawowym motywem jest erozja wyznania i jego społecznego wpływu,
- wybierane są do walki tylko niektóre elementy nowoczesności, w podobny sposób selekcionowane są źródła własnych doktryn i tradycji,
- przyjmuje pewną formę dualizmu,
- podkreśla absolucyzm oraz własną nieomylność w kwestii wiary, często także w zasadach dotyczących poprawności życia,
- zmierza w stronę jednej z form mesjanizmu.

Kierunki fundamentalno-religijne charakteryzują się negatywną fikcją, odrzucaniem dostosowania się do zmieniających się warunków społeczno-kulturowych i zaprzeczeniem pluralizmu. Obiektywnie trzeba nadmienić jednak, że fundamentalizm jest obecny we wszystkich wyznaniach – w islamie, chrześcijaństwie, judaizmie czy hinduizmie.

4.1.4. Płaszczyzna bezpieczeństwa indywidualnego

Celem bezpieczeństwa narodowego jest obrona państwa przed zagrożeniami z zewnątrz. Jeżeli chodzi o zapewnienie bezpieczeństwa indywidualnego (*human security*), głównym celem jest ochrona i bezpieczeństwo pojedynczych osób. Zagwarantowanie ochrony państwa przed atakiem z zewnątrz jest z pewnością, warunkiem niezbędnym dla bezpieczeństwa jednostki, ale nie stanowi dostatecznej gwarancji bezpieczeństwa. Wiadomo, że w ciągu ostatniego stulecia dużo więcej ludzi zginęło lub w inny sposób było zagrożonych aparatem rządowym ich własnych państw, niż obcymi wojskami.

Bezpieczeństwo znaczy zaspokojenie podstawowych potrzeb jednostki i zbiorowiska, zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa pod swoim dachem, na ulicy,

²⁷ Pogląd przyjmujący istnienie dualistycznego podziału świata na dobry i zły, zakładający nieustanną walkę sił światła i ciemności. Sformułował go Babilończyk Mani – Manicheusz (216–277).

²⁸ Przeświadczenie o nadzwyczajnym posłannictwie danego narodu lub jednostki, mającym na celu zbawienie świata.

w miejscu pracy, oraz gwarancję wolności słowa i gwarancję przeżycia. Bezpieczeństwo to opiera się na pięciu filarach:

- 1) wolność słowa,
- 2) wolność wyznania,
- 3) wolność od niedostatku,
- 4) wolność od strachu,
- 5) prawo do dostatniego życia.

Wolność słowa oznacza możliwość wyrażania bez obaw opinii na tematy publiczne, polityki i działalność rządu. Wolność wyznania to swobodne wyznawanie wiary, dopóki nie jest sprzeczne z prawem i nie budzi konfliktu w społeczeństwie. Wolność od niedostatku polega na zapewnieniu jednostce podstawowych życiowych potrzeb. Wolność od strachu to ochrona człowieka przed jakąkolwiek przemocą i niesienie pomocy innym w czasie sytuacji kryzysowych. Prawo do dostatniego życia zapewnia zagwarantowanie ludzkich i obywatelskich praw, utrzymanie indywidualnej i grupowej tożsamości, prawo do udziału w sprawach publicznych, do życia w zdrowym środowisku.

Koncepcja *Human Security*²⁹ jest tym paradygmatem, który może zapewnić nie tylko bezpieczeństwo indywidualne, lecz także bezpieczeństwo narodowe wewnętrzne i zewnętrzne. Istotą tej idei jest założenie, że bez zapewnienia bezpieczeństwa społeczeństwu, nie można utrzymać bezpieczeństwa państwa i *vice versa*. Według *Human Development Report* z 1994 r., wymiary indywidualnego bezpieczeństwa to:

- bezpieczeństwo ekonomiczne (bezrobocie, niepewność uzyskania lub utrzymania pracy, różnice płac, bieda, bezdomność),
- bezpieczeństwo żywnościowe (dostęp do właściwej jakości żywności),
- bezpieczeństwo zdrowia (epidemie wirusów i chorób),
- bezpieczeństwo środowiskowe (gorsza jakość pitnej wody, gleby, powietrza),
- bezpieczeństwo indywidualne (ubóstwo, przestępczość, terroryzm, wojny),
- bezpieczeństwo społeczne (konflikty etniczne, religijne i kulturowe),
- bezpieczeństwo polityczne (łamanie praw człowieka).

Płaszczyzna bezpieczeństwa indywidualnego wskazuje na sposób, w jaki indywidualny człowiek postrzega bezpieczeństwo, ale jest wyraźnie uwarunkowana jego przynależnością grupową i statusem społecznym. Poczucie własnego bezpieczeństwa jest uwarunkowane tym, czy człowiek – obywatel, czuje się bezpieczny, czy uważa za bezpieczne swoje państwo, region, miasto. Generalnie ludzie interesują się tymi problemami najbliższymi, z którymi się najczęściej spotykają. Jak wynika z badań opinii publicznej, obywatele są szczególnie zaniepokojeni zagrożeniem jednego z podstawowych praw człowieka – bezpieczeństwa osobistego. Wyniki badań obywateli krajów członkowskich EU pokazują, że za największe zagrożenia bezpieczeństwa indywidualnego uważane są:

- bezrobocie,
- pogorszenie się sytuacji ekonomicznej,

²⁹ Koncepcja *Human Security* powstała w 1993 r., jej pobudką stało się dążenie do przewartościowania idei bezpieczeństwa państwa i narodu na rzecz bezpieczeństwa człowieka.

- poziom służby zdrowia lub dostęp do niej,
- negatywne zmiany cen i inflacja,
- Istotny wpływ na poczucie bezpieczeństwa indywidualnego mają:
- pozycja człowieka na rynku pracy, według tego kryterium, można rozróżnić pracodawców, osoby pracujące we własnym zakresie i ludzi poza rynkiem pracy,
- pozycja człowieka w pracy, wypływająca z rodzaju zatrudniającej organizacji i pozycji człowieka w hierarchii jej struktur; z czego wypływa jego status, siła, płaca, prestiż, pewność pracy itp.,
- społeczna pozycja człowieka, która bierze pod uwagę majątek człowieka i jego rodziny, rynkowe, pracownicze i inne stanowiska członków rodziny, wielkość i jakość sieci społecznych, w których funkcjonuj, wykształcenie, poziom kulturalny, styl życia itp.

Najgorzej postrzegają swoje bezpieczeństwo:

- klasa robotnicza (*working class*), czyli ludzie pracujący fizycznie; klasę tę nazywa się również górną niższą klasą, w odróżnieniu od podklasy,
- podklasa (*underclass*), tworzą ludzie spoza nawiasu społeczeństwa (z powodów ekonomicznych, politycznych lub socjalnych); osoby przez dłuższy czas bezrobotne lub zatrudnione sporadycznie, będący pod opieką państwa lub organizacji charytatywnych, niektórzy emeryci, członkowie określonych grup mniejszościowych, z najniższymi płacami itp.

Większość osób znajdujących się poza nawiasem społeczeństwa odbiera swoją sytuację jako wynik krzywdy i kłamstwa. Część klasy średniej również czuje się pokrzywdzona i uważa, że pomimo nie jest dostatecznie wynagradzana w stosunku do wysiłku i talentu, a często ma się gorzej, niż osoby żyjące bez pracy, na łasce państwa. Szczególną kategorią są grupy obywateli, które nie znajdują się w statystykach i tworzą nową, biedną klasę. Kategorią taką są pracujący biedni (*working poor*), którzy pracują w różnych zawodach, gdzie przez dłuższy czas utrzymuje się niski poziom płac, a wynagrodzenie jest niewiele wyższe od granicy ubóstwa i nie zapewnia wyższego standardu życia. Są to osoby mające stałą pracę zarobkową w pełnym lub niepełnym wymiarze, których dochód netto *per capita* w gospodarstwie domowym sytuuje się poniżej 60% mediany dochodu całej populacji. Bieda osób mających zatrudnienie nazywana jest pracą „śmieciową” (*junk job*) lub McPracą, czyli zajęciem niskopłatnym, odtwórczym i zamykającym drogę do awansu.

4.2. SEKTORY ANALIZY BEZPIECZEŃSTWA

Sektorowe podejście do analizy bezpieczeństwa jest efektem analizy szerszego zasięgu problemów, niż tylko bezpieczeństwa militarnego. Definiowanie sektorów bezpieczeństwa ma istotne znaczenie analityczne, ponieważ umożliwia badanie nie tylko sektora bezpieczeństwa, ale również jego interakcje z innymi obszarami nauki.

4.2.1. Sektor militarny

Istotą sektora militarnego jest bezpieczeństwo, które jeszcze niedawno było uznawane za główny atrybut bezpieczeństwa państwa – jako powiązane ze zdolnością do militarnej ochrony interesów kraju, jego niezależności, integralności terytorialnej, zarówno w odniesieniu do zagrożeń wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Kryterium bezpieczeństwa militarnego stanowiło utrzymywanie sił zbrojnych w stanie gotowości do natychmiastowej reakcji na zagrożenia.

W systemie równowagi sił potencjał militarny zapewnia odstraszenie możliwego napastnika i działa jako narzędzie nacisku oraz forsowania interesów własnego państwa. Zewnętrzny aspekt bezpieczeństwa militarnego można analizować z pozycji zdolności ofensywnych i defensywnych (potencjałów) państw z jednej strony i stosunków politycznych między państwami – z drugiej. Związki przyjazne lub nieprzyjazne wyraźnie wpływają na postrzeganie militarnego potencjału kraju. Oceniając militarne bezpieczeństwo państwa należy uwzględnić dwa wpływy:

- wielkość pomiaru militarnych (ofensywnych i defensywnych) potencjałów, którymi państwa dysponują,
- jakość stosunków między państwami.

Dobre stosunki eliminują możliwy negatywny wpływ nieprzyjaznego pomiaru potencjałów militarnych. Warunkiem wstępnym militarnego zagrożenia państwa jest zaistnienie takich ambicji ze strony możliwego przeciwnika, których realizacja domaga się użycia siły wojskowej. Oprócz tego, w celu użycia siły militarnej, muszą się pojawić następujące warunki:

- korzystny pomiar potencjalnych możliwości sił zbrojnych,
- przekonanie dowództwa wojskowo-politycznego o celowości agresji zbrojnej,
- odpowiedni stopień wsparcia obywateli przy prowadzeniu agresji zbrojnej,
- istnienie sprzymierzeńców i przychylne stanowisko społeczności międzynarodowej,
- dostateczny potencjał ekonomiczny,
- zbudowanie odpowiedniej infrastruktury, niezbędnej do prowadzenia konfliktu zbrojnego.

Przyczynami wywołującymi konflikt zbrojny mogą być:

- roszczenia terytorialne,
- ruch niepodległościowy (irredentyzm),
- wsparcie dla sił separatystycznych i autonomicznych,
- próba uzyskania kontroli nad źródłami (tranzystem) surowców strategicznych,
- konflikty społeczne, narodowościowe lub religijne,
- poczucie realnego zagrożenia ze strony sąsiedniego państwa,
- niestabilność polityczna,
- nadmierna militaryzacja życia politycznego i brak obywatelskiej, demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi,
- chęć poszerzenia sfery wpływów i dominacji w regionie,
- rozszerzenie konfliktu w ramy konfliktu regionalnego.

Możliwość militarnego zagrożenia państwa może wzrastać wraz z kumulacją czynników ryzyka, pogłębianiem kryzysu i zwiększaniem napięcia między krajami. Ryzyko konfliktu wzrasta wraz z brakiem bilateralnej współpracy oraz działaniem zmierzającym do wzajemnej dyskredytacji i kompromitacji.

W celu określenia militarnego sektora bezpieczeństwa państwa w stosunku do konkretnego zagrożenia, można zastosować następujący wzór:

$$K_B = \frac{P_D}{P_T}$$

gdzie:

K_B – współczynnik bezpieczeństwa państwa

P_T – potencjał (wielkość) zagrożenia bezpieczeństwa; może się wyrazić ofensywnym potencjałem przeciwnika

P_D – obronny (defensywny) potencjał państwa

Współczynnik bezpieczeństwa K_B może mieć następujące wartości:

$K_B > 1$ – dostateczna skala bezpieczeństwa

$K_B = 1$ – stan równowagi, który zawiera potencjał pozytywnego i negatywnego rozwoju w zależności od rozwoju obronnych zdolności państwa, ofensywnych zdolności przeciwnika i ich wzajemnych stosunków,

$K_B < 1$ – wyraża rzeczywiste naruszenie bezpieczeństwa państwa.

W systemie obrony kolektywnej, znaczenie pomiarów potencjału militarnego poszczególnych państw nie jest aż tak istotne, ponieważ zgodnie z gwarancjami płynącymi z członkostwa w układach międzynarodowych, potencjał każdego państwa członkowskiego zwiększa się o część sił i środków (P_A), które członkowie są chętni przydzielić na jej ochronę.

$$K_{B_i} = \frac{P_D + P_A}{P_T}$$

Wewnętrzny aspekt bezpieczeństwa militarnego jest związany z użyciem potencjału zbrojnego w celu działań pomocniczych dla organów państwa, głównie po to, by zapobiegać sytuacjom kryzysowym i (lub) eliminować ich skutki i zachować ład publiczny. W reżimach niedemokratycznych siły zbrojne są używane również do zachowania i wsparcia istniejącego systemu rządów lub tłumienia przemocą opozycji.

We współczesnym świecie, głównie w Europie, gdzie większość państw należy do jednego układu bezpieczeństwa i obrony, groźba konfliktu zbrojnego między państwami jest mniejsza. Większe znaczenie ma natomiast kierowanie sił zbrojnych do misji pokojowych, gdyż wiąże się to z większym prestiżem danego kraju, a przy okazji nie dopuszcza do rozszerzania się konfliktów regionalnych na inne terytoria.

4.2.2. Sektor polityczny

Każde państwo dąży do utrzymania stabilnej sytuacji wewnętrznej, do wytworzenia klimatu umożliwiającego rozwój we wszystkich sferach życia społecznego i obywatelskiego, w tym również w sferze politycznej.

Polityczne bezpieczeństwo opiera się na niezawisłej działalności politycznej państwa, stabilności rządów i zdolności rozwiązywania problemów państwa i obywateli. Zależy to od wewnętrznej równowagi politycznej i pozycji państwa w politycznym systemie międzynarodowym.

Bezpieczeństwo polityczne można rozumieć jako bezpieczeństwo władzy, państwa jako podstawowej formy politycznej organizacji społeczeństwa oraz w stosunkach międzynarodowych. Pod pojęciem bezpieczeństwa politycznego rozumie się również organizacyjną stabilność państwa, system rządów i ideologię³⁰, która zapewnia realizację politycznych interesów państwa. Zakresem bezpieczeństwa politycznego jest stosunek między autorytetem, rządzącym i rządzonym, tzn. to, jak przyjmują sposób rządów i ideologię ci, którzy są tym rządowi podporządkowani. Obiektem bezpieczeństwa politycznego jest życie polityczne państwa i jego stosunki z pozostałymi państwami w bliższym i dalszym obszarze.

Rys. 1. Struktura bezpieczeństwa politycznego

bezpieczeństwo polityczne – wymiar zewnętrzny	<ul style="list-style-type: none"> •ochrona interesów państwa w relacjach z innymi podmiotami stosunków międzynarodowych •ochrona suwerenności, niepodległości, nienaruszalności terytorium
bezpieczeństwo polityczne – wymiar wewnętrzny	<ul style="list-style-type: none"> •ochrona państwa jako podstawowej formy politycznej organizacji społeczeństwa(w tym i praw i wolności obywatelskich) •ochrona władzy (decydowania politycznego)
bezpieczeństwo ustrojowe	<ul style="list-style-type: none"> •ochrona norm i regul działania politycznego w aspekcie wewnętrznym •ochrona praw politycznych obywateli •ochrona systemu politycznego
ochrona porządku konstytucyjnego	<ul style="list-style-type: none"> •ochrona procesu wyłaniania i wymiany władzy •ochrona wykonywania przez organy władzy funkcji i zadań przypisanych im w konstytucji i ustawach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne państwa*, Siedlce 2010, s. 67.

Bezpieczeństwo polityczne różni się od polityki głównie tym, że jej tematem jest zagrożenie legalności uznania państwa jako takiego lub jego struktur i instytucji. Zagrożenie bezpieczeństwa politycznego może być spowodowane naruszeniem organizacyjnej równowagi państwa lub kwestionowaniem czy nieuznaniem

³⁰ B. Buzan, O. Waer, J. de Wild, *op. cit.*

go za współuczestnika międzynarodowego politycznego systemu³¹. Organizacyjnej równowadze państwa zagrozić mogą m.in. następujące zjawiska:

- nacisk na rząd, aby popierał określoną, ale niewłaściwą dla niego linię polityczną,
- częste i umyślne zmiany istniejących przepisów, praw itp.,
- wzniecanie nastrojów separatystycznych, których celem jest osłabienie państwa, jego niezależności i integralności terytorialnej,
- systematyczne ataki na idee państwa, jego niezależność i ideologię rządową,
- brak opozycji politycznej lub jej słabość, ewentualnie administracyjne uniemożliwianie jej działalności,
- preferowanie określonych grup w politycznej działalności państwa,
- słaby rząd, bez dostatecznego wsparcia politycznego,
- przenikanie przestępczości zorganizowanej do struktur państwowych.

Konflikty polityczne są poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa. Charakteryzują się konfrontacją podmiotów politycznych w trakcie realizacji własnych interesów, związanych przede wszystkim z uzyskaniem wpływu na państwo i próbami podniesienia statusu w społeczeństwie.

Przyczyna politycznych konfliktów jest uniwersalna – spełnienie podstawowych potrzeb grup społecznych i pojedynczych osób, które w społeczeństwie o złożonych strukturach, nie mogą być przeprowadzone inaczej, niż przez zdobycie kontroli nad rządem.

Przedmiotem politycznych konfliktów jest najważniejszy pokaz siły państwowej – siła polityczna, oznaczająca rzeczywistą zdolność określonej grupy społecznej lub jej reprezentanta – strony lub partii politycznej, organów wyborczych (parlamentu, rządu itp.) – do realizacji swojej woli za pomocą polityki i norm prawnych. Przedmiotem konfliktu często się staje również polityczny status grup społecznych i wartości polityczne (patriotyzm, prawa człowieka i swobody obywatelskie, demokracja itp.). Sposób lansowania celów politycznych, czasami wbrew woli opozycji politycznej, bywa często narzędziem agitacji, a w pewnym stopniu staje się również przedmiotem konfliktu. Grupy sprawujące władzę wykorzystują określone formy przymusu – natury fizycznej (przemoc) lub ekonomicznej (groźba strat materialnych jeżeli oponent nie zrezygnuje lub nie zaakceptuje decyzji i celów jednostek utrzymujących moc w państwie). Istotną przyczyną konfliktu jest legitymizm i legalność władzy politycznej. Jednostki utrzymujące władzę nie mają poparcia większości obywateli jeżeli nie zyskały ją w sposób demokratyczny. Jeżeli rząd nie wykonuje swoich zadań zgodnie z przepisami i prawem danego państwa, wówczas jego cele nie odzwierciedlają woli i interesów obywateli. Stąd to przyczynę powstania konfliktu politycznego.

Konflikty polityczne są nieoddzielną częścią i normalnym zjawiskiem działania systemów społecznych. Uzyskanie wpływu i osiągnięcie wytyczonych celów jest przedmiotem konfliktów politycznych w każdym społeczeństwie. Jest oczywiste, że ich treść, dynamika i efekty w społeczeństwach demokratycznych różnią się od tych w reżimach totalitarnych. Konflikty polityczne skrywają w sobie pewną we-

³¹ J. Eichler, *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*, Praha 2006.

wnętrzną sprzeczność. Rozwiązanie problemu może przynieść efekt pozytywny lub negatywny z punktu widzenia interesów wszystkich jego aktorów. W czasach współczesnych taki typ konfliktu pojawia się najczęściej, bądź jako wewnętrzny, bądź międzypaństwowy (jeżeli chodzi o próbę narzucenia władzy i dominacji w regionie).

4.2.3. Sektor ekonomiczny

Tematem sektora ekonomicznego jest stopień ochrony gospodarki, dobrze działające stosunki produkcji, rynkowe i finansowe, w skali narodowej i międzynarodowej. Celem jest osiągnięcie takiego poziomu bezpieczeństwa ekonomicznego, które jest charakterystyczne rozwojem produkcji i stosunków ekonomicznych, spełniającego zarówno potrzeby jednostek, społeczeństw, jak i utrzymanie potrzebnej siły państwa. Warunkiem zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa jest:

- dostęp do surowców i źródeł naturalnych,
- dostęp do źródeł finansowania i inwestycji,
- dostęp do rynków światowych,
- rozwinięta infrastruktura,
- wykwalifikowana siła robocza i system jej przygotowania,
- wysoki stopień integracji z gospodarczym i ekonomicznym systemem struktur regionalnych i światowych.

Celem bezpieczeństwa ekonomicznego jest zapewnienie rozwoju państwa, które może zaspokoić socjalne i ekonomiczne potrzeby obywateli przy optymalnych nakładach pracy i sensownym wykorzystywaniu zasobów naturalnych oraz zachowaniu trwałego rozwoju i odpowiedzialnego podejścia do środowiska naturalnego. Bezpieczeństwo ekonomiczne wytwarza warunki do realizacji celów bezpieczeństwa politycznego, militarnego i socjalnego.

Bezpieczeństwo energetyczne

Bezpieczeństwo energetyczne jest determinantem trwałego rozwoju, stabilności gospodarki państwowej. Bez nośników energii nie ma życia gospodarczego i społecznego. Bezpieczeństwo energetyczne można zdefiniować jako dostępność energii w każdym czasie, w różnych formach, w wystarczającej ilości i po rozsądnej cenie i/lub cenie możliwej do zapłacenia³².

Bezpieczeństwo energetyczne państwa oznacza taki stan gospodarki, który pozwala na pokrycie aktualnego i przyszłego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię w sposób ekonomicznie i technicznie uzasadniony, zachowując wymagania ochrony środowiska.

Bezpieczeństwo finansowe

Również finanse są czynnikiem determinującym sektor ekonomiczny. Bezpieczeństwo finansowe dotyczy przede wszystkim utrzymania zrównoważonego budżetu

³² E. Cziomer (red.), *Międzynarodowe bezpieczeństwo energetyczne w XXI wieku*, Kraków 2008, s. 18.

państwowego, stabilnego i korzystnego kursu waluty wobec walut światowych, a jeżeli jest to potrzebne – możliwości taniego pozyskania środków dla rozwoju gospodarki i programów socjalnych oraz przyływu inwestycji zagranicznych.

4.2.4. Sektor społeczny

Istnieją dwa, różne poglądy na kwestie społecznego sektora bezpieczeństwa: określające różnice między bezpieczeństwem socjalnym (*social security*) a bezpieczeństwem społecznym (*societal security*)³³.

Bezpieczeństwo socjalne

Bezpieczeństwo socjalne (*societal security*) jest postrzegane bardziej jako problem odnoszący się do bezpieczeństwa, zachowania i utrzymania swojej tożsamości na płaszczyźnie indywidualnej i grupowej. W tym sensie jest definiowane jako problem utrzymywania (w zadowalających warunkach ewolucyjnych) tradycyjnych form języka, kultury, zwyczajów, religii i tożsamości narodowej. Wyraża zdolność podmiotu społecznego (narodu, narodowości, państwa):

- przestrzegać i pomnażać dorobek kulturalny (w tym religii i języka),
- obrony przed niepożądanym wpływem innych, obcych kultur³⁴.

Jeżeli tożsamość jednostki społecznej (człowieka, grupy społecznej) odbiera się przez kulturę, to bezpieczeństwo socjalne znaczy:

- szanowanie prawa człowieka do wyboru narodowości lub wyznania,
- ochronę wartości kultury symbolicznej (duchowej), istotnych dla tożsamości jednostki społecznej (język, religia, zwyczaje, tradycje historyczne, literatura, filozofia itd.),
- ochronę materialnych dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego,
- zapewnić warunki rozwoju kultury wszystkich jednostek w państwie.

Do czynników, które mogą być postrzegane jako zagrożenie bezpieczeństwa socjalnego, można zaliczyć:

- migracje, w wyniku których zostaje naruszona narodowościowa, kulturowa i religijna jednorodność społeczeństwa do takiego stopnia, że struktura społeczna ulegnie zachwianiu,
- kulturalny i językowy wpływ silniejszych, bardziej rozwiniętych państw, przyswajanie obcych wzorów kulturowych, np. westernizacja czy macdonaldyzacja kultury,
- naruszenie uczucia przynależności do danej wspólnoty (narodowościowej, kulturowej itp.) jako konsekwencja procesów integracyjnych (np. europejskich, globalnych itp.), ale również dezintegracyjnych (np. w wyniku rozpadu państw wielonarodowych),
- problemy demograficzne,
- strukturalna przemoc, która opiera się nadużywaniu pozycji i przeszkadza w rozwoju kultury, praktykowaniu religii mniejszości itp.,
- dyskryminacja obcych ze względu na rasę, kulturę, religię.

³³ B. Buzan, O. Waer, J. de Wild, *op. cit.*

³⁴ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008.

Na skutek tych i innych wpływów, tożsamość podmiotu społecznego może się formować i transformować w zależności od tego, jak się dany obiekt reprezentuje lub asymiluje w systemach, które go otaczają. Zagrożenia związane z utrzymaniem tożsamości są takie same, jakie były opisane w części o bezpieczeństwie grupowym (narodowościowe i etniczne konflikty, asymilacja, diaspory).

Bezpieczeństwo socjalne

Podejście drugie postrzega bezpieczeństwo socjalne jako czynnik decydujący. Jest związane z problemami ochrony obywatela, grup społecznych, społeczeństwa przed naruszeniem interesów, praw i swobód, które są istotne w ich życiu. W węższym kontekście można mu przypisać przeważający wymiar ekonomiczny.

Jest to ochrona, którą dostarcza społeczeństwo swoim członkom przez zapobieganie ekonomicznej i społecznej nędzy, która może być powodowana redukcją zarobków, chorobą, macierzyństwem, dyskryminacją w sektorze zatrudnienia, bezrobociem, niepełnosprawnością, podeszłym wiekiem. Celem jest osiągnięcie stanu wolności człowieka od niedostatku materialnego i realne gwarancje rozwoju jednostki i wolności od tych zagrożeń.

Obiektem socjalnego bezpieczeństwa jest jednostka, obywatel, jego prawa i swobody w socjalnej sferze życia: prawo do życia, pracy, płacy, usług medycznych, wykształcenia, odpoczynku itp. Oprócz tego, w konkretnych przypadkach przedmiotem takiego bezpieczeństwa stają się osoby najbardziej podatne na krzywdę (kobiety, dzieci, starsi itp.), a także uzależnione od socjalnej pomocy państwa. Jeżeli nie zostałyby one włączone do odpowiedniego systemu socjalnej pomocy, mogłyby to (pod określonymi warunkami) stać się ważnym problemem wewnętrznego bezpieczeństwa. Ważnym zagrożeniem dla prawidłowego działania sektora bezpieczeństwa socjalnego mogą być też skutki globalizacji. Przesuwanie się kapitału, jako jedno z udogodnień globalizacji, powoduje, że zostaje on wykorzystany do tworzenia miejsc pracy w obszarach, w których istnieje tania siła robocza, mająca minimalną ochronę. Zjawisko to z jednej strony minimalizuje nakłady a maksymalizuje zyski, z drugiej jednak może wywołać wewnętrzne konflikty w państwie macierzystym, ponieważ oznacza redukcję miejsc pracy i wzrost bezrobocia. Zjawisko to może być przyczyną konfliktów ponadnarodowych, ponieważ konfrontuje źródła inwestycji (siedziba firmy), państwa docelowe (miejsce inwestycji i produkcji) oraz miejsca opodatkowania, które dziś już nie muszą być tożsame.

Bogate jednostki mają wybór – żyją tam, gdzie jest najpiękniej, produkują tam, gdzie jest to najtaniej, podatki płacą tam, gdzie jest to najwygodniej³⁵. Właśnie kwestia płacenia podatków może być przyczyną konfliktu. Państwa chcące zdobyć inwestorów, proponują zwolnienia podatkowe, miejsce płacenia podatków nie jest zarówno miejscem produkcji itp. Nacisk na obniżenie podatków jest w sporze z żądaniem zwiększenia opieki socjalnej i usług socjalnych. W państwach, które nie mają dostatecznych przychodów będzie brakować finansowych źródeł poprawy służby zdrowia, wykształcenia (pożądana jest głównie edukacja bezpłatna).

³⁵ U. Beck, *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*, Brno 2007, s. 12.

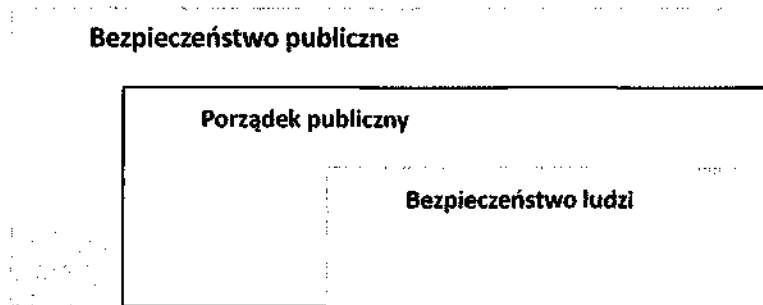

Brak tych i innych usług socjalnych może stać się przyczyną ważnych wewnętrznych konfliktów. Socjalny konflikt ery globalizacji będzie coraz częściej wywoływany różnicami między bogactwem społeczeństwa a biedą jednostek, które są pozbawione możliwości korzystania z dóbr, są odsunięci od rynku pracy, stracili kontakt ze strukturą polityczną państwa i opieką socjalną³⁶. Konflikt socjalny będzie wywoływany również wzrostem możliwości małej, bogatej grupy, która dąży do ochrony swoich interesów i dóbr i wyklucza pozostałych z korzystania z nich.

4.2.5. Sektor publiczny

Istotą sektora publicznego jest bezpieczeństwo ludzi, bezpieczeństwo publiczne i bezpieczeństwo publiczne. Hierarchię tych pojęć przedstawiono na poniższym rysunku.

Rys. 2. Struktura bezpieczeństwa publicznego

Źródło: opracowanie własne.

Punktem wyjścia dla zdefiniowania bezpieczeństwa publicznego są wymagania bezpieczeństwa ludzi, pojedynczego człowieka, obywatela. Chodzi o taki poziom bezpieczeństwa, które oznacza normalne warunki istnienia człowieka w społeczeństwie, zapewnienie ochrony jego życia, zdrowia, mienia, wolności oraz dostęp do wszelkich przysługujących praw, które są zagwarantowane konstytucją i innymi przepisami prawa danego państwa. Poziom zagwarantowania tych potrzeb i interesów powoduje poczucie stanu spokoju i poczucia pewności w stosunku do przyszłości.

Zatem porządek publiczny można traktować jako „system urządzeń prawno-publicznych i stosunków społecznych, powstających lub kształtujących się w miejscach publicznych, oraz stosunków społecznych powstających lub rozwijających się w miejscach niepublicznych i zapewniających w szczególności ochronę życia, zdrowia i mienia obywateli oraz mienia społecznego”³⁷. Bezpieczeństwo to jest zapewniane przez:

³⁶ R. Dahrendorf, *op. cit.*

³⁷ A. Misiuk, *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa 2008, s. 14.

- prawo i instytucje państwowe,
- akceptowanie, pilnowanie, szanowanie powszechnego porządku prawnego przez poszczególne osoby i grupy osób,
- normy moralne, religijne, obyczajowe i zasady współżycia społecznego.

Bezpieczeństwo publiczne zależy od podmiotu bezpieczeństwa. Jeżeli podmiotem jest państwo, to bezpieczeństwo publiczne można określić jako „stan braku zagrożenia dla funkcjonowania organizacji państwowej i realizacji jej interesów, umożliwiający normalny, swobodny jej rozwój”³⁸. W stosunku do interesów i potrzeb obywatelskich, bezpieczeństwo to oznacza „stan, w którym ogółowi obywateli indywidualnie nieoznaczonych, żyjącemu w państwie i społeczeństwie, nie grozi żadne niebezpieczeństwo i to niezależnie od tego, jakie byłyby jego i źródła”³⁹. Według instytucjonalnych i materialnych wymagań tego bezpieczeństwa jest oczywiste, że przedmiotem tego bezpieczeństwa będzie państwo, jego instytucje, system bezpieczeństwa i zarządzania kryzysowego oraz instytucje samorządowe, publiczne i prywatne.

4.2.6. Sektor środowiskowy

Tematem sektora środowiskowego jest bezpieczeństwo środowiska, łączące działalność człowieka z biosferą. Kwestią podstawową, którą należy rozwiązać w analizie sektora bezpieczeństwa środowiskowego, jest pytanie, czy ludzka działalność nie przekracza możliwości planety.

Bezpieczeństwo środowiskowe można zdefiniować jako stan, w którym społeczeństwo ludzkie i system ekologiczny współdziałają w sposób trwale możliwy do utrzymania, jednostki mają dostęp do wszystkich zasobów naturalnych i istnieją mechanizmy uporania się z kryzysowymi sytuacjami, bezpośrednio lub pośrednio związanymi ze środowiskiem naturalnym⁴⁰. W stanie tym ryzyko i zagrożenia środowiska naturalnego (wywołane siłami lub procesami naturalnymi lub czynnikami ludzkimi) są minimalizowane. Czynnikiem głównym, które mają wpływ na bezpieczeństwo środowiskowe są⁴¹:

- przyrodnicze (naturalne) ryzyka, na które ludzka działalność nie ma wpływu (np. opad meteorów, trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów itp.),

³⁸ *Ibidem*, s. 17.

³⁹ *Ibidem*, s. 15.

⁴⁰ Środowisko naturalne generalnie rozumiane jest jako środowisko, które umożliwia wypełnianie podstawowych funkcji organizmów. Może być rozumiane jako wzajemna, materialna i energetyczna interakcja organizm–środowisko; jako jakościowy i ilościowy aspekt osiedlenia; jako system dynamiczny. Najczęstsze definicje środowiska naturalnego (ŚN) mówią, że: ŚN to ta część świata, z którą organizm (również człowiek) jest w interakcji, tzn. która wykorzystuje, oddziałuje na nią, i której się przysposabia; ŚN tworzy ogół naturalnych, sztucznych i społecznych związków świata materialnego, które są lub mogą być w bezpośredniej interakcji z człowiekiem; ŚN jest kompleksowym, wieloczęściowym systemem wytworzonym i określonym przez środowisko fizyczne, chemiczne i biologiczne oraz środowisko społeczne, w którym człowiek żyje i realizuje swoje biologiczne, materialne, społeczne i kulturalne potrzeby.

⁴¹ B. Buzan, O. Waer, J. de Wild, *op. cit.*

- ludzkie zagrożenia, które powstały na skutek działalności człowieka i które egzystencjalnie zagrażają cywilizacji i ekosferze (np. dziury ozonowe, zmniejszanie się różnorodności biologicznej, rozszerzanie pustyń, zmiany warunków klimatycznych, zanieczyszczanie wody, gleby itp.), oraz wpływają na system naturalny, ale nie są egzystencjalnym zagrożeniem dla człowieka i cywilizacji (wymieranie niektórych gatunków zwierząt, wyczerpywanie zasobów naturalnych itp.).

Z punktu widzenia bezpieczeństwa środowiskowego decydujące będzie to, aby działalność cywilizacji, w interakcji z otaczającym ją środowiskiem, była regulowana i nie dosięgła samoniszczalnych rozmiarów. W związku z tym należy sobie zdać sprawę, że do degradacji środowiska przyczyniają się następujące czynniki/faktory: populacja, bogactwo, technologie.

Rozmiar konsumpcji, jako atrybutu bogactwa i wykorzystywane technologie, mogą wyraźnie zahamować degradację środowiska i zapewnić trwały rozwój i egzystencję cywilizacji ludzkiej. Wynikiem agresywnego „wolnego rynku” i swobodnego przepływu kapitału jest to, że migruje on do państw, w których nie trzeba przestrzegać prawa ochrony środowiska, to znaczy tam, gdzie nakłady na ekologię są najniższe. Działalność taka jest przyczyną dalszej dewastacji ekologicznej w krajach nierozwiniętych.

Degradacja środowiska stała się przyczyną tzw. emigracji ekologicznej⁴². Coraz więcej ludzi opuszcza swoje domy z powodu dewastacji środowiska, przyczyną migracji jest także erozja i zanieczyszczenie ziemi (gleby), pustynnienie i wysychanie zbiorników wodnych. Zjawiskami tymi są najbardziej dotknięte obszary Bliskiego Wschodu, północnej Azji, południowych i zachodnich Chin, Afryka Subsaharyjska oraz część Meksyku. Możliwym źródłem migracji są również obywatele żyjący przy wybrzeżach, którzy mogą być zagrożeni podnoszeniem się poziomu mórz i oceanów w wyniku globalnego ocieplenia.

4.2.7. Sektor informacyjny

Rozwój globalnych systemów informacyjnych i komunikacyjnych zmniejsza znaczenie fizycznego potencjału państwa. Zwiększa się zależność państwa i innych obiektów życia politycznego i gospodarczego od informacji. Głównym tematem sektora informacyjnego jest informacyjne bezpieczeństwo, które można analizować z następujących płaszczyzn:

- bezpieczeństwa systemów informacyjnych, które mogą być, a w dobie obecnej już są, częścią wszystkich sektorów i systemów,
- bezpieczeństwa narodowego,
- bezpieczeństwa przemysłu lub bezpieczeństwa ekonomicznego.

Bezpieczeństwo informacyjne odnosi się zasadniczo do zachowania dostępu do potrzebnych źródeł informacyjnych przy zapewnieniu ochrony tych osobistych informacji i źródeł, przy których to jest konieczne z perspektywy interesów subiekty (osoby, państwa, zakładu itp.).

⁴² M. Sedlačko, *Environmentálna bezpečnosť*, [w:] *Medzinárodné vzťahy 2004. Aktuálne problémy svetovej politiky a ekonomiky*, Bratislava 2004, s. 175.

Kwestie bezpieczeństwa informacyjnego należy analizować we wszystkich płaszczyznach, ponieważ wszystkie zjawiska i procesy są niezmiernie zależne od informacji. Brak informacji, uniemożliwienie dostępu do nich, szerzenie wiadomości nieprawdziwych lub częściowo prawdziwych, może mieć wpływ we wszystkich rejonach ludzkiej działalności. W niektórych przypadkach niedocenywanie znaczenia określonych informacji lub informacyjnego bezpieczeństwa może mieć dalekosiężne konsekwencje, choćby z punktu widzenia bezpieczeństwa militarnego, socjalnego i społecznego, ekonomicznego, albo ochrony interesów osób fizycznych i prawnych w biznesie.

Konieczność ochrony danych w systemach informacyjnych zależy od priorytetów. W środowisku tym bezpieczeństwo informacyjne jest rozumiane jako ochrona informacji podczas ich powstawania, zapisywania, przenoszenia i likwidacji przed niedozwolonym dostępem za pomocą środków zapobiegawczych, chroniących dyskrekcję, integralność tych informacji i dostęp do nich.

Bezpieczeństwo informacyjne uwzględnia ochronę wyposażenia technicznego, programowego i struktury danych. Podczas ochrony informacji zawartych w systemach informacyjnych konieczne będą następujące kroki:

- ochrona wyposażenia technicznego przed różnymi rodzajami ryzyka (od defektów, przez kradzież, aż po klęskę żywiołową),
- ochrona oprogramowania przed umyślnym lub nieumyślnym uszkodzeniem lub nieautoryzowaną manipulacją (kradzieżą, kopiowaniem, softwarowym piractwem itp.),
- ochrona struktury danych przed nieautoryzowanym dostępem i manipulacją (kradzieżą, nielegalnym kopiowaniem, sprzeniewierzeniem itp.).

Kompleks przyjętych środków zapobiegawczych musi uwzględniać następujące zakresy bezpieczeństwa informacyjnego:

- dyskrekcję, czyli ochronę informacji przed dostępem nieautoryzowanych osób (wytworzenie odpowiednich warunków, które umożliwią dostęp tylko do tych informacji, na które istnieje pozwolenie),
- integralność, która składa się z ochrony danych przed ich modyfikacją lub uszkodzeniem, czyli utrzymanie wiarygodności informacji,
- dostęp, polegający na tym, że każdy autoryzowany użytkownik ma do dyspozycji wszystkie potrzebne informacje, które potrzebuje w danym czasie w celu spełnienia swoich funkcji.

Z punktu widzenia płaszczyzny bezpieczeństwa narodowego, istotne jest rozumienie bezpieczeństwa informacyjnego jako aktywnej działalności państwa przeciwko takim zagrożeniom, które wykorzystując swobodne szerzenie informacji i wolność słowa, w interesie politycznym (i innych) rozprowadzają takie informacje (lub kulturalne standardy), które w sposób istotny oddziałują na przekonanie i zachowanie się ludzi, naruszają wartości tradycyjne, kulturalne i duchowe, tożsamość narodową i prowadzą do upadku narodowej suwerenności.

Opinia publiczna może być manipulowana w sposób pozytywny i negatywny.

Przygotowana opinia publiczna (pozytywna lub negatywna) reaguje całkiem inaczej niż nieprzygotowana; podporządkowuje się, jest uprzedzona o celu potrzebnej reakcji. W takim sensie informacyjne bezpieczeństwo jest właśnie ochroną przed informacjami, dezinformacjami, kłamstwami, działalnością propagandową i pogłoskami, które mogą być (a historia uczy, że wiele razy były⁴³) impulsem wywołującym zasadnicze (przede wszystkim negatywne, niepożądane) zmiany w społecznym podmiocie.

W związku z bezpieczeństwem ekonomicznym, należy też analizować bezpieczeństwo informacji komercyjnych (tajemnicy rynkowej, produkcyjnej, bankowej itp.). Pod nazwą „informacje komercyjne” rozumie się wszystkie informacje, które odnoszą się do głównej działalności obiektu (firmy, instytucji, jednostki rynkowej lub produkcyjnej itp.), mają określoną wartość rynkową i obiekt jest zainteresowany jej ochroną⁴⁴. Potrzeba ochrony informacji komercyjnych jest ważna w celu zabezpieczenia tajemnicy produkcyjnej. Jeżeli informacje te dotarłyby do konkurencji, dany obiekt byłby stratny. Informacje komercyjne są związane z produkcją, technologią, kierowaniem, finansowaniem, rynkiem, rozwojem itp.

Bezpieczeństwo informacji komercyjnych musi być zapewnione, głównie z następujących przyczyn:

- informacje są czułym narzędziem, to znaczy, że wraz z uzyskaniem informacji komercyjnych danego obiektu, konkurencja uzyskuje przewagę, oszczędza czas i nakłady na analizę, które w innej sytuacji wymagałyby dużego wysiłku w celu podjęcia właściwej decyzji,
- informacje są kosztownym i decydującym środkiem zarządzania tym, jaki obiekt jako jedyny posiada rzadką lub innowacyjną informację; może to być gwarancją jego sukcesu i zysku; z drugiej strony, jeżeli przestanie być dobrze poinformowany, może utracić miejsce na rynku, a to oznacza jego upadek,
- informacje są wymiernym środkiem materialnym, ponieważ informacje, które zostały ujawnione (skradzione, publikowane) nie są już cenne; jeżeli strategiczna (produkcyjna lub techniczna) zostanie ujawniona, jej wartość się obniża, nie można jej zastąpić, ponieważ jej znaczenie leży często w jej wyjątkowości dla tego, kto ją posiada.

PODSUMOWANIE

Identyfikacja i analiza obszarów i sektorów bezpieczeństwa jest efektywnym środkiem całościowego rozpatrywania bezpieczeństwa dowolnego podmiotu. Obszary analizy bezpieczeństwa umożliwiają rozpatrywanie problemów bezpieczeństwa z pozycji ilościowej, przestrzennej: od małych (płaszczyzna indywidualna, prezentowana przez pojedynczą osobę), aż po wielkie (obszar międzynarodowy, globalny). Zdefiniowanie pięciu obszarów analizy bezpieczeństwa umożliwi również lokalizację i dokładne wyznaczenie obiektu referencyjnego, od jednostki

⁴³ L. Moravčík, *Lži, které menili svet*, Praha 2005; M. Herzán, *Totalitní světovláda*, Bratislava 2000.

⁴⁴ A.S. Luknič, *Ochrana podnikateľských informácií*, Bratislava 1998.

aż po cywilizację. Państwowe, centryczne podejście do badania bezpieczeństwa, typowe dla *security studies* (jedynym obiektem referencyjnym było państwo) zostało w ten sposób zamknięte.

W poszczególnych obszarach można poszukiwać efektów zdarzeń zaistniałych w sferze bezpieczeństwa oraz źródeł teoretycznego objaśnienia zjawisk, demonstrowanych związki bądź z góry na dół (*top-down*) – w przypadku struktur scentralizowanych, bądź z dołu do góry (*bottom-up*) – w przypadku struktur zdecentralizowanych.

Charakter obszarów analizy bezpieczeństwa nie jest jednak źródłem informacji o ich wzajemnych związkach. Obszary te są oznaczeniem płaszczyzn, w których mają miejsce wspomniane zjawiska.

Sektorowe podejście do analizy bezpieczeństwa umożliwia rozłożenie problemu bezpieczeństwa na części mniejsze (sektory) i badanie nie tylko danego sektora bezpieczeństwa, ale również stosunki i relacje między pojedynczymi sektorami. Użycie tego podejścia przedstawia tabela poniżej. Bezpieczeństwo podmiotu w konkretniej płaszczyźnie analizy bezpieczeństwa będzie tak duże, jaki będzie najmniejszy poziom bezpieczeństwa w analizowanych sektorach bezpieczeństwa. Wpływa to wyraźnie z kolejnej formuły:

$$MaxB = \min (B_{Pub} \wedge B_{Sp} \wedge B_{Pol} \wedge B_{Ek} \wedge B_{Env} \wedge B_{Mil} \wedge B_{Inf})$$

MaxB – maksymalna wartość bezpieczeństwa podmiotu po analizie wszystkich sektorów

B_{Pub} – poziom bezpieczeństwa w sektorze publicznym

B_{Sp} – poziom bezpieczeństwa w sektorze społecznym

B_{Pol} – poziom bezpieczeństwa w sektorze politycznym

B_{Ek} – poziom bezpieczeństwa w sektorze ekonomicznym

B_{Env} – poziom bezpieczeństwa w sektorze środowiskowym

B_{Mil} – poziom bezpieczeństwa w sektorze militarnym

B_{Inf} – poziom bezpieczeństwa w sektorze informacyjnym

∧ – symbol połączenia (koniunkcji)

Tab. 1. Kompleksowa ocena bezpieczeństwa – wzór

Obszar analizy	Sektor bezpieczeństwa						
	militarny	polityczny	ekonomiczny	środowiskowy	społeczny	publiczny	informacyjny
globalny							
regionalny							
państwa							
zbiorowości							
jednostki							

Źródło: opracowanie własne.

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Buzan B., Waer O., de Wild J., *Security. A New Framework for Analysis*, London 1988.
- Czaja J., *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008.
- Cziomer E. (red.), *Międzynarodowe bezpieczeństwo energetyczne w XXI wieku*, Kraków 2008.
- Kukułka J., *Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski*, „Wieś i Państwo” 1995, nr 1.
- Liedel K., *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo socjalne a bezpieczeństwo państwa*, „Securitologia” 2008, nr 7.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa*, Kielce 2009.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa 2011.
- Maciejewski J., *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, Wrocław 2001.
- Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa 2008.
- Zalewski S., *Bezpieczeństwo polityczne państwa*, Siedlce 2010.
- Zalewski S., *Dylematy ochrony informacji niejawnych*, Katowice 2009.

PYTANIA

1. Dlaczego potrzebna jest identyfikacja podmiotów i aktorów (aktora) sekurytyzacji?
2. Jakie są negatywne skutki błędnej sekurytyzacji?
3. Jakie są obiekty referencyjne międzynarodowej płaszczyzny bezpieczeństwa?
4. Czym charakteryzuje się narodowa płaszczyzna bezpieczeństwa?
5. Jakie czynniki wpływają na realizację interesów narodowych?
6. Jakie czynniki wpływają na bezpieczeństwo grup społecznych?
7. Jaka jest podstawa bezpieczeństwa indywidualnego?
8. Jakie czynniki wpływają na militarne bezpieczeństwo państwa?
9. Jakie jest znaczenie uczestnictwa państwa w systemie obrony kolektywnej?
10. Jaka jest podstawa bezpieczeństwa politycznego?
11. Jaki jest wpływ konfliktów politycznych na bezpieczeństwo polityczne?
12. Jaka jest podstawa bezpieczeństwa ekonomicznego i które czynniki mają na niego wpływ?
13. Na czym polega różnica między bezpieczeństwem socjologicznym a socjalnym?
14. Na czym polega istota bezpieczeństwa publicznego?
15. Które czynniki mają wpływ na bezpieczeństwo środowiskowe?
16. Jaka jest struktura bezpieczeństwa informacyjnego?

5. ŚRODOWISKO W NAUKACH O BEZPIECZEŃSTWIE

Bezpieczeństwo jakiegokolwiek podmiotu zależy od wzajemnego oddziaływania trzech czynników:

- aktorów bezpieczeństwa (podmiot bezpieczeństwa, przedmiot bezpieczeństwa),
- związków między aktorami bezpieczeństwa (współpraca, konkurencja, konflikt itp.),
- środowiska, w którym występują związki między aktorami bezpieczeństwa.

Z rozwojem kompleksowych badań nad bezpieczeństwem, kiedy pomnaża się liczba aktorów bezpieczeństwa, powstała potrzeba zdefiniowania środowiska, w tym środowiska bezpieczeństwa państwa, w którym aktorzy działają, są w interakcji między sobą i ze środowiskiem.

5.1. POJĘCIE ŚRODOWISKA BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Środowisko (ang. *environment*, niem. *Umwelt*, fr. *milieu* – okolica, otaczający świat) rozumiane jest jako zbiór zjawisk i procesów, które otaczają człowieka w ciągu jego życia i mają dla niego znaczenie i wartość. Oznacza ono również zbiór czynników, z którymi podmiot społeczny jest w interakcji, oraz zestaw czynników mających wpływ na ten podmiot. Środowisko reprezentuje więc skupisko wszystkich warunków i wpływów, którym podmiot społeczny ulega i które mogą zmieniać jego charakter¹. Widoczny jest tutaj wpływ i środowiska kulturalnego, jak i politycznego czy gospodarczego. Termin ten określa bliskie i odległe otoczenie, które ma bezpośredni lub pośredni wpływ na podmiot społeczny i warunki jego życia. W zależności od charakteru, rozróżnia się:

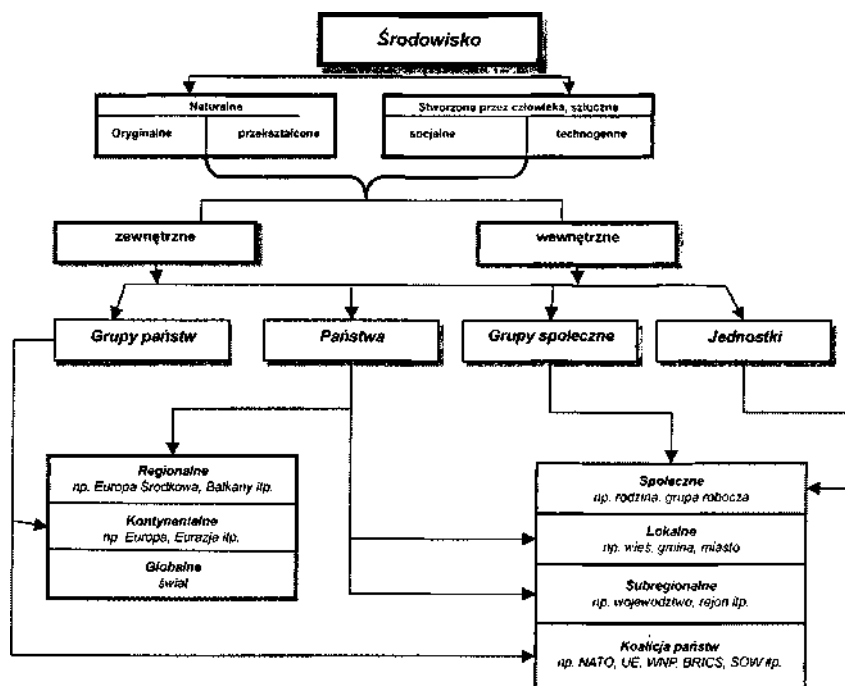
- środowisko naturalne – nazywane także fizycznym, które nie było wytworzone przez człowieka ani człowiek nie miał wpływu na jego rozwój; charakteryzuje się przede wszystkim formą geograficznego uporządkowania, którą utworzyła przyroda; drugi rodzaj to środowisko przekształcone, czyli ta część naturalnego środowiska, którą człowiek przekształcił na własne potrzeby;
- środowisko wytworzone, sztuczne – społeczne, mające decydujący wpływ na rozwój podmiotów społecznych. Z reguły w ten sposób określa się ludzi, gru-

¹ P. Hamaj, M. Martinská, J. Matis, *Vybrané problémy zo všeobecnej sociológie*, Liptovský Mikuláš 2005.

py społeczne, stosunki społeczne; jego rodzajem jest środowisko technogenne, czyli całość technicznych i technologicznych urządzeń wytworzonych przez człowieka, infrastruktura, system komunikacyjny itp.

Rys. 1. Analiza struktury środowiska

Źródło: opracowanie własne.

Według pozycji do podmiotu, rozróżnia się środowisko wewnętrzne, które identyfikuje złożone podmioty społeczne (np. grupa, region, państwo itp.), oraz zewnętrzne – identyfikujące wszystkie podmioty społeczne. Według charakterystyki geograficznej, rozróżnia się środowisko:

- lokalne, miejscowe (wieś, miasto, dzielnica, osiedle, powiat itp.),
- subregionalne (województwo, region itp.),
- regionalne (Europa Środkowa, Bałkany, Azja Centralna itp.),
- kontynentalne (Europa, Azja, Afryka itp.),
- globalne (świat, geosfera itp.).

Według podmiotu, rozróżnia środowisko:

- jednostki, pojedynczego człowieka,
- grup społecznych,
- państwa,
- grupy państw (koalicje, porozumienia).

Według działalności, rozróżnia się środowisko:

- rodzinne,
- robocze,
- życiowe,
- kulturalne,
- polityczne,
- bezpieczeństwa itp.

Środowisko nie jest wartością niezmienną, ciągle się kształtuje. Ze względu na kryterium wpływu człowieka, pierwotne było środowisko naturalne (nazywane również fizykalnym), które nie miało wpływu na jego rozwój. Środowisko to charakteryzowało się poprzez układ geograficzny, stworzony naturalnie. Wraz z upływem czasu człowiek przysposabiał sobie to środowisko i wytworzył środowisko sztuczne. Środowiskiem człowieka stało się jego własne środowisko, zarówno oryginalne, jak i zmienione przez niego, wraz ze sztucznie ukształtowanym środowiskiem społecznym i technogennym, które ma decydujący wpływ na rozwój obiektu społecznego. Środowisko, w którym warunki egzystencji i rozwoju podmiotów społecznych, ich działania, stosunki i interesy są determinowane w pierwszym rzędzie bezpieczeństwem, nazywa się środowiskiem bezpieczeństwa².

5.1.1. Środowisko bezpieczeństwa

Podczas kompleksowej i systemowej charakterystyki środowiska bezpieczeństwa wykorzystuje się twierdzenie, że środowisko bezpieczeństwa jest kompleksowym koncentrowanym przejawem sytuacji bezpieczeństwa³, w określonej przestrzeni i czasie. Strukturę tak określonego środowiska bezpieczeństwa tworzą:

- aktorzy społeczni (aktorzy bezpieczeństwa), którzy mogą mieć różne potrzeby, dążenia, interesy, stosunki i działają według swoich interesów i potrzeb,
- inne warunki i czynniki, które bezpośrednio bądź pośrednio wpływają na sytuację w środowisku, w tym i na położenie aktorów.

Środowisko bezpieczeństwa (*security environment*) definiuje się jako część naturalnego, społecznego i technogennego środowiska, w którym w wyniku czynników i interakcji aktorów powstaje w określonym czasie sytuacja bezpieczeństwa. Sytuacja bezpieczeństwa odzwierciedla jakość środowiska bezpieczeństwa i jest wynikiem:

- interakcji głównych aktorów bezpieczeństwa (jednostek, grup społecznych, organów bezpieczeństwa, instytucji, państw, koalicji państw itp.) w określonej przestrzeni społecznej,
- wpływu czynników środowiska bezpieczeństwa na aktorów bezpieczeństwa.

W zależności od charakteru interakcji aktorów bezpieczeństwa i wpływu czynników środowiska bezpieczeństwa, można sytuację bezpieczeństwa scharakteryzować jako:

² L. Hofreiter, *Bezpečnostný manažment*, Žilina 2002.

³ F. Škvrnda, *Vplyv medzinárodnej bezpečnosti na začiatku 21. storočia na pôsobenie ozbrojených síl a ich profesionalizáciu*, [w:] K. Čukan, D. Polonský, F. Škvrnda, *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*, Bratislava 2005.

- stabilnie pozytywną,
- pozytywną z tendencją do negatywnego rozwoju,
- stabilnie negatywną,
- negatywną z tendencją do pozytywnego rozwoju.

Sytuacja bezpieczeństwa będzie oceniana jako stabilnie pozytywna, jeżeli stosunki aktorów bezpieczeństwa nie są konfrontacyjne, konfliktowe, ich interesy i działania nie są przeciwne, ewentualnie żaden aktor nie jest dla innych aktorów zagrożeniem. Ryzyko płynące ze środowiska jest zarządzane, to znaczy, że podmiot bezpieczeństwa ma dostateczny potencjał do eliminacji możliwych zagrożeń.

Negatywna tendencja rozwoju sytuacji bezpieczeństwa będzie spowodowana zmianą jakości stosunków aktorów, sprzecznością ich interesów i potrzeb, oraz stopniową utratą zdolności podmiotu bezpieczeństwa do zarządzania ryzykiem wywołaną przez czynniki środowiska bezpieczeństwa (wzrost podatności podmiotu na rzeczywiste lub domniemane zagrożenia). Jeżeli rozwój będzie mieć przeciwny charakter, można mówić o pozytywnej tendencji w sytuacji bezpieczeństwa.

O stabilnie negatywnej sytuacji mówi się wtedy, gdy stosunki aktorów w środowisku są długofalowo konfrontacyjne, bez perspektywy ich rozwiązania i zakończenia. Sprzeczność interesów i potrzeb aktorów jest trwałym źródłem konfliktów. W środowisku wyraziście przejawiają się negatywne czynniki, które wywołują zagrożenie bezpieczeństwa podmiotu. Podmiot bezpieczeństwa nie dysponuje potrzebnym potencjałem do zarządzania ryzykiem.

5.1.2. Czynniki środowiskowe

Rozróżnia się dwa elementarne rodzaje czynników, które są zdolne wywołać adekwatną sytuację bezpieczeństwa:

- a) determinujące, warunkujące – obiektywnie istniejące, ze stosunkowo małą dynamiką zmian, które warunkują stan i określają rozwój sytuacji w środowisku bezpieczeństwa; działają długofalowo, ich wpływ jest z reguły przewidywalny; do tej grupy zaliczają się czynniki:
  - polityczno-prawne (np. system rządów, reżim, jakość ustaw, sądownictwo, stosunki międzynarodowe itp.),
  - kulturowo-historyczne (historia, pamięć historyczna, tradycja, wartości kulturowe, religia itp.),
  - gospodarczo-społeczne (np. wydajność gospodarki, infrastruktura, jakość życia, system ochrony socjalnej itp.),
  - geograficzno-klimatyczne (obszar, granice państwa, jakość gleb, klimat itp.),
  - demograficzne (np. jakościowa i ilościowa charakterystyka populacji),
  - ekologiczne (np. stan środowiska, wód, powietrza, ziemi itp.),
  - system bezpieczeństwa (np. potencjał obronny, siły zbrojne, zarządzanie kryzysowe, służby ratownicze itp.);
- b) czynniki dynamizujące – siły, zdarzenia, które są zdolne spowodować ruch lub zmiany w środowisku bezpieczeństwa, powodując radykalną zmianę sytuacji;

działają dynamicznie, ich wystąpienie i oddziaływanie jest mniej przewidywalne; można je zidentyfikować jako czynniki o charakterze:

- społecznym (np. konflikty polityczne, narodowościowe, religijne, etniczne, przestępczość, ekstremizm itp.),
- naturalnym (np. trzęsienia ziemi, powodzie, wichury, erupcje wulkanów itp.),
- technogennym (np. wypadki, pożary, katastrofy lotnicze itp.),
- medycznym (epidemie, pandemie itp.).

Istnieje wzajemny związek czynników warunkujących i dynamizujących. Charakter czynników warunkujących może spowodować wystąpienie niektórych czynników dynamizujących, a z drugiej strony pojawienie się czynników dynamizujących jest w stanie wywołać zmianę w charakterze czynników warunkujących. Na przykład, czynniki kulturowo-historyczne mogą wywołać konflikt społeczny, a wynik jego rozwiązania może spowodować zmianę czynników polityczno-prawnych. Słabe państwo, niewydolność służb bezpieczeństwa albo niedemokratyczne państwo mogą wytworzyć warunki dla przestępczości zorganizowanej. Również katastrofy naturalne mogą, oprócz bezpośredniego zagrożenia życia ludzi, spowodować nasilenie przestępczości.

Działanie czynników może być akceleracyjne, jeżeli spowoduje pozytywne zmiany lub impuls rozwojowy (np. w konsekwencji uregulowania konfliktu społecznego), albo retardacyjne – jeżeli działa przeciw interesom i potrzebom podmiotu czy powoduje wręcz jego destrukcję.

5.2. ZEWNĘTRZNE ŚRODOWISKO BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Zewnętrznym środowiskiem bezpieczeństwa jest środowisko, które ma wpływ na politykę bezpieczeństwa podmiotu referencyjnego. Może być charakteryzowane jako obszar, na którym spotykają i realizują się interesy państwa (unii państw) z interesami innych podmiotów referencyjnych, oraz gdzie mają miejsce procesy decydujące o poziomie bezpieczeństwa danego podmiotu referencyjnego.

Zewnętrzne środowisko bezpieczeństwa tworzą podmioty referencyjne (państwa, organizacje, instytucje, grupy i stowarzyszenia itp.) i ich wzajemne stosunki i działania odnoszące się do problematyki bezpieczeństwa. Podmiot referencyjny ma tylko taki wpływ na zmiany w zewnętrznym środowisku bezpieczeństwa, jaki umożliwia mu jego potencjał sił lub prestiż w międzynarodowym systemie politycznym i systemie bezpieczeństwa.

Punktem wyjścia w definiowaniu zewnętrznego środowiska bezpieczeństwa jest podmiot referencyjny. Gdy podmiotem referencyjnym jest państwo (bezpieczeństwo narodowe), to wówczas właściwym obszarem definicji zewnętrznego środowiska bezpieczeństwa będzie świat, kontynent, regiony i sąsiedztwo państwa. Jeżeli będzie to koalicja lub unia państw, wówczas obszarem tym będzie globalne lub kontynentalne środowisko bezpieczeństwa.

Z punktu potrzeb analizy zewnętrznego środowiska bezpieczeństwa, należy wyjaśnić:

- kim są w danym obszarze decydujący gracze strategiczni i jakie są ich interesy,
- gdzie są skupiska geopolityczne i jakie są tendencje ich rozwoju,
- jakie tematy z zakresu bezpieczeństwa są identyfikowane na danym obszarze i jaki jest ich charakter.

Decydującymi graczami geostrategicznymi są państwa, które mają możliwości użycia siły lub wpływów poza swoimi granicami, w celu zmiany istniejących związków geopolitycznych⁴. Państwa takie dysponują potencjałem i warunkami wstępnymi, aby zrealizować swoje zamiary – w tym osiągnąć przewagę w regionie lub pozycję światowego mocarstwa.

Graczami geostrategicznymi są zawsze silne państwa, o dużym znaczeniu. Jednak nie wszystkie znaczące i mocne kraje są takimi graczami, ich przynależność do tej kategorii zależy od zdolności i chęci zmiany własnej pozycji geopolitycznej i wpływu w międzynarodowym systemie politycznym. Obecnie, na podstawie stosunków globalnych, za graczy geostrategicznych można uznać USA, Francję, Niemcy, Rosję, Chiny, Indie i Iran.

Ogniskami geopolitycznymi nazywamy te państwa, których znaczenie nie zależy od ich mocy, lecz od szczególnego położenia i skutków, jakie mogą być wynikiem ich potencjalnego statusu zagrożenia, w stosunku do zachowania się geostrategicznych graczy. Decydującym warunkiem tego, które państwa można zaliczyć do tej kategorii, jest przede wszystkim ich położenie geograficzne. W niektórych przypadkach ich znaczenie polega na tym, że umożliwiają dostęp do ważnych obszarów, w innych zaś, że odmawiają mocnym graczom dostępu do swoich bogactw naturalnych. Geopolityczne ogniska mogą czasami stać się tarczą ochronną ważnych państw lub całych regionów. Zdarzyć się też może, że samo istnienie ogniska geopolitycznego ma silny kulturowy i polityczny wpływ na sąsiadującego, aktywnego gracza geostrategicznego. Obecnie takimi geopolitycznymi ogniskami są: Ukraina, Azerbejdżan, Korea Południowa, Turcja i Iran.

Interesującą pozycję ze względu na charakterystykę i analizy współczesnego środowiska bezpieczeństwa ma Eurazja⁵. Jej południowo-wschodnia część stała się miejscem niebezpiecznych etnicznych i religijnych konfliktów, ekstremistyczne reżimy usiłują uzyskać broń masowego rażenia. O poważnej sytuacji w tym regionie i jego możliwym, negatywnym wpływie na bezpieczeństwo w obszarze euroatlantyckim świadczą następujące fakty:

- na wspomnianym obszarze panuje najgorsza sytuacja socjalna, aż 85% obywateli południowej Azji otrzymuje wynagrodzenie poniżej 2 dolarów na dzień. Ze względu na aktualne konflikty (np. Afganistan, Irak), wysokie bezrobocie i częste katastrofy naturalne poziom ubóstwa może się zwiększyć;
- niebezpieczny przyrost demograficzny – sześć z dziewięciu państw, w których jest najwyższy przyrost naturalny, należy właśnie do tego regionu;

⁴ Z. Brzeziński, *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*, Praha 1999.

⁵ Idem, *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*, Praha 2004.

- populacja Indii, Pakistanu, Chin i Bangladeszu zwiększy się o 1,05 mld do roku 2050;
- nieustająca przemoc religijna: konflikty między muzułmanami i hinduistami w Indiach, muzułmanami i chrześcijanami w Indonezji, muzułmanami i żydami na Bliskim Wschodzie, między szyitami i sunnitami w Iraku, czynią ten obszar niebezpieczny i negatywnie wpływają na bezpieczeństwo w przyległych terenach;
- nagromadzenie niedemokratycznych reżimów – na terenach między Kanałem Sueskim i Morzem Wschodniochińskim znajduje się siedem z dziesięciu państw o najgorszej sytuacji w odniesieniu do respektowania praw politycznych i swobód obywatelskich, w Eurazji jest, według organizacji Freedom House, 59% państw charakteryzujących się brakiem wolności, 28% częściowo, a tylko 13% respektujących prawo do wolności;
- główna część tego obszaru należy do tzw. owalu przemocy – regionu, w którym znajdują się politycznie niestabilne państwa. Region ten charakteryzuje się skrzyżowaniem różnych grup etnicznych, religijnych i kulturowych, jest obszarem długotrwałych napięć, które mogą spowodować konflikty. Terytorium to liczy około 13 mln km kw., 32 państwa i 600 mln obywateli.

Z powyższych faktów wynika, że Eurazja jest, i długo pozostanie, źródłem niestabilności, nielegalnej migracji i innych zagrożeń dla bezpieczeństwa obszaru europejskiego. Ze względu na bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo w Europie, aktualną strategią bezpieczeństwa Unii Europejskiej jest wzmożona obserwacja środowiska bezpieczeństwa, państw graniczących lub znajdujących się w bliskości jej granic. Na terenie tym znajdują się państwa Półwyspu Bałkańskiego, Bliskiego Wschodu, obszar śródziemnomorski, ale i też kraje Południowego Kaukazu, które po rozszerzeniu UE mogą się znaleźć przy jej wschodniej granicy.

W ostatnim czasie, w związku z analizą i definiowaniem granic geograficznych określonej przestrzeni bezpieczeństwa, funkcjonuje nowy geopolityczny termin „szerszy Bliski Wschód”⁶. Obszar określony tą definicją wiąże się głównie z nierepektowaniem demokracji, odrzucaniem postępu, naruszaniem praw człowieka (głównie praw kobiet).

5.2.1. Zakres bezpieczeństwa

W erze globalizacji wszystkie państwa są wzajemnie powiązane, także w zakresie bezpieczeństwa. Zależność ta wynika z geograficznego rozmieszczenia państw, co znaczy, że im dalej od źródła zagrożenia znajduje się dane państwo, tym mniejsze jest jego zagrożenie. Dlatego też przy określaniu swojego bezpieczeństwa, państwa obserwują okolice najbliższe, silniej reagując na zagrożenia bezpieczeństwa w pobliżu własnych granic, niż na groźby oddalonych mocarstw. Model

⁶ Granice tego obszaru nie są dokładnie określone. Według NATO, w przestrzeni tej powinien się mieścić cały świat arabski oraz Iran, Turcja, Izrael, Pakistan i Afganistan. Niektórzy badacze w EU nie uznają tego terminu twierdząc, że region taki nie istnieje.

współzależności bezpieczeństwa państw w regionalnie połączonym środowisku geograficznym nazywa się kompleksem bezpieczeństwa.

Kompleks bezpieczeństwa przez Barry Buzana i Ole Wævera zdefiniowany został jako grupa państw, których główne problemy bezpieczeństwa są wspólnie i na tyle powiązane, że problemy bezpieczeństwa narodowego każdego z tych państw nie mogą być analizowane oddzielnie⁷.

Podstawą tej definicji jest założenie, że współzależność państw w zakresie bezpieczeństwa jest największa w bliskim sąsiedztwie, w geograficznie spójnych regionach. Zatem można twierdzić, że charakter kompleksów bezpieczeństwa może być określony również przez formy przyjaźni lub wrogości w danych regionach.

Klasyczne kompleksy bezpieczeństwa są tworzone przez zgrupowanie państw jednego regionu. Fakt ten ma wpływ nie tylko na związki między państwami w regionie (kompleks), lecz również na to, czy i jak będą mogły do takiego ugrupowania przenikać siły zewnętrzne, jakie są związki jednostek kompleksu ze środowiskiem zewnętrznym itp.

Do kategorii kompleksów bezpieczeństwa nie można zaliczyć dowolnego zgrupowania państw. Aby mogły takimi zostać, państwa muszą wykazywać charakterystyczny, terytorialnie ograniczony model obopólnej zależności, który oddziela państwa kompleksu bezpieczeństwa od państw z nimi sąsiadujących. Można więc mówić o europejskim kompleksie bezpieczeństwa, bliskowschodnim lub o kompleksowym bezpieczeństwie południowej Azji (który się skupia wokół rywalizacji indyjsko-pakistańskiej). Rodzaje regionalnych kompleksów bezpieczeństwa (RKB) umieszczono w tabeli poniżej.

Tab. 1. Struktura regionalnych kompleksów bezpieczeństwa

Rodzaj	Przewodnictwo w kompleksie	Kształt	Przykłady
Standardowy RKB		Biegunowość zdeterminowana przez regionalne mocarstwa	Środkowy Wschód, Ameryka Południowa, Afryka Południowa
Centryczny RKB	Supermocarstwo	Jednobiegunowy KB, skupiony wokół supermocarstwa	Ameryka Północna
	Duże mocarstwo	Jednobiegunowy KB, skupiony wokół dużego mocarstwa	Wspólnota Niepodległych Państw, Azja Południowa
	Mocarstwo regionalne	Jednobiegunowy KB, skupiony wokół mocarstwa regionalnego	Nie ma
	Instytucjonalne	Struktura wynikiem utworzenia instytucji zbiorowych	Unia Europejska
Duże mocarstwo		Dwu- albo wielobiegunowość z mocarstwami jako filarami regionalnymi	Europa po 1945 r., Azja Wschodnia

⁷ B. Buzan, O. Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge 2003.

Superkompleks		Mocny międzyregionalny poziom dynamiki bezpieczeństwa, płynący z przeniknięcia mocarstwa do przylegającego regionu	Azja Wschodnia, Azja Południowa
Protokompleks		Wzajemna współzależność bezpieczeństwa odróżniająca region od okolicy, ale regionalna dynamika bezpieczeństwa jest jeszcze zbyt słaba i krucha	Półwysep Somalijski, Afryka Zachodnia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Buzan, O. Waever, *Regions and Powers...*

Kompleksy bezpieczeństwa przedstawiają stabilne, ale nietrwałe części międzynarodowego systemu anarchicznego, podlegającego pewnym zmianom. Zrozumienie struktury i związków kompleksu bezpieczeństwa umożliwia zidentyfikowanie i ocenę zmian w charakterze bezpieczeństwa w określonym regionie i środowisku bezpieczeństwa.

Podstawową strukturę klasycznego kompleksu bezpieczeństwa tworzą:

- uporządkowanie jednostek kompleksu bezpieczeństwa i różnice między nimi,
- stosunki przyjaźni i wrogości wobec wzajemnej zależności od bezpieczeństwa,
- rozkład sił między głównymi jednostkami kompleksu⁸.

Jeżeli dojdzie do zmiany któregośkolwiek z czynników, cały kompleks musi zostać definiowany od nowa. Identyfikacja, badanie i analiza kompleksów bezpieczeństwa ma praktyczne znaczenie w celu określania i prognoz rozwoju bezpieczeństwa w określonych obszarach lub regionach. W zależności od charakteru zmian w strukturze kompleksu bezpieczeństwa, ich wzajemne skutki mogą być następujące:

- zachowanie *status quo* – podstawowa struktura regionalnego kompleksu nie ulega zmianie, nie zmieniają się ani stosunki przyjaźni czy wrogości, ani rozkład sił,
- dochodzi do wewnętrznej transformacji – następuje zmiana jego wewnętrznej struktury bez zmiany zewnętrznych granic kompleksu, polegająca na przykład na tym, że stosunki przyjaźni czy wrogości ulegną zmianie lub wytworzą się pewniejsze więzi między niektórymi jednostkami kompleksu itp.,
- zewnętrzna transformacja, która powstaje w wyniku ekspansji lub redukcji liczby jednostek kompleksu – niektóre jednostki kompleksu opuszczają, lub odwrotnie, niektóre jednostki ze środowiska zewnętrznego do kompleksu dołączają,
- opanowanie regionalnego kompleksu bezpieczeństwa przez jedno lub więcej mocarstw zewnętrznych, co może być przyczyną zaniku lokalnego charakteru stosunków bezpieczeństwa wewnątrz kompleksu.

Teoria kompleksów bezpieczeństwa ma znaczenie przede wszystkim przy badaniu problematyki regionalnego bezpieczeństwa. Z jej pomocą możliwe jest

⁸ B. Buzan, O. Waer, J. de Wild, *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder 1988.

tworzenie prognoz dalszego rozwoju, analizowanie statycznych i dynamicznych aspektów bezpieczeństwa i wytwarzanie norm w celu identyfikowania zmian w globalnym i regionalnym środowisku bezpieczeństwa.

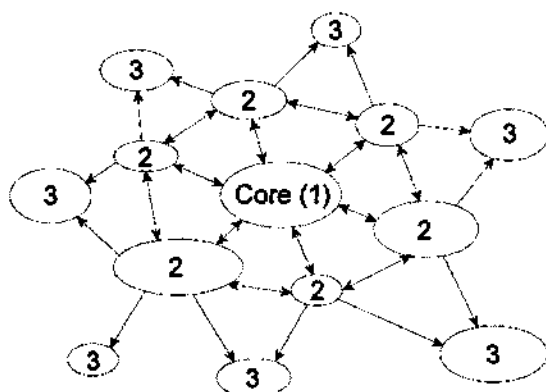
5.2.2. Zespół konfliktów

Podczas analizy środowiska bezpieczeństwa należy nadmienić, że najważniejsze konflikty odbywały się, i ciągle jeszcze mają miejsce, w określonych regionach, określonych geograficznie i geopolitycznie ograniczonych miejscach. Konflikty te nie są ze sobą związane, lecz nawzajem na siebie działają, czego skutkiem może być połączenie przyczyn i uczestników konfliktu. Niektórzy aktorzy lub niektóre konflikty dotyczą wielu kompleksów, w dalszych mogą uczestniczyć aktorzy z innych obszarów (np. państwa i koalicje angażujące się w Afganistanie, Iraku, Sudanie itp.). Takie obszary konfliktów nazywa się regionalnymi kompleksami konfliktów⁹.

Monty Marshall w pracy *Third World War. System, Process, and Conflict Dynamics*¹⁰ stwierdził, że regionalny kompleks konfliktów przedstawia ogół wewnątrzpaństwowych, wewnątrzregionalnych i ekstraregionalnych konfliktów, które są w jakiś sposób wzajemnie połączone i nie mogą być podzielone na poszczególne konflikty. W związku z tym, można przyjąć, że może to również być regionalny subsystem bezpieczeństwa określony na podstawie przyjaźni lub wrogości jednostek wewnątrz jakiegoś obszaru geograficznego.

Dla struktury kompleksu konfliktów charakterystyczny jest obszar rdzeniowy, gdzie konflikt powstał (1); otoczenie rdzenia – państwa peryferyjne, bezpośrednio graniczące z obszarem rdzeniowym konfliktu (2); obszar marginalny, a w nim państwa graniczące z państwami peryferyjnymi (3). Ten obszar może indukować konflikt albo przemoc, także z państw peryferyjnych.

Rys. 2. Struktura kompleksu konfliktów

Źródło: M. Marshall, *Third World War...*

⁹ P. Walensteen, *Understanding Conflict Resolution*, London 2007.

¹⁰ M. Marshall, *Third World War. System, Process, and Conflict Dynamics*, Lanham 1999.

Konflikty będą się w danym środowisku (regionie) szerzyć, jeżeli państwa do niego przynależące będą albo słabe, albo niestałe. Słabe państwa to takie, które nie są zdolne zapewnić obywatelom podstawowych usług publicznych, jakimi są bezpieczeństwo wewnętrzne albo skuteczny ustrój prawny. Niestalne państwa to te, które mogą lecz nie muszą dysponować potrzebną zdolnością do działania, lecz ich państwowość (niepodległość, zdolność do wypełniania podstawowych funkcji itp.) jest nieustannie zagrożona z zewnątrz albo wewnątrz. Działania takich państw w regionalnym kompleksie konfliktów pokazuje tabela 2.

Tab. 2. Państwa w regionalnym kompleksie konfliktów

	Słabe państwa	Niestalne państwa
Początek konfliktu	Regionalny kompleks konfliktów powstaje na skutek wewnętrznych lub zewnętrznych wpływów, wobec których jest państwo bezsilne	Regionalny kompleks konfliktów powstaje na skutek wzajemnej rywalizacji państw podczas tworzenia warunków do swojego istnienia
Wpływ konfliktu regionalnego	Konflikt regionalny nadal osłabia państwo, które może upaść, jeżeli nie otrzyma pomocy z zewnątrz	Regionalny konflikt napędza zmianę państwowości, która może być konstruktywna albo destrukcyjna
Wpływ na przebieg konfliktu regionalnego	Regionalizacja konfliktu jest niezamierzonym towarzyszącym zjawiskiem, na które państwo nie może wywierać wpływu	Regionalizacja konfliktu jest wynikiem zamierzonej strategii państw i innych czynników (aktorów), działających w danym środowisku

Źródło: opracowanie własne.

P. Walensteen¹¹ zdefiniował 16 regionalnych kompleksów konfliktów na świecie, z których większość znajduje się na kontynencie afrykańskim. Na bezpieczeństwo i problemy bezpieczeństwa krajów wschodniej i środkowej Europy mają największy wpływ następujące regionalne kompleksy konfliktów¹²:

- 1) regionalny kompleks konfliktów na Bałkanach, który (geograficznie, kulturowo i cywilizacyjnie) jest najbliżej granic Polski, przy czym rejony zachodnie przedstawiają najpoważniejszy obszar niestabilności. Ten kompleks konfliktów cechują problemy etniczne oraz oddzielanie się państw i współzawodnicstwo o władzę w regionie;
- 2) kompleks konfliktów w Palestynie, który jest głównie manifestacją konfliktu arabsko-izraelskiego;
- 3) kompleks konfliktów na Bliskim Wschodzie z najbardziej skomplikowanym obszarem Zatoki Perskiej, który ze względu na swoje strategiczne zasoby surowców energetycznych (ropa, gaz ziemny) przyciąga uwagę światowych mocarstw;

¹¹ P. Walensteen, op. cit.

¹² L. Hofreiter, *Teória a riešenie konfliktov*, Liptovský Mikuláš 2008.

- 4) kompleks konfliktów w Azji Środkowej i Afganistanie, w którym istnieje wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktów religijnych, etnicznych i klanowych;
- 5) kompleks konfliktów na Kaukazie jest przestrzenią o wielkim geopolitycznym, geo-ekonomicznym i geostrategicznym znaczeniu. Równocześnie jest to niebezpieczny obszar z wieloma ogniskami konfliktów;
- 6) kompleks konfliktów w Północnej Afryce: z czternastu państw uczestniczących w tym kompleksie konfliktów, sześć jest oznaczonych jako państwa niestabilne (Erytrea, Etiopia, Czad, Niger, Algieria, Sahara Zachodnia), w dwóch (Somalia, Sudan) toczą się zbrojne konflikty wewnętrzne o charakterze wojny domowej. Od końca 2010 r. w tym regionie trwa Wiosna Arabska, która rozszerza się na region Bliskiego Wschodu.

5.3. WEWNĘTRZNE ŚRODOWISKO BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Na formowanie i charakter środowiska wewnętrznego znaczny wpływ mają następujące czynniki:

- czynnik geograficzny,
- czynnik społeczny,
- rozwój ekonomiczny,
- stabilność systemu politycznego.

5.3.1. Czynniki geograficzny

Czynnik geograficzny (lub środowisko geograficzne) zasadniczo można uważać za statyczny, niezmienny czynnik siły państwa. Środowisko geograficzne to ogół zjawisk przyrody, które w danym okresie historycznym uczestniczą w tworzeniu życia społecznego i są koniecznym warunkiem istnienia i rozwoju każdego społeczeństwa.

Według badaczy reprezentujących nurt determinizmu geograficznego, środowisko geograficzne (przede wszystkim rozumiane jako naturalne) pełni decydującą rolę w rozwoju człowieka i społeczeństw. Jednym z pierwszych zajmujących się tym problemem był Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu – Monteskiusz (1689–1755). Podzielał niektóre opinie o wpływie klimatycznym, głoszone przez Johna Arbethnota, ale jego zasługą stał się fakt, że teoria ta stała się częścią nauki o społeczeństwie. W dziele *O duchu praw* objaśniał, że to, jak społeczeństwo (w określonym kraju) działa i jest zorganizowane (czy jest agresywne, pokojowe, osiadłe, koczownicze, rolnicze itp.), ma silny związek z położeniem geograficznym danego państwa. Monteskiusz skupił się na badaniu związków między klimatem, charakterem narodu i systemem prawnym. Sądził, że na podstawie wpływu klimatu można odkryć przyczynę słabości i siły narodów, ich skłonności do wolności lub niewolnictwa.

Z tezą Monteskiusza polemizował Voltaire, który w *Słowniku filozoficznym* stwierdził, że klimat ma pewien wpływ na siłę państwa, ale silniejszy jest wpływ władzy. Jeżeli religia połączy się z władzą, państwo stanie się mocniejsze.

Kolejnym badaczem zainteresowanym determinizmem geograficznym był Johann Gottfried Herder (1744–1803). Również i on doszedł do wniosku, że klimat ma wpływ na charakter i duszę narodu. W odróżnieniu od Monteskiusza, przez klimat rozumiał zbiór wpływów i sił ziemskich, fauny i flory, które wspólnie służą wszystkiemu, co żyje na Ziemi. Czynniki te nie uznawał za niezmiennie, lecz za środowisko, które człowiek przetwarza za pomocą dostępnych mu środków. Herder, wykorzystując wiedzę z nauk przyrodniczych i geografii, udoskonalił naukę o wpływie klimatu i czynników geograficznych na człowieka. Wpływ czynnika geograficznego był później wykorzystywany do formułowania podstaw geopolityki. Analizując wpływ czynnika geograficznego na formowanie się wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa, bierze się pod uwagę głównie następujące elementy:

- położenie i wielkość państwa,
- charakter i długość granic,
- fizyczno-geologiczną charakterystykę obszaru (góry, równiny, rzeki, wielkie jeziora i zapory, jakość gleb itp.),
- klimat i warunki atmosferyczne,
- typ roślinności,
- zasoby surowców,
- dostęp do morza,
- charakterystyczny typ zasiedlania (wiejski, miejski itp.).

Determinizm geograficzny

Determinizm geograficzny to zespół teorii i zasad metodologicznych, które tłumaczą rozwój poszczególnych wspólnot ludzkich w odniesieniu do specyfiki środowiska geograficznego, w którym się znajdują lub jego wybranych czynników, np. jakość gleb, gospodarka wodna, fauna, flora, bogactwa naturalne, powierzchnia, warunki klimatyczne itp. Według tej teorii, geografia prezentuje najistotniejszy czynnik w formowaniu polityki narodowej, ponieważ czynniki te są jednymi z podstawowych, które określają siłę państwa:

$$\text{moc} = \text{siła} \times \text{położenie}$$

Dlatego terytorium i jego specyfika stały się tak istotną i, rzecz można, stałą przyczyną (również współczesnych) konfliktów. Terytorialna dominacja stała się podstawą agresywnego postępowania państw narodowych. I tak, motywem większości krwawych konfrontacji nacjonalizmu było pragnienie podbicia niektórych terytoriów w celu rozszerzenia swojej siły, lub przeciwnie, strata ziemi postrzegana była jako katastrofa narodowa. Główną regułą geopolityki jest potwierdzenie fundamentalnego dualizmu, obecnego w geograficznym uporządkowaniu planety. Dwoistość ta odzwierciedla się w odwiecznym antagonizmie i rywalizacji „telurokracji” (*land power*, potęgi lądowej) i „talasokracji” (*sea power*, potęgi

morskiej)). Natura tej rywalizacji manifestowała się, przykładowo, w konkuruwaniu cywilizacji rynkowo-handlowej (Kartagina, Ateny) z cywilizacją wojenno-autorytatywną (Rzym, Sparta).

Od początku dualizm ten charakteryzował się wrogością dwóch elementów: świata morskiego (dynamiczny, ruchliwy, rozwijający się) i świata lądu (statyczny, relatywnie niezmienny). „Telurokracja”, świat sił lądowych, ograniczony był lądem, jego rdzeniem było zawsze interkontynentalne środowisko Eurazji określane nazwą *heartland*¹³. „Talasokracja” przeciwnie – rozpoczynała się na przybrzeżnych obszarach kontynentu, tworzyła swojego rodzaju wewnętrzny, kontynentalny półksiężyc – *rimland*¹⁴ i charakteryzowała się intensywnym rozwojem. Geopolityczną mapę świata uzupełnia zewnętrzny półksiężyc wysp, na początku dostępny tylko dla potęg morskich, narodów *rimlandu*. Taka podstawowa geopolityczna mapa doprowadziła do powstania konfliktowego, walczącego ze sobą, cywilizacyjnego dualizmu, rywalizacji dwóch wielkich obszarów: anglosaskiego (Anglia i USA) i kontynentalnego, eurazjatyckiego.

Zgodnie z tą koncepcją, nadal obecna jest rywalizacja potęgi kontynentalnej (*land power*), reprezentowanej przez Rosję, z potęgą morską (*sea power*), której przedstawicielami są Stany Zjednoczone i ich sojusznicy w NATO. W tym konkretnym politycznym boju USA i sprzymierzeńcy atlantyccy zwyciężyli nad siłami kontynentalnymi. Zwycięstwo to umożliwiło triumf jedyne globalnego hegemonia – USA. W reakcji na wzrastającą siłę atlantycką, powstała geopolityczna teoria europejskiego kontynentalizmu, która uważa *heartland* za decydującą potęgę. Według tego twierdzenia, losy całej Europy zależą całkowicie od Rosji i Eurazji. Podkreślając znaczenie rosyjskiego czynnika, akcentowany jest również inny element: decydujące znaczenie w konflikcie z atlantyzmem może odegrać świat islamski, antyamerykański. Koncepcję tę przedstawia wzór:

Rosja (*heartland*) + islam kontra USA i ich sojusznicy (NATO)

To niebezpieczny schemat, ponieważ przeciwstawia się idei współpracy euroatlantyckiej oraz, na swój sposób, legalizuje czyny radykalnych islamistów i fundamentalistów. Europa jest traktowana jako platforma w celu sformowania antyatlantyckiego, eurazjatycko-islamskiego bloku.

5.3.2. Czynniki społeczne

W odróżnieniu od obszaru zewnętrznego środowiska bezpieczeństwa, w wewnętrznym środowisku bezpieczeństwa najważniejsze role odgrywają przede wszystkim czynniki społeczne: grupy politycznie zorganizowane, warstwy spo-

¹³ Subkategoria geopolityki, która stworzył MacKinder. Oznacza serce ziemi, realną, żyjącą formację we wnętrzu Eurazji. Obszar ten nie ma granic administracyjnych, zajmuje większą część Rosji. Zajęcie tego obszaru było, wg MacKindera, decydujące dla objęcia w posiadanie Eurazji, a potem całego świata.

¹⁴ *Rimland* – definicja stworzona przez N. Spykmana, oznaczająca przybrzeżne obszary Eurazji.

teczne, podmioty gospodarcze, stowarzyszenia i związki oraz poszczególni obywatele.

Coraz częściej mówi się także o indywidualnym bezpieczeństwie obywatela lub o bezpieczeństwie ludzkim, pojmowanym jako najszerwsze. Bezpieczeństwo to obejmuje nie tylko wolność od konfliktów zbrojnych, ale również przestrzeganie praw człowieka, poszanowanie reguł państwa prawa oraz zdolności państwa do zapewnienia obywatelom godziwych warunków ekonomiczno-społecznych i ochronę przed takimi zagrożeniami, jak głód, bezrobocie, wykluczenie społeczne itp. Czynnikiem bezpieczeństwa ludzkiego określa się szerokie spektrum wskaźników socjalnych, na przykład strukturę ludności, demograficzną stratyfikację społeczeństwa, skalę przestępczości, bezrobocie, nierówności w dochodach itp.¹⁵

Przy analizowaniu społecznego czynnika wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa należy uwzględnić aspekty:

- struktura demograficzna,
- zróżnicowanie społeczne ludności,
- zróżnicowanie regionalne.

5.3.2.1. Struktura demograficzna

Wskaźników struktury demograficznej nie można odbierać jako elementu statycznego, ale jako parametr odznaczający się silną dynamiką zmian w liczbie, strukturze, rozłożeniu przestrzennym mieszkańców itp. Oprócz czynników, które można obiektywnie wyrazić liczbowo (np. liczba obywateli, współczynnik urodzeń i zgonów, struktura wiekowa itp.), ważną rolę odgrywają też czynniki odnoszące się do jakościowego określenia struktury ludności (np. narodowościowa, religijna itp.). Ich wartość nie zawsze może być wyrażona w cyfrach, jednakże mogą mieć wpływ pozytywny, o ile wyrażają homogeniczność, solidarność i lojalność w stosunku do państwa i jego polityki wewnętrznej lub zewnętrznej, ale również mogą wpływać negatywnie, jeżeli wyrażają narodowościową, etniczną, religijną i polityczną heterogeniczność, która prowadzi do wewnętrznych różnic i konfliktów.

Ilościowa charakterystyka struktury demograficznej¹⁶

Parametry ilościowe charakteryzują się silną dynamiką w zależności od liczby ludności, struktury, rozmieszczenia przestrzennego itp. Z demograficznego punktu widzenia istotne są przede wszystkim takie zmiany w strukturze demograficznej, które wpływają na wielkość i rozłożenie populacji. Ruchy ludności mogą być dwójakie:

- a) naturalny ruch populacji (zmiany wewnętrzne), czyli proces naturalnego rozmnażania się i umieralności ludzi, którego wynikiem jest przyrost lub ubytek naturalny,

¹⁵ M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa*, Kielce 2009; idem, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa 2011.

¹⁶ Wzory przytoczone w tej części za: V. Vlčková, E. Mišúňová, Z. Mocco, *Ekonomická regionálna geografia SR*, Bratislava 1994.

- b) ruch migracyjny (zmiany zewnętrzne), czyli zmiany struktury demograficznej związane z wyprowadzaniem się (emigracja) lub przyjazdem (imigracja) ludności. Na podstawie obu tych procesów można mówić o migracyjnym przyroście lub ubytku ludności.

Ruch demograficzny P jest wynikiem działania następujących czynników:

- liczby narodzeń (N),
- liczby zgonów (M),
- liczby imigrantów (I),
- liczby emigrantów (E).

co można wyrazić równaniem:

$$P = (N - M) + (I - E)$$

Naturalny ruch demograficzny charakteryzują dwa przeciwstawne zjawiska: współczynnik urodzeń i umieralność. Wynikiem jest przyrost naturalny ($N > M$), lub ubytek naturalny ($N < M$), który można wyrazić jako:

$$k = \frac{N}{S} \cdot 1000 - \frac{M}{S} \cdot 1000$$

k – relatywny przyrost (ubytek) naturalny

N – liczba żywych porodów

M – liczba zgonów

S – średni stan liczbowy ludności

Istotnym wskaźnikiem procesu reprodukcji jest współczynnik urodzeń, który wyraża następujący związek:

$$\eta = \frac{N}{S} \cdot 1000$$

Oznaczenie symbolów tożsame ze wzorem poprzednim.

Struktura demograficzna, określana według płci i wieku, należy do podstawowej charakterystyki ludności. Oprócz dostarczenia istotnych informacji w celu opracowania demograficznych i geograficznych modeli demograficznych, ma ona znaczenie również przy określaniu zasobów ludzkich dla potrzeb gospodarki i obrony (sił zbrojnych). Struktura demograficzna ze względu na płeć jest najczęściej wyrażana za pomocą indeksu maskulinizmu (I_m) lub indeksu feminizmu (I_f), które reprezentują wzajemny podział osób jednej płci w stosunku do drugiej:

$$I_m = \frac{M}{F} \cdot 1000$$

$$I_f = \frac{F}{M} \cdot 1000$$

M – liczba mężczyzn w obserwowanym zbiorze

F – liczba kobiet w obserwowanym zbiorze

Wiekową strukturę populacji określa się według podstawowych grup wiekowych, które dzielą obywatelstwo na grupy:

- przedprodukcyjna (0–17 lat),
- produkcyjna (18–64 lat dla mężczyzn, 18–59 lat dla kobiet),
- poprodukcyjna (65 i więcej lat dla mężczyzn, 60 i więcej lat dla kobiet).

Analizę złożenia struktury wiekowej umożliwia indeks witalności, który określa stosunek przedprodukcyjnej (N_p) i poprodukcyjnej (N_{pp}) grupy ludności:

$$I_v = \frac{N_p}{N_{pp}} \cdot 100$$

Wskaźnik ten umożliwia analizę wewnętrznej demograficznej witalności. Jego interpretację zawarto w poniższej tabeli.

Tab. 2. Klasyfikacja populacji według indeksu witalności

Wartość indeksu	Typ populacji
301 i więcej	silnie progresywny
201–300	progresywny
151–200	ustabilizowany rosnący
121–150	ustabilizowany
101–120	stagnacyjny
mniej niż 100	regresywny

Źródło: opracowanie własne.

Ujemny przyrost demograficzny, przejawiający się stałym spadkiem udziału ludności zdolnej do pracy w stosunku do ludności w wieku emerytalnym, nieprodukcyjnym, wpływa negatywnie na system socjalny państwa, który może stracić zdolność realizacji funkcji socjalnej i zagrozić społecznej równowadze w regionie.

Analiza jakościowych czynników struktury demograficznej

Oprócz czynników, które mogą być w określonym, obiektywnym wymiarze wyrażone liczbowo, ważną rolę odgrywają również czynniki określające jakościowy wymiar populacji. Ich wartość i wpływ nie zawsze można wyznaczyć ilościowo. Mogą mieć pozytywny wpływ, jeżeli określają homogeniczność, solidarność i lojalność w stosunku do państwa i jego polityki wewnętrznej czy zagranicznej. Ale mogą też wpływać negatywnie, jeżeli określają narodowościową, etniczną, religijną i polityczną heterogeniczność, której skutkiem mogą być konflikty wewnętrzne. Dla potrzeb analizowanego problemu należy określić skład narodowościowy i strukturę wyznaniową społeczeństwa.

Skład narodowościowy społeczeństwa jest istotną cechą charakteryzującą regionalnie państwo i czynnikiem wskazującym stopień jedności obywateli. Z punktu widzenia stabilności wewnętrznej państwa, analiza taka ma duże znaczenie dla poznania narodowościowej, etnicznej lub rasowej struktury ludności, kontekstu

historycznego, tworzenia struktury narodowościowej oraz formowania związków między grupami narodowościowymi.

Charakterystyczną cechą epoki globalizacji jest stała zmiana struktury narodowościowej państw na skutek migracji (legalnej i nielegalnej). Według wyników obecnej polityki azylowej przewidywać można, że zjawisko to będzie mieć tendencję rosnącą. Skutki napływu migrantów i rozszerzanie się struktury narodowościowej, nie musi jednak komplikować sytuacji bezpieczeństwa. Ważne jest bowiem nastawienie lokalnych wspólnot. Wzrost liczby grup etnicznych i diaspor w jednym państwie może prowadzić do konfliktów społecznych. Imigranci wywołują w rdzennych mieszkańcach obawę przed utratą kontroli nad swoimi granicami, poczucie zagrożenia własnej niezależności, etnicznej homogeniczności. Przybysze różnią się stylem życia, zwyczajami religijnymi i tradycją kulturową. W ekstremalnych sytuacjach napięcie między tubylcami i imigrantami może prowadzić do wzrostu agresywności, rasizmu i ksenofobii.

Religijna struktura ludności odzwierciedla podział obywateli należących do poszczególnych organizacji religijnych i wyznaniowych. Stopień religijności lub religijna homogeniczność państwa może być czynnikiem jednoczącym. Dla wewnętrznej równowagi w państwie ważne jest, aby były zagwarantowane jednako- we prawa dla wszystkich grup wyznaniowych. Poczucie krzywdy płynące z dyskryminacji lub religijne spory między poszczególnymi grupami wyznaniowymi mogą stać się przyczyną konfliktów wyznaniowych.

5.3.2.2. Zróżnicowanie społeczne ludności

Ostatnie lata XX wieku diametralnie zmieniły środowisko społeczne, głównie w państwach byłego bloku wschodniego. Transformacja polityczna i ekonomiczna doprowadziła do nowego społecznego zróżnicowania (dyferencjacji) społeczeństwa. Można zaobserwować coraz więcej jego oznak w do niedawna prawie homogenicznych społeczeństwach, na przykład:

- różnice w wynagrodzeniach, majątku, stylu życia pojedynczych osób i grup obywateli,
- powstanie zamkniętych, zarobkowych elit polityczno-ekonomicznych, niedostępnych dla reszty społeczeństwa,
- powstanie licznej najniższej warstwy społecznej złożonej z ludzi będących na utrzymaniu państwa i organizacji charytatywnych.

Nowe podziały struktury społecznej różnią się zasadniczo od stratyfikacji funkcjonującej do 1989 roku – obecnie przypomina system rozwiniętych państw zachodnich. Jednak zróżnicowanie społeczeństwa nie zawsze jest postrzegane jako sprawiedliwe i zagraża poczuciu bezpieczeństwa obywateli. Do głównych przyczyn zachwiania wewnętrznej równowagi państwa i potencjalnych konfliktów należą:

- 1) zwiększająca się liczba rodzin o niskim statusie społeczno-ekonomicznym,
- 2) niewykorzystywanie możliwości stwarzanej przez nową strukturę społeczną, głównie z powodu rozczarowania współczesnością,
- 3) wzrastający rozmiar i zasięg bezrobocia, zagrażający jednolitej strukturze społecznej,

- 4) zmniejszająca się różnica w dochodach i pozycji społecznej między warstwą średnią a najniższą,
- 5) nierówności na rynku pracy (dyskryminacja osób starszych, absolwentów szkół bez praktyki, kobiet samotnie wychowujących dzieci itp.),
- 6) wykluczenie niektórych grup społecznych (narodowościowych, etnicznych, wyznaniowych, politycznych) z życia społecznego i politycznego.

Część obywateli postrzega więc swoją sytuację jako krzywdzącą. Część klasy średniej odczuwa, że jest traktowana niesprawiedliwie – że choć pracuje, nie jest adekwatnie wynagradzana, stosownie do talentu i wysiłku, a często ich sytuacja jest gorsza od bezrobotnych żyjących na koszt państwa. W odczuciu części społeczeństwa nierówności zaniżają poczucie godności obywatelskiej, zanikają więzi społeczne i satysfakcja społeczeństwa jako całości. Takie odczucia często prowadzą do szybkiego wzrostu przestępczości.

Ubóstwo

Czynnikiem, który wyraźnie wpływa na formowanie wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa jest ubóstwo – jest też jednym z czynników limitujących rozwój ludzkości. Ogólnie mówiąc, ubóstwo to szczególne okoliczności, które nie pozwalają ludziom nim dotkniętym uczestniczyć w życiu zbiorowym i w istotny sposób zmniejszają ich możliwości uczestniczenia w podstawowych instytucjach społecznych, od rodziny poczynając, na wymiarze sprawiedliwości kończąc. Ubóstwo jest przyczyną wykluczenia społecznego.

Według Geista, ubóstwo jest sytuacją, w której pojedyncza osoba lub grupy społeczne nie są w stanie z własnych źródeł zaspokoić najbardziej podstawowych potrzeb egzystencjalnych¹⁷. Pojawia się tu po raz kolejny problem zdefiniowania najbardziej podstawowych potrzeb egzystencjalnych. Według jednej z definicji ubóstwa¹⁸, za najbardziej podstawowe potrzeby można uważać żywność, usługi i działalność, które są w społeczeństwie odbierane jako normalne, a także zasoby umożliwiające obywatelom wypełnianie obowiązków, które są od nich oczekiwane, stosownie do ich pozycji, roli i pozycji społecznej.

Ubóstwo bywa zróżnicowane obszarowo (wyraźnie wyższe jest na obszarach wiejskich i w regionach słabo rozwiniętych). Ekonomiczna słabość w środowisku wiejskim, w porównaniu z obszarami uprzemysłowionymi, prowadzi do ubóstwa powiązanego ze znacznym bezrobociem różnych grup społecznych i wysokim uzależnieniem od zasiłków socjalnych. Istnieją tak zwane regiony ubóstwa, które charakteryzują się wyraźnym wzrostem liczby osób przez dłuższy czas niezatrudnionych i skazanych na pomoc socjalną, niskim wynagrodzeniem ludności ekonomicznie aktywnej, słabym poziomem uprzemysłowienia i usług, wyższym wskaźnikiem zatrudnionych w rolnictwie i nieobecnością nowoczesnej infrastruktury. Grupami ryzyka są tu głównie osoby starsze (emeryci), rodziny wielodzietne

¹⁷ B. Geist, *Sociologický slovník*, Praha 1992.

¹⁸ A. Žilová, *Nežiaduce individuálne a spoločenské konzekvencie chudoby*, Banská Bystrica 2005.

i niepełne, trwale bezrobotni, osoby z niskim wykształceniem, członkowie niektórych grup etnicznych, imigranci.

5.3.2.3. Zróżnicowanie regionalne

Równowaga między regionami ma znaczny wpływ na wewnętrzną stabilność państwa. Nierównomierny rozwój jest przyczyną niepokojów ludności w mniej rozwiniętych regionach i migracji wewnętrznej. Analizując rozwój regionów należy wziąć pod uwagę następujące czynniki:

- a) poziom społecznego, ekonomicznego i cywilizacyjnego rozwoju regionów: ocenia się różnice między regionami rozwiniętymi a zacofanymi. Wyraźne międzyregionalne zróżnicowanie przyczynia się przede wszystkim do aktywizacji regionów o zadowalającym poziomie rozwoju gospodarczego, społecznego i terytorialnego, z wysokim potencjałem socjalnym. Regiony bardziej zacofane, oznaczające się niedostatecznym rozwojem gospodarczym, wysokim bezrobociem są pasywniejsze i oczekują państwa – chodzi tu głównie o strukturalnie słabe osady wiejskie, starsze obszary z jednym rodzajem przemysłu i tereny o niewielkiej infrastrukturze;
- b) charakter i częstotliwość napływu inwestycji kapitałowych do regionów: w tym sektorze wyraźniej widać zróżnicowanie regionów. Inwestycje trafiają częściej do regionów rozwiniętych, z zadowalającą infrastrukturą i dobrym dostępem komunikacyjnym, które są atrakcyjniejsze dla zagranicznych inwestorów. Nierównomierne rozłożenie inwestycji pogłębia więc różnice społeczno-ekonomiczne między regionami, szczególnie między centrum a peryferiami;
- c) rozmiar bezrobocia i możliwości jego rozwiązywania: bezrobocie jest ciężącym problemem gospodarczego i społeczno-ekonomicznego rozwoju regionów. Wysoki poziom bezrobocia w obszarach bardziej zacofanych jest przyczyną powstawania konfliktów między grupami społecznymi;
- d) jakość i aktywność potencjału ludzkiego jako głównego czynnika rozwoju: jego nierównomierne rozłożenie komplikuje społeczno-demograficzne warunki dalszego rozwoju. Przyczyną tego negatywnego zjawiska jest fakt, że wraz z rosnącymi problemami obszarów wiejskich, dochodzi do migracji ludności ekonomicznie aktywnej do miast (przestrzeni miejskich) oraz to, że młodzi ludzie po skończeniu studiów nie wracają na wieś. Wieś się w ten sposób wyludnia, redukuje się jej ekonomiczny i intelektualny potencjał. Potencjał ludzki skupia się więc w wielkich miastach, blokując trendy rozwojowe we wsiach i mniejszych miastach;
- e) przestrzenna pozycja regionu (lub miejscowości w ramach regionu): jest to źródło znacznej polaryzacji i międzyregionalnego zróżnicowania. Analizując ten czynnik można określić:
  - poziom makro, na którym uwidacznia się niekorzystne usytuowanie regionu w stosunku do państwa (np. sytuacja niektórych obszarów przygranicznych i regionów poza głównymi pasami urbanizacji),
  - poziomem średni, przejawiający się niekorzystną pozycją przestrzenną głównie wsi, ale też regionów przygranicznych i słabo zurbanizowanych,

- poziom mikro, na którym widać wpływy niekorzystnej pozycji regionu, miast i wsi.

Znaczący z perspektywy analizowania wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa jest również regionalny aspekt przestępczości. Przestrzeń jest znaczącym obszarem, a z powodów demograficznych, ekonomicznych i społecznych wyraźnie zdeterminowanym przez przestępczość.

Do wzrostu przestępczości przyczyniają się takie zjawiska, jak industrializacja, migracje, konflikty międzykulturowe, urbanizacja, środki masowego przekazu i kultura przemocy. Generalnie można przyjąć, że przestępczość, wykorzystując większy stopień anonimowości, skupia się w większych miastach. Natomiast najlepsza sytuacja w zakresie bezpieczeństwa panuje w słabo zurbanizowanych obszarach.

5.3.3. Patologie społeczne

Pojęcie patologii społecznej używane do określenia zjawisk o charakterze niepożądanym, niezdrowym, nienormalnym i niebezpiecznym. Zalicza się do nich przede wszystkim:

- przestępczość,
- samobójstwa,
- alkoholizm,
- zbrodnie seksualne,
- prostytutka,
- rozpad rodziny,
- bezrobocie,
- narkomania,
- wandalizm.

Dalej przeanalizowane zostaną niektóre z wyżej wymienionych zjawisk.

Przestępczość

Przestępczość należy do ogólnego kontekstu społecznie problemowych sytuacji. Chociaż normy regulujące zachowania społeczne są powszechnie od wieków ustalone i znane, szukanie przyczyn przestępczości nie jest łatwe, a i pojmowanie przestępczości bywało zróżnicowane.

Przestępczość jest realnym, masowym zjawiskiem społecznym, na który mają wpływ różnorodne warunki ekonomiczne, społeczne, kulturowe itd. Z perspektywy prawa karnego, najogólniej akceptowana definicja przestępczości charakteryzuje ją jako świadomość karygodnego zachowania lub zachowania kryminalnego, wyrażona ogółem czynów karnych, popełnionych w społeczeństwie w określonym czasie¹⁹. Pojęcie to jest więc ograniczone prawem karnym. Problemem cytowanej definicji jest to, że granice zakresu przestępczości mogą się zmieniać tak, jak się zmieniają i przesuwać granice poszczególnych wzorów zachowań przestępców.

¹⁹ G. Lubelcová, *Formovanie východísk sociologickej interpretácie kriminality*, „Sociológia” 1996, No. 4.

Według podejścia socjologicznego, przestępczość może być określona za pomocą pojęcia przewinienia, które generalnie oznacza czynność naruszającą prawną lub innego rodzaju normę zachowania i wyrządzającą społeczeństwu lub pojedynczej osobie szkodę²⁰ i w takim kontekście jest stosowane, głównie za granicą.

Jeżeli rozumie się zachowanie przestępcze jako pewną formę dewiacji społecznej, wówczas takiego rodzaju działalność może być określona jako naruszenie lub znaczne odstępstwo od niektórych norm lub zbioru norm zachowania w społeczeństwie lub nieprzestrzeganie obowiązków, które wypływają z norm (prawnych, etycznych, religijnych itp.). Chodzi tu o takie zachowanie, w którym nieprzestrzeganie praw i norm jest związane z usankcjonowaną karą.

Przy analizie społecznych uwarunkowań przestępczości, oprócz czynników otoczenia bezpośredniego i sytuacji społecznej, coraz częściej uwzględnia się charakter więzi i struktury społecznej jako możliwego źródła przestępczej działalności człowieka. Charakter zmian w społecznej strukturze rozwiniętych społeczeństw można określić jako przejście od społeczeństwa ogarniającego (inkluzywnego), stabilnego i homogenicznego, do społeczeństwa rozłączającego (ekskluzywnego), zmiennego. W obecnym, postmodernistycznym świecie, odbywa się to w trzech płaszczyznach:

- 1) ekonomiczne wykluczenie z rynku pracy,
- 2) zerwanie więzi międzyludzkich w społeczeństwie,
- 3) nadmierne wykorzystywanie możliwości wyłączającej w systemie prawnym.

Przejście do społeczności wyłączającej w systemie prawnym jest związane z dramatycznymi zmianami z powodu wzrostu przestępczości, przemocy i brutalności. Przestępczość stała się nie tylko wynikiem różnic w społeczeństwie, ale także jednym z katalizatorów wspomnianych procesów. W społeczeństwie takim trwale istnieją zjawiska, które odpowiadają za przestępczą działalność jednostek. Są to konsekwencje ekonomicznego wykluczenia z rynku pracy, chroniczna depresja osób trwale bezrobotnych i biednych, która przyczynia się do odczuwania niepokoju, braku tolerancji, nieprzyjaźni i często właśnie działalności przestępczej. Ponadto obecna jest żądza szybkiego awansu, dołączenia do wyższej klasy społecznej, co jest kolejną, częstą przyczyną przestępczości (ekonomicznej, majątkowej głównie w wykonaniu tzw. białych kołnierzyków).

Przestępczości nie można łączyć tylko z ubóstwem i najniższymi warstwami społecznymi, nawet jeżeli tam jest najbardziej widoczna. Przestępczość jest obecna w każdej warstwie społecznej, z tym, że bardziej wyrafinowane formy działalności przestępczej w warstwie wyższej są trudniejsze do wykrycia, a dzięki wyższemu statusowi społecznemu wspomnianej warstwy, są rzadziej karane.

Przestępczość zorganizowana

Po zaniku ryzyka związanego z globalnym konfliktem zbrojnym z powodu bipolarnego podziału świata, przestępczość zorganizowana stała się jednym z największych światowych zagrożeń dla bezpieczeństwa, postępu i perspektyw rozwoju

---

²⁰ *Ibidem.*

społeczeństw. Podczas światowej konferencji ONZ w Neapolu w listopadzie 1994 roku opisano elementy przestępczości zorganizowanej²¹:

- 1) organizacja grupowa, której celem jest działalność przestępcza,
- 2) struktura hierarchiczna lub ściśle stosunki prywatne, które umożliwiają przywódcom kontrolę nad grupą,
- 3) działalność przestępcza charakteryzuje się przemocą, zastraszaniem lub korupcją, a metody te są wykorzystywane w celu osiągnięcia zysków lub utrzymania kontroli,
- 4) pranie brudnych pieniędzy i bezprawne zyski wykorzystywane są jako środek wspierania działalności przestępczej i finansowania infiltracji legalnej gospodarki,
- 5) potencjał ekspansyjny, wykraczający poza granice państw,
- 6) współpraca z pozostałymi grupami przestępczymi w ramach międzynarodowej przestępczości zorganizowanej.

Na podstawie takiej charakterystyki przestępczość zorganizowaną można określić jako sposób celowej działalności przez organizację, której głównym celem jest osiągnięcie maksymalnego zysku lub uzyskanie wpływu w społeczeństwie, bez względu na wykorzystane środki²². Przestępczość zorganizowana²³ jest ujmowana jako zaplanowane i motywowane żądzą zysku lub przemocy działanie przestępcze lub działalność – przez dłuższy lub nieokreślony czas – w której uczestniczą więcej niż dwie osoby, oraz które:

- mają rozdzielone zadania,
- działają według struktur przypominających działalność gospodarczą,
- używają przemocy lub innych środków zastraszania,
- mają wpływ na przynajmniej jedną z następujących sfer: gospodarkę, politykę, środki masowego przekazu, aparat rządowy, system prawny lub policję.

Z definicji tej wynika, że podstawą przestępczości zorganizowanej jest kompleksowa forma niezgodnej z prawem i niebezpiecznej dla społeczeństwa działalności międzynarodowych grup zorganizowanych lub organizacji przestępczych, operujących na terenach kilku państw, które osiągają korzyść, na przykład, z procesu transformacji państw posttotalitarnych i ich niesprawnego systemu prawnego. Podstawowymi warunkami do rozwoju i działalności międzynarodowej przestępczości zorganizowanej są:

- liberalizacja życia politycznego,
- rosnąca globalizacja organizacji społecznych i gospodarczych,
- swobodny przepływ towarów i kapitału,
- swoboda decydowania w gospodarce rynkowej,
- ochrona danych osobowych w instytucjach bankowych i podatkowych,
- otwarcie granic i zwiększenie mobilności osobistej,
- rozwój technologii informacyjnych i globalnych sieci informacyjnych,

²¹ L. Liščák, *Organizovaný zločin, niektoré legislatívne prostriedky proti nemu i proti legalizácii jeho príjmov*, „Alarm Magazin” 2000, No. 4.

²² *Ibidem*.

²³ M. Němec, *Organizovaný zločin*, Praha 1995.

- rozrastający się system kart płatniczych i banków elektronicznych,
- rosnąca anonimowość i prawnie ustanowiona ochrona informacji i danych osobowych.

Ekstremizm

Nie bez znaczenia jest również powstanie grup i organizacji, które propagują rasizm lub neofaszyzm. Istnieje wiele przykładów ich aktywności w Europie Zachodniej oraz w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie radykalnie rasistowskie organizacje ultrapravicowe lub neonazistowskie tworzą się przede wszystkim z powodu napływu emigrantów z krajów Trzeciego Świata. Przykłady takiej działalności są widoczne w każdym społeczeństwie, a przy ich wzroście może dojść do naruszenia porządku publicznego i zagrożenia interesów państwa.

Ekstremizm to działania związane z zadeklarowanym kontekstem ideologicznym (lub innym), w większości będące efektem problemami materialnymi, realizowane przez jednostki lub grupy osób o światopoglądzie wyraźnie odbiegającym od powszechnie przyjętych norm społecznych, z wyraźnymi oznakami nietolerancji, głównie rasowej, narodowościowej, religijnej, skierowane przeciwko wartościom demokratycznym, organizacji społeczeństwa, życiu, zdrowiu i majątku lub tadeu publicznego. Ekstremiści²⁴ to osoby lub grupy osób, które charakteryzują się głównie:

- odrzucaniem ogólnie uznawanych norm prawnych i uczuciem nienawiści światopoglądowej, rasowej, etnicznej,
- brakiem motywacji materialnej, ale z elementami agresji i brutalności,
- agresywnym zachowaniem, często ze spektakularnymi aktami przemocy prezentowanymi podczas spotkań, których celem jest naruszenie porządku publicznego lub dokonanie szkody majątkowej, fizycznej lub osobistej.

Wyżej opisane zjawiska przyczyniają się do utraty poczucia bezpieczeństwa i pewności społeczeństwa, obniżają autorytet państwa, co może sugerować jego niezdolność do rozwiązywania tych problemów. Występowanie wspomnianych zjawisk społecznych może stać się czynnikiem destabilizującym, mającym poważny wpływ na wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa w państwie, regionie, mieście lub na wsi.

5.4. RÓWNOWAGA SYSTEMU POLITYCZNEGO

Polityczny system państwa jest zróżnicowanym, wielopłaszczyznowym i wielopoziomowym zjawiskiem, który tworzą:

- czynniki instytucjonalne, np. organizacje, urzędy, instytucje państwowe,
- czynniki funkcjonalne, które zapewniają działania specjalne,
- czynniki komunikacyjne, które umożliwiają wzajemny związek elementów systemu,
- czynniki polityczne, np. partie polityczne, organizacje, ugrupowania itp.

²⁴ www.minv.sk/etremizmus/ex.htm.

Ze względu na stabilność wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa ważne jest, aby wszystkie czynniki tego systemu były legalne i miały warunki oraz umocowanie prawne do pełnienia swoich funkcji. Właśnie możliwość wcielenia w życie każdego z czynników systemu politycznego jest warunkiem prawidłowego działania państwa. W celu normalnej działalności państwa niezbędne jest aby:

- były ukształtowane warunki do sprawowania władzy politycznej w oparciu o zasadę pluralizmu,
- funkcjonujące polityczne elity były legalne i legitymizowane,
- były stworzone warunki do działalności opozycji politycznej,
- były uwzględniane opinie i potrzeby pozarządowych organizacji, związków i instytucji,
- funkcjonowały ośrodki kontroli państwowych organów wykonawczych,
- istniała zgodna z prawem możliwość zmiany władzy politycznej poprzez demokratyczne wybory.

Brak lub nieuwzględnianie tych elementarnych wymagań może skutkować niedemokratycznym systemem rządów. Zła władza państwowa, skorumpowana, wykorzystująca przemoc, źle działające instytucje państwa lub brak prawnie uzasadnionych czynników systemu politycznego – wszystko to może spowodować upadek państwa i jego wewnętrzny rozkład. Nieumiejętność lub niechęć władzy rządowej w kwestiach rozwiązywania realnych problemów państwowych, zaspokojenia podstawowych potrzeb człowieka i respektowania obywatelskich praw może spowodować wewnętrzny konflikt. Niezadowolenie społeczeństwa ze sposobu sprawowania rządów, niechęć do rządów dyktatorskich i niedemokratycznych również mogą spowodować wewnętrzne problemy. W niektórych wypadkach katalizatorem przemocy są ekstremalne różnice między poszczególnymi regionami państwa lub grupami społecznymi, ale także szerząca się bieda i głód.

PODSUMOWANIE

Środowisko bezpieczeństwa to ogół czynników społecznych, naturalnych i technogennych, które stanowią warunek istnienia i rozwoju człowieka, grup społecznych i państw. Dla środowiska, również i środowiska bezpieczeństwa, charakterystyczne jest systemowe uporządkowanie. Środowisko na niższym poziomie (lokalnym, regionalnym) jest subsystemem środowiska na poziomie wyższym (kontynentalnym, globalnym). Między środowiskami na wszystkich poziomach funkcjonują wzajemne powiązania.

Jakość środowiska bezpieczeństwa odzwierciedla sytuacja bezpieczeństwa – jako układ wzajemnych stosunków podmiotu z innymi elementami tego środowiska w określonym momencie czasowym. Sytuacja ta obejmuje:

- układ, w którym występuje podmiot sytuacji (człowiek, grupa, społeczeństwo),
- aktywność podmiotu, zwłaszcza aktywność podstawowa, ze względu na którą rozpatruje się aktywność podmiotu,

- wpływ czynników warunkujących i dynamizujących podmiot bezpieczeństwa. Identyfikacja tych czynników jest kluczową dla definiowania strategii i polityki bezpieczeństwa każdego podmiotu.

Sytuacja bezpieczeństwa jako parametr jakości środowiska bezpieczeństwa jest wynikiem działania czynników warunkujących i dynamizujących różnej natury. Sytuacja wynikowa nie jest prostą sumą pozytywnych lub negatywnych wpływów poszczególnych czynników. Jej jakość będzie zależna przede wszystkim od wpływu czynników decydujących. Środowisko będzie oceniane jako bezpieczne, jeżeli będą zidentyfikowane i skontrolowane wszystkie decydujące czynniki. Rozwój środowiska jest przewidywalny, nie istnieją odgórnie ustalone przyczyny użycia przemocy lub wywołania konfliktów. Decydujący aktorzy środowiska są zdolni reagować na zmiany, wypełniając potrzeby obywateli, rozwiązywać sytuacje kryzysowe i przywracać porządek i bezpieczeństwo w społeczeństwie.

Zapoznanie się z analizą środowiska, w którym znajduje lub będzie znajdować się podmiot, jest koniecznym warunkiem w celu identyfikacji ryzyka i zagrożenia. Dynamika rozwoju wewnętrznego i zewnętrznego środowiska bezpieczeństwa każdego podmiotu domaga się silnego skupienia uwagi. Wczesne ujawnienie negatywnych tendencji w jego rozwoju i nowych wyzwań w kwestii bezpieczeństwa umożliwi szybką i adekwatną reakcję.

Uwaga, która w tej części została poświęcona społecznym czynnikom środowiska bezpieczeństwa nie jest przypadkowa. Czynniki te mają możliwość wielkiego wpływu na charakter wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa. Mogą być stabilizujące, ale i destabilizujące (wywołane negatywnym rozwojem w sektorze ekonomicznym, politycznym czy społecznym), mogą też samoistnie stać się przyczyną niepożądanych zmian.

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Baylis J. et al., *Strategia we współczesnym świecie*, Kraków 2009.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica. Amerykańskie przywództwo i jego geostrategiczne studzy*, Kraków 1998.
- Jean C., *Geopolityka*, Wrocław 2003.
- Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003.
- Madej M., *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru transatlantyckiego*, Warszawa 2007.
- NATO HQ, *Future Security Environment*, Norfolk 2007.
- Global Trends 2025. A Transformed World*, Washington DC 2008.
- Mapping the Global Future*, Washington DC 2004.
- NATO HQ, *Multiple Future Project. Navigating Towards 2030*, Norfolk 2009.
- Ministry of Defence UK, *The DCDC Global Strategic Trends Programme 2007–2036*, London 2007.

PYTANIA

1. Co to jest środowisko bezpieczeństwa państwa?
2. Jakie czynniki wpływają na zewnętrzne środowisko bezpieczeństwa państwa?
3. Jakie są główne czynniki wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa państwa?
4. Jakie znaczenie mają społeczne czynniki wewnętrznego środowiska bezpieczeństwa?
5. Jak struktura demograficzna wpływa na wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa?
6. Jakie mogą być konsekwencje zróżnicowania społecznego ludności?
7. Jakie są następstwa zróżnicowania regionalnego?
8. Jak na wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa wpływają patologie społeczne?
9. Jakie znaczenie ma równowaga systemu politycznego na wewnętrzne bezpieczeństwo państwa?

ZAKOŃCZENIE

Złożoność problemów współczesnego świata ma swoje odzwierciedlenie także w kwestii bezpieczeństwa. Jest to spowodowane faktem, że ludzka działalność, w tym i bezpieczeństwo, na skutek globalizacji są nawzajem tak silnie powiązane, że żadnej z nich nie można analizować osobno. Jeżeli analizuje się bezpieczeństwo jakiegokolwiek podmiotu społecznego, nie można pominąć żadnego z przedstawionego w niniejszej publikacji obszaru bezpieczeństwa: tworzą one bowiem zespół czynników niezbędnych do egzystencji i przyszłego rozwoju. Podmiot społeczny będzie bezpieczny tylko wtedy, gdy zostanie osiągnięty odpowiedni poziom bezpieczeństwa w każdym z analizowanych sektorów: militarnym, politycznym, ekonomicznym, socjalnym i społecznym, środowiskowym i informacyjnym.

Warunki te nie są obecnie spełnione w stopniu zadowalającym, zwłaszcza biorąc pod uwagę kluczowe organy i instytucje. Dlatego też niniejsza publikacja podkreśla znaczenie analizy bezpieczeństwa pod kątem tych kluczowych podmiotów. Oceniając, czy dany podmiot jest lub nie jest bezpieczny, należy:

- przeanalizować wszystkie płaszczyzny bezpieczeństwa,
- ocenić stan i poziom bezpieczeństwa w najistotniejszych sektorach,
- zidentyfikować i ocenić te elementy, które niekorzystnie wpływają na bezpieczeństwo w poszczególnych sektorach oraz ocenić możliwość ich oddziaływania,
- zinterpretować fakty, które mogą mieć wpływ na tendencje w zakresie bezpieczeństwa.

Obecnie, gdy wiele czynników ryzyka nie jest tak oczywistych i znanych, jak to było w okresie zimnowojennego podziału świata, wczesne ujawnienie źródeł zagrożenia jest uzależnione od stopnia zrozumienia związków między częścią i całością, przyczyną i skutkiem. Właściwa reakcja na wyzwania w kwestiach bezpieczeństwa jest więc uwarunkowana zdolnością ich dostrzegania, poprawnej analizy oraz adekwatnej reakcji.

W ten sposób można uniknąć nadmiernego upolitycznienia i właściwie ocenić niebezpieczne procesy i zjawiska w środowisku społecznym i naturalnym. Aby nie borykać się ze skutkami, trzeba bowiem wcześniej zidentyfikować przyczyny. Trafnym podsumowaniem tych rozważań jest hasło zamieszczone na jednej ze stron internetowych: „Good manager manages risk, poor manager manages problems”.

BIBLIOGRAFIA

- Anzenbacher A., *Einführung in die Philosophie*, Verleggemeinschaft, Wien 1985.
- Babiński G., Kapiszewska M. (red.), *Zrozumieć współczesność*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009.
- Bauman Z., *Globalizácia. Dôsledky pre ľudstvo*, Kalligram, Bratislava 2000.
- Baylis J. et al., *Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Beck U., *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*, CDK, Brno 2007.
- Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1986.
- Bieniek M., Mazur S., *Bezpieczeństwo i obronność Rzeczypospolitej Polskiej*, AWF, Katowice 2006.
- Brzezinski Z., *Vvelká šachovnice. K čemu ameriku zavazuje její globální převaha*, Mladá Fronta, Praha 1999.
- Brzezinski Z., *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*, Mladá Fronta, Praha 2004.
- Buller J.L., *Zarządzanie bezpieczeństwem*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2008, No. 10, s. 21–28.
- Buriánek J., *Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností*, „Sociologický časopis” 2001, No. 1.
- Buzan B., Wæver O., de Wild J., *Security. A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, 1988.
- Buzan B., Wæver O., de Wild J., *Bezpečnost. Nový rámec pro analýzu*, Brno 2005.
- Buzan B., Wæver O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Chomsky N., *Imperiální ambície. Rozhovory o svete po 11.septembri*, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2008.
- Collins A. (red.), *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Czaja J., *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008.
- Cziomer E. (red.), *Międzynarodowe bezpieczeństwo energetyczne w XXI wieku*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008.
- Čukan K., Polonský, D., Škvrnda, F. (red.), *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*, MO SR, Bratislava 2005.
- Dahrendorf R., *Moderný sociálny konflikt. Esej o politike slobody*, Archa, Bratislava 1991.
- Dahrendorf R., *Od pádu Zdi k válce v Iráku. Nový začátek dějin*, Vyšehrad, Praha 2008.

- Drabik K., *Zagadnienia ontologiczne wojny, bezpieczeństwa i pokoju w poglądach wybranych myślicieli*, Difin, Warszawa 2011.
- Dworzecki J., *Medzinárodná spolupráca v rámci prevencie a boja proti organizovanej kriminalite*, [w:] Hofreiter L. (red.), *Bezpečnosť a bezpečnostná veda*, Akadémia ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika, Liptovský Mikuláš 2009, s. 273–279.
- Eichler J., *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21.století*, Avis, MO ČR, Praha 2006.
- Filozofický slovník, O.Z. Svoboda, Praha 1985.
- Fukuyama F., *Konec dějin a poslední člověk*, Rybka Publishers, Praha 2002.
- Geist B., *Sociologický slovník*, Victoria Publishing, Praha 1992.
- Giddens A., *Důsledky modernity*, SLON, Praha 1998.
- Giddens A., *Sociologie*, Argo, Praha 1999.
- Fajkus B., *Filosofie a metodologie vědy*, Academia, Praha 2005.
- Hamaj P., Martinská M., Matis J., *Vybrané problémy zo všeobecnej sociológie*, AOS Liptovský Mikuláš 2005.
- Haškovec V., Müller O., *Galéria géniov alebo kto bol kto*, Príroda, Bratislava 2006.
- Herzán M., *Totalitní světovláda*, Eko-konzult, Bratislava 2000.
- Hofreiter L., *Securitológia*, AOS, Liptovský Mikuláš 2006.
- Hofreiter L., *Bezpečnosť, bezpečnostné riziká a ohrozenia*, Edis, Žilina 2004.
- Hofreiter L., *Bezpečnosť a bezpečnostná veda*, „Krizový Manažment“ 2006, No. 1.
- Hofreiter L., *Security and Securitology*, „Science & Military“ 2006, No. 1.
- Hofreiter L., *Teória a riešenie konfliktov*, AOS, Liptovský Mikuláš 2008.
- Huntington S.P., *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*, Rybka Publishers, Praha 2001.
- Ivanička K., *Globalistika. Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta*, Iura Edition, Bratislava 2006.
- Janošec J., *Discussion about Fundamental Problems of Security Science*, „Science & Military“ 2006, No. 2.
- Janošec J., *Od teorie obrany k securitologii*, [w:] L. Lupták (red.), *Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia: 2006–2007*, Bratislava 2007.
- Jonge M., Kron T., *Zygmunt Bauman. Soziologie zwischen Postmoderne und Ethik*, Leske-Budrich, Opladen–Stuttgart 2002.
- Kábrt J. et al., *Latinsko-český slovník*, SPN, Praha 1957.
- Kačala J. et al., *Krátky slovník slovenského jazyka*, Veda, Bratislava 1997.
- Kaganek K., *Barьеры урyвнания турыстыки в оpinии оsób niepełnosprawnych*, [w:] Mi-dura F. Żbikowski J., *Krajoznawstwo i turystyka оsób niepełnosprawnych*, PWSZ, Biała Podlaska 2005.
- Kähler M., Walter, B.F. (red.), *Territoriality and Conflict in Era of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Keller J., *Sociologie a ekologie*, Sociologické nakladatelství, Praha 1997.
- Kennedy P., *Svět v 21. století. Chmurné vyhlídky i vkládané naděje*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996.
- Kiczko L. et al., *Malá antológia z diel filozofov II*, APN, Bratislava 1998.
- Korzeniowski L., *Securitologia – teoretyczne i praktyczne zagadnienia bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*, WSAiB, Gdynia 2005.
- Korzeniowski L., *Securitológia. Objektívno-subjektívny charakter bezpečnosti firiem*, [w:] *Vývoj ekonomickej teórie a vzdelávania, uplatnenie a perspektívy v SR*, Ekonom, Bratislava 2005.

- Korzeniowski L., *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*, EAS, Kraków 2002.
- Korzeniowski L., *Menedżment. Podstawy zarządzania*, EAS, Kraków 2003.
- Korzeniowski L., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, PSB, Kraków 2000.
- Korzeniowski L., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace edukacyjne*, red. L. Korzeniowski, Lipart LFK, Kraków 2001.
- Korzeniowski L., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, EAS, Kraków 2008.
- Krause K., Williams M.C. (red.), *Critical Security Studies: Concept and Causes*, UCL Press Ltd, London 1997.
- Králik J., *Letokruhy diplomacie. Tri tisícročia rastu i krpatenia*, Iura Edition, Bratislava 2003.
- Krátky slovník slovenského jazyka*, Veda, Bratislava 1997.
- Krejčí O., *Mezinárodní politika*, Ekopress, Praha 2007.
- Krejčí O., *USA a mocenská rovnováha*, Svoboda, Praha 1989.
- Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Aspra JR, Warszawa 2003.
- Lasicová J., *Bezpečnosť. Bezpečnostná agenda súčasnosti*, FPVMV UMB, Banská Bystrica 2006.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Kielce 2009.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Difin, Warszawa 2011.
- Liščák L., *Organizovaný zločin, niektoré legislatívne prostriedky proti nemu i proti legalizácii jeho príjmov*, Infodom, Bratislava 2000.
- Lubelcová G., *Formovanie východísk sociologickej interpretácie kriminality*, „Sociológia” 1996, No. 4.
- Lubelcová G., *Kriminalita optikou súčasného sociologického diskurzu*, UK, Bratislava 2000.
- Lupták Ľ., Pavolka D., *Fundamentalizmus*, [w:] V. Tarasovič, R. Ondrejcsak, L. Lupták (red.), *Panorama globálneho bezpečnostného prostredia 2004–2005*, IBOŠ MO SR, Bratislava 2005.
- Luknič A.S., *Ochrana podnikateľských informácií*, Slovák Academic Press, Bratislava 1998.
- Machiavelli N., *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Naše vojsko, Praha 1986.
- Marshall M., *Third World War. System, Process, and Conflict Dynamics*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham 1999.
- Maříková H. et al., *Veľký sociologický slovník A/O*, Karolinum, Praha 1996.
- Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawnoustawne*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. Warszawa 2008.
- Moravčík L., *Lži, ktoré menili svet*, Regent Publishers, Hongkong–New York–San Francisco 2005.
- Němec M., *Organizovaný zločin*, Naše vojsko, Praha 1995.
- Porada-Stacho V.P. et al., *Úvod do teórie policajno-bezpečnostných služieb*, APZ, Bratislava 2000.
- Rosa R., *Filozofia bezpieczeństwa*, Bellona, Warszawa 2005.

- Ramsbotham O., Woodhouse T., Miall H., *Contemporary Conflict Resolution*, Polity Press, Cambridge 2006.
- Sedláčko M., *Environmentálna bezpečnosť*, [w:] *Medzinárodné vzťahy 2004. Aktuálne problémy svetovej politiky a ekonomiky*, Ekonóm, Bratislava 2004.
- Sedlák M., *Manažment*, Elita, Bratislava 1997.
- Soros G., *Bublina americkej nadvlády. (Ako napraviť zneužitie americkej sily)*, Kalligram, Bratislava 2004.
- Sprengel B., *Služby mundurowe ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego. Zarys problematyki*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2008.
- Suchý M., Jaksicová V., *Malá antológia z diel filozofov*, t. 1, SPN, Bratislava 1991.
- Šalingová-Ivanová M., Maníková Z., *Slovník cudzích slov*, SPN, Bratislava 1979.
- Škvrnda F., *Sociologická charakteristika medzinárodnej bezpečnosti*, „Sociológia” 2003, No. 5.
- Škvrnda F., *Securitology as a multispecialty theme*, „Science & Military” 2006, No. 2.
- Šmíd T., Vačura T., *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*, CDK, Brno 2007.
- Świniarski J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, MON, Warszawa 1999.
- Tesař F., *Etnické konflikty*, Portál, Praha 2007.
- Toffler A., Tofflerová H., *Válka a antiválka. Jak porozumět dnešnému globálnímu chaosu*, Argo, Praha 2002.
- Tríska M., *O vojne a mieri v dejinách filozofie*, SAV, Bratislava 1987.
- Vlček D., *Medzinárodné vzťahy. Filozofické teórie vojny a mieru*, FPVMV UMB, Banská Bystrica 2003.
- Vlčková V., Mišúňová E., Moko Z., *Ekonomická regionálna geografia SR*, NHF EU, Bratislava 1994.
- Waisová Š., *Úvod do studia mezinárodních vztahů*, Aleš Čeněk, Dobrá Voda 2002.
- Waisová Š., *Současné otázky mezinárodní bezpečnosti*, t. 1, Aleš Čeněk, Plzeň 2003.
- Waisová Š., *Řešení konfliktů v mezinárodních vztazích*, Portál, Praha 2005.
- Waltenstein P., *Understanding Conflict Resolution*, Sage Publications, London 2007.
- Zalewski S., *Bezpieczeństwo polityczne państwa*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010.
- Zalewski S., *Dylematy ochrony informacji niejawnych*, Krajowe Stowarzyszenie Ochrony Informacji Niejawnych, Katowice 2009.
- Zeman P. et al., *Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*, ÚSS VA, Brno 2002.
- Ziarko J., *Uwagi o przedmiocie nauki o bezpieczeństwie*, „Problemy Bezpieczeństwa” 2007, nr 1.
- Žilová A., *Nežiaduce individuálne a spoločenské konzekvencie chudoby*, [w:] *Chudoba – spoločenský problém súčasnosti*, Banská Bystrica 2005.

Zdroja internetowe

- A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy*, www.iss-eu.org.
- Bartoszewski J., *Wyprawy krzyżowe. Między chlubą a potępieniem*, Lublin 2009, www.wiedzaiedukacja.eu.
- Human Development Report*, www.hdr.undp.org/reports/global/2005

- Human Security Report*, www.www.humansecurityreport.info/index.php?option=content&task=view&id=28&Itemid=63.
- Human Security Report*, www.humansecurityreport.info/index.php?option=content&task=view&id=28&Itemid=63.
- Jaročkin V.I., *Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности*, www.oxpa.ru/view.asp?1943.
- Future Security Environment*, www.act.nato.int.
- Global Trends 2025. A Transformed World*, www.acus.org/files/publication_pdfs/3/Global-Trends-2025.pdf.
- Mapping the Global Future*, www.foia.cia.gov/2020/2020.pdf.
- Multiple Future Project. Navigating Towards 2030*, www.act.nato.int/MultipleFutures/20090503_MFP_finalrep.pdf.
- Panoramic Overview of Private Security Industry in the 25 Member States of the European Union*, www.coess.org/security.htm.
- Szyjko C.T., *Wybrane problemy bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego w rosyjskiej myśli filozoficzno-społecznej*, www.stosunki-miedzynarodowe.pl.
- Sprawozdanie na temat wdrażania europejskiej strategii bezpieczeństwa – utrzymanie bezpieczeństwa w zmieniającym się świecie*, Bruksela, 11 grudnia 2008, www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/PL/reports/104648.pdf.
- The DCDC Global Strategic Trends programme 2007–2036*, MOD UK, 2007, www.dcdc-strategictrends.org.uk.
- www.dziedzictwo.polska.pl/katalog/skarb,Traktat_o_pokoju_ogolnoeuropejskim_stworzony_z_inicjatywy_krola_czeskiego_Jerzego_z_Podiebradu_w_latach_1461-1464,gid,177314,cid,1922.htm?body=desc.
- www.minv.sk/etremizmus/ex.htm.
- www.univ.gda.pl/~literat/autors/frycz.htm.